

Viimeinen pakanakeisari Julianus Apostatan politiikka, ajattelu ja uskonto

Tommi Tuomalan
Pro Gradu tutkielma
Jyväskylän yliopiston
yleisen historian laitoksella
14.12.2000.

Jyväskylän yliopisto**Tiedekunta:** Humanistinen**Laitos:** Yleinen historia**Tekijä:** Tommi Tuomala**Työn nimi:** Viimeinen pakanakeisari. Julianus Apostatan politiikka, ajattelu ja uskonto**Oppiaine:** Yleinen historia**Työn laji:** Pro gradu tutkielma**Aika:** 9.12.2000**Sivumäärä:** 137**Tiivistelmä:**

Julianus Flavius Claudius, paremmin tunnettu nimellä Julianus Apostata, hallitsi Roomaa vuosina 361–363. Kaksi häntä edeltänyttä keisaria oli tukenut vahvasti kristinuskoa. Julianus Apostata syntyi näiden hallitsijoiden sukuun ja sai kristillisen kasvatuksen. Hän kuitenkin ihastui kirjallisuuden kautta saamaansa kuvaan pakanallisesta antiikista. Tämän lisäksi hän tunsu vihaa perheensä surmatyöstä vastuullisena pitämää kristittyä keisaria kohtaan. Uusplatonististen filosofien myötävaikutuksella Julianus Apostatasta tuli pakana. Pro gradu tutkielmani käy läpi Julianus Apostatan elämää lähinnä hänen tekojensa ja tekstiensä poliittisuuden, sekä filosofisen ja uskonnollisen ajattelun kautta.

Julianus Apostata suuntautui nuorena filosofian opintojen pariin, mutta keisari Constantius halusi vaimonsa suosituksesta nimittää Julianuksen Gallian levottomalle alueelle apulaishallitsijakseen vuonna 355. Tästä tehtävästä Julianus Apostata suoriutui erinomaisesti. Hän hankki sotamenestyksellä taakseen Gallian legioonien tuen. Vuonna 359 Julianuksen sotajoukot nostivat hänet titteliltään saman arvoiseksi hallitsevan keisarin kanssa. Tästä seurasi keisarin ja Julianus Apostatan sisällissotaa enteillyt välien kiristyminen. Hallinnut keisari Constantius kuoli kuitenkin yllättäen vuonna 361. Tällöin Julianuksesta tuli Rooman yksinvalti.

Valtaan päästyään hän suuntasi heti toimensa pakanauskonnon aseman parantamiseen. Tätä hän toteutti mm. avaamalla temppelit, sekä nimittämällä niihin uutta papistoa. Julianus Apostata organisoi koko pakanauskonnon myös uudenlaisen koko valtakunnan kattavan organisaation mukaisesti. Pakanamyönteisyydestä huolimatta Julianus ei varsinaisesti vainonnut valtakuntansa kristittyjä. Näiden asemaa hän kuitenkin heikensi merkittävästi lainsäädännöllä ja suosimalla pakanauskaisia.

Julianus Apostatan uudistukset kohtasivat vastarintaa valtakunnan itäosissa vahvan kristillisyyden vuoksi. Keisarin mielipiteet eivät saaneet vastakaikua myöskään hänen omaksumansa, pienilukuisen sivistyneistön osan suosiossa olleen uusplatonistisen filosofian vuoksi. Julianus Apostatan keisarikauden uudistukset kariutuivat kuitenkin lopulta vasta hänen kuolemaansa Persiaa vastaan suuntautuneella sotaretkellä vuonna 363. Julianus Apostata yritti nimittäin valloittaa Persian esikuvansa Aleksanteri Suuren tavoin. Julianus Apostatan kuoltua hänen uudistuksensa kumottiin ja valtakunnan johtoon nousi enää kristittyjä hallitsijoita.

Asiasanat: Keisarius, Rooma, uskonto, uusplatonismi

Sisällys:

1. Johdanto	1
2. Taustaa	4
2. 1. Loiston päivät ja rappio	4
2. 2. Herra ja jumala	10
2. 3. Konstantinus ja kristinusko	13
3. Julianuksen lapsuus- ja nuoruusvuodet	17
3. 1. Perheen tragedia	17
3. 2. Koulutuksen kautta kiinni kulttuuriperintöön	19
3. 3. Caesarin veli ja uusplatonisti	22
3. 4. Epäluuloinen keisari ja suopea keisarinna	29
4. Julianus caesarina	32
4. 1. Keisarillista politiikkaa	32
4. 2. Filosofista sotilaaksi	35
4. 3. Sotilaallinen menestys	38
4. 4. Liian hyvä caesar	42
4. 5. Augustukseksi jumalien ja sotilaiden tahdosta	46
5. Vallantavoittelija	49
5. 1. Kirje keisarille – valtaselvittelyä retoriikan tasolla	49
5. 2. Vallan legitimaatio ja usko omaan sankaruuteen	54
5. 3. Viimeinen talvi Galliassa	56
5. 4. Kiristytvä asetelma	59
5. 5. Keisarin kuolema	65
6. Keisari Julianus	68
6. 1. Ihminen keisariuden takana	68
6. 2. Julianuksen uudistuksia	76
6. 3. Keisarin suvaitsemattomuus	82
7. Uskonto	89
7. 1. Pakanajumalat ja filosofia	89
7. 1. 1. Uskonto ja valtio	89
7. 1. 2. Filosofiaa vai uskontoa?	94
7. 2. Julianuksen uskonnollisten uudistusten vaikutuksia	99
7. 2. 1. Pakanapapisto ja kirkollinen organisaatio	99

7. 2. 2. Uhreja ja enteitä	104
7. 2. 3. Julianus ja juutalaiset	105
8. Antiokia	108
9. Persia ja kuolema	116
10. Päättäntö	126
Lähteet	130
Liite	135

1. Johdanto

Julianus Flavius Claudius syntyi vuonna 332 Konstantinopolissa keisarilliseen sukuun. Hän kohosi itsekin keisarin asemaan halliten Roomaa vuosina 361–363. Julianuksen hallituskauden tekee kiinnostavaksi se, että hän jäi Rooman viimeiseksi pakanakeisariksi. Hän syntyi kristittyyn perheeseen kristityn keisarin hallitsemaan valtakuntaan, mutta otti itse omaksi elämänsä ohjenuoraksi pakanuuden¹ ryhtyen valtaan päästyään toteuttamaan pakanallista restauraatiota. Julianuksesta tuli kristillisen historiankirjoituksen luopio *Apostata*.

Julianus Apostatan tuottamia kirjallisia lähteitä on säilynyt meidän päiviimme enemmän, kuin yhdeltäkään toiselta Rooman keisarilta. Tuo kirjallinen lähteistö antaa meille yksityiskohtaisen kuvan sekä hänestä että hänen ajastaan. Hänen edeltäjänsä olivat kristittyjä, eikä hän itsekään edustanut kauas Rooman historiaan ulottavaa pakanallista traditiota. Hän oli alkujaan kristitty ja omaksui pakanuuden elämänsä ohjenuoraksi vasta aikuisella iällä. Siksi tämän pakanuudenkaan olemus ei ole itsestään selvä.

Julianus Apostata on jäänyt Rooman keisareiden joukossa melko tuntemattomaksi, sillä hän ei ole kiinnostanut historioitsijoita kovin suuressa määrin. Syy tähän on ilmeisesti se, että Julianus edustaa lineaarisessa mielessä oman kehityssuuntansa päätepistettä. Nykypäivästä käsin tarkasteltuna näyttää siltä, ettei lyhyen aikaan hallinneesta pakanallisesta Julianuksesta johda meidän aikaamme asti jatkuneita linjoja. Toisin on laita ensimmäisen kristityn keisarin maineen saavuttaneen Konstantinus Suuren kohdalla. Useiden nykystä historioitsijoiden mielestä on jopa vaikea liioitella Konstantinuksen ja hänen kääntymyksensä merkitystä myöhemmälle Euroopan historialle. Nostihan juuri hän parjatun kristinuskon suosikikseen ja mahdollisti siten sen myöhemmän nousun yhdeksi Euroopan ja länsimaiden historian merkittävimmistä voimista. Pääpaino tätä aikaa koskevassa Rooman historian tutkimuksessa onkin ollut kristillistymisessä. Konstantinuksen pojan jälkeen valtaan nousseen pakanallisen Julianus Apostatan

¹ Pakana-termiä käytän tässä työssä yleisnimekkeenä ei-kristillisistä uskonnoista ja niiden seuraajista pois lukien juutalaisuus. Vaikka pakana on sanana perinteisesti kristittyjen käyttämä ja siksi negatiivisen arvotuksen värittämä, tarkoitukseni ei ole kuitenkaan kyseistä sanaa käyttämällä luoda tässä työssä arvoasetelmia uskontojen välille. Työni lukija ymmärtäneen ajatukseni parhaiten silloin, jos hän suhtautuu pakana-termiin arvoneutraalina yleisnimityksenä. Pakana-termin alkuperä on latinan kielen sanassa *paganus*, joka tarkoittaa syrjäseudun asukasta. Se miksi tämä sana myöhemmin liitettiin ei-kristittyihin johtuu siitä, että kristinuskko levisi Rooman valtakunnassa ensin nimenomaan kaupunkeihin ja vasta myöhemmin

valtakausi keisarina jäi vain vajaan kahden vuoden mittaiseksi. Julianuksen kuoltua valtakunnan johtoon nousi jälleen kristitty keisari ja Julianuksen uudistukset kumottiin.

Julianus Apostata ei ehkä ollut oman aikansa suurimpia suuri kirjailijoita, mutta lahjakas kuitenkin ja ennen kaikkea varsin tuottelias. Hänen kreikankielisistä teksteistään on meidän päiviimme asti säilynyt yksityistä ja julkista kirjeenvaihtoa, ylistyspuheita ja satiirisia tekstejä. Merkittävin syy siihen, miksi Julianus Apostatan kirjallinen tuotanto on säilynyt näin mittavana meidän päiviimme on se, että tekstien on katsottu edustaneen varsin puhtaassa muodossa myöhäisantiikin kreikankielistä kaunopuheisuutta ja tuolle ajalle ominaista kirjallista tyyliä. Siksi ne on kaikessa pakanuudessaankin katsottu niin merkittäviksi, että keskiajan kuluessa on katsottu tarpeelliseksi valmistaa niistä useita kopioita. Lukuisina kappaleina säilyneistä teksteistä on sittemmin ollut mahdollista koota kaikki Julianus Apostatan säilyneet tekstit sisältävä kompilaatio. Tällainen, ja keskeisin alkuperäislähteeni on Wilmer Cave Wrightin englanniksi kääntämä ja toimittama *The Works of Julian The Apostate*. Tähän vuonna 1913 ensikertaa julkaistuun teokseen sisällytetty kolmeen niteeseen sekä alkuperäinen kreikankielinen teksti, että englanninkielinen käännös.

Julianus Apostataa tutkiessani minun ei ole kuitenkaan tarvinnut nojautua yksinomaan hänen omiin kirjoituksiinsa. Julianuksen ajasta, hänen toimistaan ja persoonastaan antaa merkittävää lisätietoa Julianuksen aikalainen, vuoden 330 tienoilla Antiokiassa syntynyt Ammianus Marcellinus. Ammianus palveli nuorena keisarin henkivartiojoukoissa ja kenttäarmeijassa. Hän ei kuulunut Julianuksen lähipiiriin, mutta pääsi sotilasasemansa vuoksi seuraamaan Julianuksen ajan tapahtumia myös läheltä keisaria. Ammianus kirjoitti n. 30 vuotta Julianuksen kuoleman jälkeen Rooman historiasta latinankielisen kirjan *Res gestae*. Teos käsittelee aikaa keisari Nervan valtaantulosta keisari Valensin kuolemaan asti vuonna 378. Meidän päiviimme on tästä teoksesta valitettavasti säilynyt vain sen jälkimmäinen puolisko, joka kuitenkin muodostaa erään merkittävimmistä 300-luvun Roomaa valottavista lähdekokonaisuuksista.² Pakanuuteen taipuvainen Ammianus ihaili viimeiseksi pakanakeisariksi jäänyttä Julianusta paitsi tämän sotamenestyksen, myös uskonnollisten ansioidensa vuoksi. Julianus nouseekin Ammianuksen kirjan eräänlaiseksi

maaseudulle. Kaupunkilaista tarkoittava latinankielen sana *urbanus* kelpasi myöhemmin paavienkin nimeksi, mutta *paganus* jäi kristittyjen historiaan negatiivisen sävyn saaneena pakanana.

² Kts. ROLFE 1971, ix, xiv–xvi, xviii–xix.

sankarihahmoksi. Tämä asetelma asettaa omat hankaluutensa tutkijalle ja korostaa entisestäänkin lähdekritiikin merkitystä.

Julianuksesta on kirjoittanut myös joukko kristittyjä oppineita. Näistä mainittakoon esimerkkinä kirkkohistorioitsijat Sozomenos ja Socrates Scholasticus. Näiden teoksia olen käyttänyt kuitenkin vain edellä mainittua lähteistöä täydentääkseni. Lisäksi olen laajentanut lähdepohjaa myös aikakauden kuuluisimman kaunopuhujan Libanioksen kirjoituksilla, sekä muutamilla muilla tekstikokonaisuuksilla.

Oma mielenkiintoni aiheeseen heräsi 1700-luvulla eläneen englantilaisen historioitsijan Edward Gibbonin *The Decline and Fall of The Roman Empire* myötä. Varsinaiseksi tutkimuskirjallisuutena en sitä kuitenkaan käyttänyt, vaan hyödynsin 1900-luvulla aiheesta syntynyttä tutkimuskirjallisuutta. Näitä olivat Rowland Smithin *Julian's Gods*, Robert Browningin *Emperor Julian*, Polymnia Athanassiadi-Fowdenin *Julian and Hellenism*, Glenn Warren Bowersockin *Julian The Apostate* ja Diana Bowderin kirja *The Age of Constantine and Julian*.

Tutkimukseni tärkein tehtävä on selittää miten eri tavoin politiikka, ajattelu ja uskonto olivat kietoutuneet toisiinsa Julianus Apostatan elämässä. Selvitän myös millainen oli se poliittinen, intellektuaalinen ja uskonnollinen maailma, mistä Julianus Apostata ponnisti. Tarkastelen Julianus Apostatan eri elämänvaiheita selvittääkseni millaisten vaiheiden kautta tästä kristillisen perheen kasvatista tuli viimeinen pakanakeisari. Tutkimukseni tarkoituksena on myös selvittää millaisia olivat Julianus Apostatan ihannekuvat siitä, mitä hän halusi elämällään saavuttaa. Tärkeän osan huomiosta tässä työssä tulevat saamaan Julianus Apostatan laatimat uudistukset, sekä ne keinot, joilla hän lähti niitä toteuttamaan. Lähden hakemaan myös vastausta siihen, miksi Julianus Apostatan toimilla ei ollut hänen hallituskauttaan pitempiä vaikutuksia.

Tutkimukseeni löysästä soveltamani metodi on lähtenyt liikkeelle muutamasta eri näkökohdasta. Ensimmäinen on tutkijanoma positio ja sen problematiikka. Ongelmana on tässä mielessä ollut suuren ajallisen etäisyyden ylittämisen vaikeus. Olen yrittänyt ratkaista ongelman selvittämällä tapahtumien taustoja ja käsitteiden sisältöjä perusteellisesti. Olen kuitenkin joutunut aika ajoin käyttämään termejä ja käsitteitä, jotka olisivat vieraita Julianus Apostatan ajan ihmisille. Kyse on siitä, että olen yrittänyt pukea lukijalle

ymmärrettävään sanalliseen muotoon sellaista, minkä olen aihepiiristä itse ymmärtänyt, mutta jolle ei löydy meidän ajastamme ja kielestämme suoria vastineita. Tästä syystä työni saattaa useassa kohtaa tehdä väkivaltaa historialliselle todellisuudelle. Tämän kaltainen kielen käyttäminen edellyttää myös tulkintojen tekemistä. Näiden tulkintojen avulla taas on mahdollista saada aineistosta irti jotakin uutta.

Toinen merkittävä lähtökohta on tekojen ja kirjoitusten ymmärtäminen poliittisina tekoina. Tämä edellyttää politiikan ymmärtämistä laajasti ihmisten toimintaa yhteisöllisessä kontekstissa kuvaavana käsitteenä. Taustalla on aina tarkoituksellisuus ja pyrkimys vaikuttaa asioihin. Tästä lähtökohdasta käsin myös ajattelu ja uskonto ovat saaneet poliittisen leiman. Näkökulma on johtanut myös siihen, että Julianus Apostatan ajan ajattelua, uskontoa ja politiikkaa on ollut mahdotonta erotella selkeästi toisistaan. Nämä muodostavat yhdessä tarkasteltavan kokonaisuuden. Poliittisuus helpottaa näin myös ajallisen ulottuvuuden ylittämistä, sillä ajattelu, uskonto ja politiikka eivät olleet Julianus Apostatan aikanaan selkeästi toisistaan erotettavissa.

Kolmas lähtökohta liittyy juonellisuuteen. Olen pyrkinyt jo aiheen valinnalla kyseenalaistamaan perinteisen historiankirjoituksen ”putkinäköisyyden”. Tarkoitin tällä sitä, että historiankirjoittajat ovat menneisyyttä kuvatessaan nähneet usein vain ne tekijät, jotka ovat johtaneet lopulta toteutuneeseen kehitykseen. Historia on nähty siis eräällä tapaa juonellisena tarinana. Tämä tarkastelu sulkee kuitenkin ulkopuolelleen sellaiset historian episodit, joilla ei ole nykyisen tilanteen kannalta relevanssia. Tämä ei mielestäni tee oikeutta historialliselle todellisuudelle. Tästä syystä olen itse valinnut aiheekseni henkilön, joka edustaa marginaaliin jäävää historiaa. Julianus Apostata yritti kahden kristillisen hallitsijan jälkeen elvyttää pakanuutta omalla valtakaudellaan. Toisaalta olen kuitenkin ymmärtänyt juonellisuuden välttämättömänä hahmottamisen apuvälineenä. Siksi olen kirjoittanut työni sijoittamalla Julianus Apostatan vaiheet kronologiseen järjestykseen.

2. Taustaa

2. 1. Loiston päivät ja rappio

Sisällissotiin ajautuneen Rooman tasavallan pelastajaksi ilmaantui ensimmäinen kolmen vahvan miehen muodostama liitto eli triumviraatti vuonna 60 eaa. Tämä liitto sortui

keskinäisiin erimielisyyksiin, mutta sen riveistä nousi valtaan vuonna 46 eaa. Gaius Julius Caesar, joka itsevaltaisin ottein rauhoitti Rooman. Hänen valtakautensa perintönä Roomaan jäi keisareiden arvonimenä säilynyt nimi Caesar. Julianus Apostatan aikana tämä arvonimitys toisin tarkoitti enää apulaishallitsijaa. Caesar murhattiin parin vuoden kuluttua valtaantulostaan ja Rooma ajautui uudelleen sekasortoon. Valtakunnan pelasti tuolloin toinen triumviraatti. Sen riveistä saatiin valtakunnan johtoon mies, joka muutti toimillaan Rooman luonteen ratkaisevasti. Tämä mies oli Caesarin ottopoika Octavianus.

Rauhan palattua vuonna 27 eaa. Octavianus muodollisesti palautti Rooman senaatille ja kansalle hänelle uskotun vallan.³ Tasavallan päivät olivat kuitenkin taakse jäänyttä aikaa. Käytännössä valta säilyi koko ajan Octavianuksella. Rooman valtakunnan uusi luonne alkoi tulla selvästi näkyville, kun senaatti myönsi hänelle arvonimen Kunnianarvoisa, eli *Augustus*. Vuonna 12 eaa. Octavianus otti haltuunsa pappiskollegion johtajan, eli ylipapin viran (latinaksi *pontifex maximus*). Näin Roomassa yhdistyi konkreettisella tavalla ensi kertaa sitten tarunhoitoisen kuningasajan sekä uskonnollinen, että maallinen valta yhdelle miehelle.

Octavianus osoitti käytännön toimillaan, että tasavalta oli aikansa elänyt poliittisena järjestelmänä. Silti hän ei esiintynyt varsinaisesti hallitsijana. Hän oli *primus inter pares*, eli ensimmäinen vertaistensa joukossa. Rooma oli siirtynyt prinsipaatin aikaan. Rooma oli siis edelleen muodollisesti tasavalta. Tätä Octavianus itse korosti väittämällä, että hän palautti tasavallan (*res publica*) takaisin senaatille ja kansalle. Sisällissotia edeltäneen ajan tasavaltalaiset ihanteet tulivat näin retoriikan tasolla entistäkin tärkeämmiksi. Senaatti oli muodollisesti monarkkisen vallan lähde ja sen laillinen perusta. Prinsipaatin päätösvalta lepäsi kuitenkin yhden miehen harteilla.⁴

Octavianus muutti Roomaa muutenkin kuin hallinnollisesti. Hän pisti alulle aivan uudenlaisen valtiollisen kultin, jossa keisarilla oli oma merkittävä asemansa. Gaius Julius Caesar oli kuoltuaan korotettu jumalaksi, joten Octavianus oli käytännössä jumalan poika. Jo toisen triumviraatin jäsenenä Antoniusta oli Rooman itäisissä osissa palvottu jumalaisena olentona. Myös Octavianus sai osakseen palvontaa. Hänen elinaikanaan palvonta ei kuitenkaan kohdistunut vielä suoraan keisarin persoonaan, vaan hänen

³ BEARD, NORTH, PRICE 1998, 168.

⁴ FINLEY 1983, 25, 52.

henkeensä (*Genius Augusti*) ja esi-isiinsä (*Lares Augusti*).⁵ Kuoleman jälkeen hänetkin korotettiin jumalan asemaan myös virallisesti. Hallitsijan palvonta juonsi juurensa Rooman valtakunnan itäisistä osista, missä valtakunnan johtajaa oli yleensä pidetty jumalaisena olentona, kuten esim. Egyptissä faaraoita. Tämä traditio oli näennäisesti ristiriidassa virallisen retoriikan ja sen tasavaltalaisuuden ihanteen kanssa. Myöhemmin tämän itäisen ja läntisen tradition ristiriita korostui, kun keisari esiintyi itsevaltiudesta huolimatta lännessä tasavaltalaisia perinteitä kunnioittavana sotapäällikkönä ja idässä maan päällisenä puolijumalana.

Uudenlaisella valtiollisella uskonnolla oli kuitenkin eräs merkittävä etu. Uskonnosta saattoi muodostaa koko suunnatonta valtakuntaa ja sen monenkirjavia asukkaita yhdistävän ideologian. Uskonnosta tuli valtakunnan laajuinen julkinen instituutio *sacra publica*, jonka keskeisenä tarkoituksena oli tarjota ihmisille väylä uskollisuuden osoittamiseen keisarille ja valtiolle.⁶

Roomalaisten elämässä oli uskonnolla ollut vahva asema jo kauan ennen Augustuksen päiviä. Roomalaisten käsityksen mukaan monenlaiset jumalat vaikuttivat maailman menoon ja siksi niitä piti palvoa asianmukaisin rukouksin ja uhrein.⁷ Senaattorit olivat perinteisesti suorittaneet uhreja ja hakeneet ammattimaisilta enteiden selittäjiltä neuvoja niin yksityisissä kuin valtiollisissakin asioissa.⁸ Voisi siis ajatella, että papistolla oli vielä tasavallan aikana viimekädessä valta päättää, oliko päivä edes suotuisa poliittiselle päätöksenteolle. Keisarikaudella tämä kääntyi pääläelleen siten, että valtaapitävä saattoi retorisisella tasolla legitimoida toimensa väittämällä jumalien olevan hänen puolellaan. Tosiasiassa jo tasavallan kaudella uskonnollista ja poliittista valtaa oli pitänyt käsissään pienilukuinen senaattoriluokan muodostama valtaeliitti.⁹ Roomalaisille uskonto oli siis perinteisestikin olennainen osa politiikkaa ja vallan legitimointia.

Roomalainen uskontoelämä sai paljon vaikutteita Kreikasta. Sen homeerisen taruston jumalat rantautuivat Roomaan jo varhain ja korvasivat uusilla nimillä varustettuina pääosin vanhat paikalliset jumalat. Myös idempää tuli jo tasavallan aikana uusia jumalia, kuten Kybele Vähästä-Aasiasta ja Isis Egyptistä. Myöhemmin varsinkin armeijan parissa tuli

⁵ BEARD, NORTH, PRICE 1998, 185.

⁶ BOWDER 1978, 81.

⁷ FINLEY 1983, 26; LINDSAY 1967, 89–90; SMITH 1995, xv;

⁸ KAMM 1995, 86.

⁹ BEARD, NORTH, PRICE 1998, 103.

suosituksi persialaisen valon jumalan Mithran palvonta. Roomalaisten oli helppo omaksua uusia jumaluuksia, sillä heidän ajattelussaan yksi jumala ei sulkenut pois muita jumalia. Oli jopa tavallista, että tasavallan varhaisina aikoina roomalaiset rukoilivat sotaan lähtiessään omien jumaliensa lisäksi myös vihollisensa jumalia.¹⁰

Roomalaisten uskonnollinen elämä ei ollut erityisen yksilökeskeistä tai teologisen sisällön täyttämää. Palvominen ei oikeastaan edes edellyttänyt uskoa sen varsinaisessa merkityksessä. Oikeat teot riittivät.¹¹ Roomalaiset suorittivat tiettyjen kalenteria täyttävien juhlapäivien aikana tietyt papiston säättämät riitit tunnontarkasti miettimättä niiden sisältöä sen kummemmin. Periaatteena oli *do ut des*, annan jotta antaisit. Jumalia palvottiin ja niille uhrattiin vastalahjojen toivossa. Jumalille tunnollisesti suoritetuista palvontamenoista ja uhreista saattoi odottaa vastalahjana oraakkeleiden ennustuksia, enneunia ja monia muita tulevista tapahtumista kertovia enteitä.¹² Uhrieläiminä roomalaiset käyttivät yleensä härkiä, sikoja ja lampaita. Uhraaminen tapahtui siten, että uhrieläimen päähän ripoteltiin viiniä ja pyhän seremoniakakun (vrt. öylätti) palasia. Tämän jälkeen uhrieläimen kaulan katkaisi kirveellä tarkoitusta varten paikalla ollut temppeleipalvelija *victimarius*. Kuollut eläin suolistettiin ja ennustajien toimesta tarkastetut sisälmykset poltettiin alttarilla. Uhrieläinten lihat taas valmistettiin ihmisille ruoaksi.¹³ Oli tärkeää, että kaikki suoritettiin nimenomaan oikealla tavalla, sillä muuten rituaali ei täyttänyt tarkoitustaan. Oikea uskonto ja sen parissa oikeat teot koettiin tärkeiksi myös valtion hyvinvoinnin kannalta.¹⁴ Pääosin kollegiaalisesti toimineen papiston päätehtävänä ei ollut niinkään itse riittien suorittaminen, vaan niiden oikeaoppisuuden valvominen.¹⁵

Enteet ja ennustaminen otettiin roomalaisten parissa vakavasti. Henki oli läsnä kaikissa elementeissä ja ennustaminen tuli mahdolliseksi tästä saavutetun tiedon avulla. Julianus Apostatan kohdalla uusplatonistisessa filosofiassa aurinko oli universumin sielu, josta ihmisten mielet olivat kipinöiden tavoin lähtöisin. Suurmiehillä oli kuitenkin tavallisia kuolevaisia suurempi kyky nähdä tulevia. Ennustusten jumalatar Themis soi myös lintujen ilmaista lennollaan ja siipien iskuillaan tulevia tapahtumia. Enteitä saattoivat välittää myös salamet, ukkosen jyryinä ja taivaankappaleet. Myös unet olivat usein tulevaisuuden kertojia,

¹⁰ BEARD, NORTH, PRICE 1998, 34–35.

¹¹ BROWNING 1977, 138.

¹² BOWDER 1978, 138; SMITH 1995, xv.

¹³ KAMM 1995, 81.

¹⁴ BROWNING 1977, 135.

¹⁵ BEARD, NORTH, PRICE 1998, 21, 24, 29.

vaikka niiden tulkitsijat usein erehtyivätkin selityksissään. Ammianus Marcellinus kertoo uhrieläinten sisälmyksistä ennustamisen juontavan juurensa Etruriasta, ja hän nimittääkin sisälmyksistä ennustajia usein ”etruskeiksi”.¹⁶

Octavianusta seuranneet Rooman keisarit pyrkivät edistämään koko valtakunnassa yhtenäistä uskonnollista järjestelmää, jonka tarkoituksena oli taata mahtavalle imperiumille yhtenäinen ideologia. Kreikkalaiset jumalat ja niiden palvonta olivat taas olleet kaupunkikeskeisiä. Myös itämailta saapuneet jumalat olivat olleet alunperin paikallisuonteisia. Rooman keisarit tekivät tästä mitä erilaisimpia juhlamenoja ja jumalia sisältävästä sekoituksesta koko Välimeren ympäröivän yhtenäisen uskonnon, johon kuului oleellisena osana jumalaisen keisarin palvonta.¹⁷

Jeesus Nasaretilainen, joka esiintyi juutalaisten kuninkaana teloitettiin Rooman valtakunnan vihollisena.¹⁸ Rooman hallinto ei aluksi kuitenkaan katsonut tarpeelliseksi vastustaa tapauksen johdosta syntyneitä uutta uskonlahkoa. Roomalaisten suhtautuminen uutta uskontoa saarnaaviin kristittyihin oli aluksi itäisen Välimeren alueella pääosin välinpitämätöntä ja joskus jopa suopeaa.¹⁹ Poikkeustapauksiakin löytyy, kuten Paavalin ja Silaksen ruoskiminen juutalaisina propagandisteina ja antiroomalaisten tapojen levittäjinä.²⁰ Vuoteen 62 asti kristityt saivatkin kuitenkin olla etupäässä rauhassa.²¹

Ensimmäinen kristittyjä varsinaisesti vainonnut keisari oli Nero, joka hallitsi vuosina 54–68. Nero otti Roomaa kohdanneen palon jälkeen syntipukeiksi juuri kristityt.²² Kristittyjen vainoamisessa oli historioitsija Suetoniuksen mukaan kyse yleisen järjestyksen ja moraalien turvaamisesta.²³ Rooman valtakoneiston ja keisarin kannalta kyse ei siis ollut niinkään uskonnosta, vaan politiikasta. Kristittyjen uskonto oli roomalaisille virallisen uskontoelämän vastakohta. Se oli laitonta taikauskoa, *Superstitio illicita*.²⁴ Neron vainon laannuttua kristityt saivat kuitenkin edelleen olla pääosin rauhassa.

¹⁶ Ammianus Marcellinus, 21. 1. 8–1; myös KAMM 1995, 78, 85.

¹⁷ BOWDER 1978, 81.

¹⁸ Tacitus. Keisarillisen Rooman historia (Annales), 15. 44. 5; SORDI 1983, 7, 11, 14.

¹⁹ KATZ 1982, 61.

²⁰ Apostolien teot, 16. 20–21.

²¹ SORDI 1983, 26.

²² Eusebius, 2. 25; Tacitus. Keisarillisen Rooman historia (Annales), 15. 44.

²³ Suetonius, 16. 2.

²⁴ Tertullianus. Apologeticum, 5. 2, 4. 3.

Kristittyjen ja Rooman vallan ikeen alle alistettujen juutalaisten eripura taas oli ymmärrettävää. Kristitty muodostivat aluksi juutalaisuuden lahkoon, jonka opit poikkesivat melkoisesti valtavirtajuutalaisuudesta. Ajan myötä kristinusko erosi omaksi uskontokunnakseen, mistä seurasi taas yhä syvenevä juopa näiden kahden uskonnon välille. Uskontojen eroaminen sai aikaan tietoisia rajanvetoa, joka näkyy esim. Uuden Testamentin juutalaisvastaisessa kuvassa.²⁵

Keisarinvallan periytymiseen ei ollut olemassa mitään selkeää järjestystä. Yleensä vallassa ollut keisari yritti varmistaa itselleen mieluisan perijän valtaanpääsyn järjestämällä valitsemalleen henkilölle korkeita virka-asemia ja valtaa jo ennen keisariksi tuloa. Tästä käytännöstä huolimatta ajateltiin yleisesti, että vain kaikkein parhaimmat ja kyvykkäimmät yksilöt saattoivat saavuttaa aseman, jonka nojalla voi vaatia itselleen oikeutta *princepsin* asemaan. Kuviteltiin yleisesti, että sellaiseen asemaan pääseminen edellytti jumalien suosiollista avustusta. Valtaan päässeellä oli siis automaattisesti korkeampien voimien tuki takanaan.

Odottamattoman voimakkaaksi poliittiseksi voimaksi nousi kuitenkin Rooman armeija. Se koostui jo tuolloin lähes yksinomaan provinssista palkatuista miehistä. Nämä sotilaat eivät välttämättä ajatelleet enää valtakunnan yhteistä parasta, vaan tottelivat sokeasti sitä, joka heille maksoi palkkaa. Tällainen palkka-armeija oli suunnaton poliittinen voimavara ja samalla myös juonittelulle altis voimankäytön väline. Jos armeijaa johtaneella upseerilla oli tarpeeksi johtamiseen tarvittavaa karismaa ja riittävästi rahoitusta, hän saattoi saada armeijan nostamaan itsensä keisariksi. Ensimmäisen kerran tämä tapahtui vuonna 193, kun Tonavan legioonat nostivat afrikkalaissyntyisen Lucius Septimius Severuksen keisariksi. Samalla alkoi myös myöhempien aikojen traditio, missä menneitä loiston päiviä kuvattiin kaihoisasti kulta-ajaksi.²⁶

Useat yhtä aikaa augustuksen titteliä kantaneet keisariehdokkaat syöksivät Rooman pian sisällissotiin.²⁷ Samaan aikaan valtakunnan taloudellinen ja sosiaalinen rakenne rapistuivat. Inflaatio laukkasi jättiläismäisin harppauksin romahduttaen lopulta rahatalouden lähes kokonaan. Koko ajan keskenään sotivat palkka-armeijat nielivät valtavasti varoja. Tästä syystä myös verotus oli kireää. Se kohdistui voimakkaimmin talonpoikiin, jotka ennen

²⁵ Esim. Matteus, 27. 1; Markus, 13. 53–65; Luukas, 23, 13–25.

²⁶ CLASTER 1982, 14.

²⁷ CLASTER 1982, 14.

pitkää velkaantuivat pahasti. Talonpojat pakenivat barbaareja, ryösteleviä sotilaita ja alati kiristyvää vero- ja velkataakkaa kaupunkien ja suurtilallisten hoiviin. Heidän myydessä tilansa varakkaille maanomistajille ja ryhtyessään heidän vuokratilajelijöikseen kylvettiin siemenet keskiajalla kukoistukseensa kohonneelle feodalismille.²⁸

2. 2. Herra ja jumala

Valtakuntaa rappeuttavaa epävarmuuden kautta jatkui aina 200-luvun loppupuolelle asti. Kehityksen katkaisi vuonna 284 valtaan noussut Valerius Diocles, joka tuli tunnetuksi keisari Diocletianuksen nimellä.²⁹ Diocletianus teki lopun prinsipaattista ja aloitti uuden luvun Rooman keisareiden historiassa. Hänestä lähtien Rooman hallitsijat esiintyivät avoimesti itsevaltiaina. Diocletianus ei ollut enää ensimmäinen vertaistensa joukossa. Hän oli *dominus et deus*, herra ja jumala.

Diocletianus linnoitti Rooman rajoja ja uudisti armeijaa rankalla kädellä. Hän uudisti myös Rooman hallintoa lisäten virkamiesten määrää ja byrokratiaa sekä jakamalla valtakunta entistä pienempiin hallinnollisiin alueisiin.³⁰ Tällä hän onnistui vähentämään yksittäisten viran haltijoiden valtaa ja mahdollisuuksia horjuttaa keisarin asemaa. Byrokratian osana kasvoi myös keisarin laskuun valtakunnan sisällä vakoilutoimintaa harjoittanut eräänlainen salainen poliisi, *agentes in rebus*.³¹ Diocletianus yritti hillitä myös talouden rappeutumista ja villinä laukkaavaa inflaatiota ja onnistuikin siinä osittain. Keinoina hän käytti puhtaasta kullasta, hopeasta ja pronssista valmistettujen kolikoiden liikkeelle laskemista, hintojen jäädyttämistä sekä maaveron ja henkiveron käyttöönottamista.³² Hän myös joudutti feodalismien kehittymistä sitoessaan talonpoikia kannattamattomiin viljelmiinsä pakkokeinoin. Diocletianuksen hallinnollinen sentralismi ajoi lisäksi kaupunkien perinteisen itsehallinnon ahtaalle.³³ Tähän tosiasiaan Julianus Apostata myöhemmin törmäsi halutessaan elvyttää alueellista itsehallintoa.

Ehkä kauaskantoisimmat seuraukset Rooman historiassa oli kuitenkin sillä, että Diocletianus otti kanssaan valtakunnan länsiosia hallitsemaan caesariksi Marcus Aurelius

²⁸ BOWDER 1978, 1–2; CLASTER 1982, 15–16.

²⁹ BOWDER 1978, 1.

³⁰ BOWDER 1978, 3, 8.

³¹ ROLFE 1971, xxvii.

³² BOWDER 1978, 8–9; BROWNING 1977, 5, 7.

³³ CLASTER 1982, 18; KATZ 1982, 43; SMITH 1995, 5.

Maximianuksen vuonna 285. Näistä kahdesta augustuksesta³⁴ Diocletianuksen erotti voimakkaammaksi hallitsijaksi se, että yksin hänellä oli oikeus säätää lakeja. Vuonna 292 hallitsijat nimittivät omien hallintoalueidensa preetori prefektit apulaishallitsijoikseen eli caesareiksi³⁵. Toinen vastanimitetyistä apulaishallitsijoista oli Konstantinus Suuren isä Constantius Chlorus.³⁶ Hallitsijoiden välille tehdyssä hallintoalueiden jaossa kylvettiin siemenet myös myöhemmälle Rooman valtakunnan jaolle itä- ja länsiosaan. Caesarien nimittämisen perimmäisenä tarkoituksena lienee kuitenkin ollut varmistaa seuraavan augustuksen paikan täyttäminen pätevällä sisäpiiriin kuuluvalla henkilöllä.³⁷

200-luvun sekasorto ja ahdinko loivat tilauksen myös uusille lohtua tuoville uskonnoille.³⁸ Ajan muoti-ilmionä olivat erilaiset pelastususkonnot, jotka tarjosivat perinteistä pakanuutta henkilökohtaisempaa jumalyhteyttä ja kuoleman jälkeistä elämää.³⁹ Rooman oli jo pitkään tulvinut valtakunnan itäosista uusia uskontoja ja kultteja. Suurta suosiota alkoivat roomalaisten parissa saavuttaa mm. Kybelen (josta käytetään myös nimitystä *Magna mater*, Suuri äiti), Isiksen ja Mithran kultit. Useimmille näistä oli ominaista salaseuramaisuus.⁴⁰ Näiden pelastususkontojen kannattajakuntaan vihkiydyttiin erityisessä initiaatiossa. Vaikka mysteerikultit oli tarkoitettu rajatulle joukolle, ei tämä estänyt kultteihin vihkiytyneitä kuulumasta useamman mysteeriuskonnon kannattajakuntaan.⁴¹ Pelastususkontoihin uskoneet ihmiset tuntuivat ajatelleen, että kaikki uskonnot olivat vain eri teitä saman jumalan ja pelastuksen luokse. Vallalla tuntuu olleen 200-luvulla monista eri jumalista huolimatta ääneen lausumaton usko eräänlaiseen monoteismiin tai panteismiin.⁴² Tämä ei kuitenkaan estänyt useimpia mysteeriuskontojen kannattajia osoittamasta edelleen kunnioitustaan myös valtiokultin pariin kuuluneille jumalille ja keisarille.⁴³ Asiaa helpotti se, että useimpien mysteerikulttien palvontamenot muistuttivat uhreineen ja votiivilahjoineen melkoisesti perinteisen pakanuuden palvontamenoja.⁴⁴

³⁴ Tästä lähtien käytän pienellä alkukirjaimella kirjoitettua *augustus*-sanaa merkitsemässä varsinaisen hallitsijan eli keisarin arvoa.

³⁵ Tästä lähtien käytän pienellä alkukirjaimella kirjoitettua *caesar*-sanaa merkitsemässä *augustuksen* eli keisarin itselleen nimittämää apulaishallitsijaa.

³⁶ BOWDER 1978, 3–4.

³⁷ ROLFE 1971, xxiv.

³⁸ KATZ 1982, 41; TREVOR-ROPER 1989, 57–58.

³⁹ SMITH 1995, 117–118.

⁴⁰ Kts. esim. Julianus Flavius Claudius. Hymni jumalten äidille (Or. 5); Kyynikko Herakleiokselle (Or. 7), 218a. Useimpien kulttien sisällöstä ei voinut puhua avoimesti ulkopuolisille. Näihin asioihin saattoi vain viitata vihjaillen, kuten Julianuskin teki.

⁴¹ LINDSAY 1967, 93.

⁴² SMITH 1995, 119, 128.

⁴³ KATZ 1982, 59.

⁴⁴ SMITH 1995, 119.

Ainoan poikkeuksen tästä suvaitsevaisuuden kaavasta muodosti kristinusko. Se oli ainoa pelastususkonto, jonka jäsenet eivät kuuluneet samanaikaisesti mihinkään muuhun lahkoon. Kristityt eivät suostuneet palvomaan muita jumalia, eivät siis osoittaneet kunnioitustaan myöskään jumalaiselle keisarille. Kristinusko poikkesi muista mysteerikulteista myös siinä, että vielä 200-luvulla sen kannattajakunta koostui pääosin kaupunkien köyhälistöstä.⁴⁵ Muiden mysteerikulttien jäsenenä oli myös yhteiskunnan ylempiin kerrostumiin kuuluvia ihmisiä.⁴⁶

Ennen Diocletianuksen valtakautta kristittyjä kohdanut diskriminaatio oli ollut paikallisuontoista ja lyhytkestoista. Kristittyjä oli kyllä paheksuttu, mutta varsinaisia kansalaisille kuuluneita uskonnollisia velvollisuuksia valtiota kohtaan heillä ei ollut painolastinaan ennen kuin keisari Caracalla teki vuonna 212 lähes kaikista Rooman valtakunnan vapaista asukkaista kansalaisia. Tämä ulotti kansalaisten velvollisuudet koskemaan myös kristittyjä.⁴⁷ Tämän jälkeen kristittyjen selkeä erottautuminen muusta väestöstä uskontonsa vuoksi alkoi näyttää valtion sisäiseltä uhkatekijältä ja ainekset koko valtakunnan laajuisiin vanoihin olivat siitä lähtien olemassa.⁴⁸

Diocletianuksen aikana avoin itsevaltius ei enää saanut osakseen negatiivista huomiota. Keisarin odotettiin sekasorron vuosien jälkeen olevankin tavallisen kansan yläpuolella oleva yli-ihminen, joka oli saapunut pelastamaan valtakunnan. Erilaiset seremoniat alkoivat erottaa keisaria yhä enemmän alamaisistaan. Diadeemillä ja jalokivin kirjaillulla viitalla koristautunutta keisaria oli tästä lähtien aina lähestyttävä mutkikkain hoviseremonioin, jotka nostivat keisarin muuta kansaa ylemmäs.⁴⁹ Kaikki keisaria koskeva oli pyhää.⁵⁰ Diocletianuksen hallintomalli tetrarkia pyhitettiin myös uskonnollisesti.⁵¹ Koska keisari oli avoimesti myös jumalainen, ei ollut enää sopivaa, että kristityt sankoin joukoin osoittivat epäkunnioitustaan ja epälojalisuuttaan keisaria ja valtakuntaa kohtaan kieltäytymällä uhraamasta keisarin kuville. Hallitsijaa lähestyttäessä alamaisten tuli heittäytyä maahan. Julkisuudessa jumalainen keisari näyttäytyi enää harvoin. Tällainen

⁴⁵ BOWDER 1978, 93, 129.

⁴⁶ SMITH 1995, 119.

⁴⁷ BOWDER 1978, 11.

⁴⁸ BROWNING 1977, 11.

⁴⁹ KATZ 1982, 45; LINDSAY 1967, 89.

⁵⁰ BROWNING 1977, 7–8; ROLFE 1971, xxiv, xvii.

⁵¹ BOWDER 1978, 7; KATZ 1982, 62.

politiikka johti kristittyjen aseman vaihtumiseen hallitsijan epäsuosiosta selkeästi lainrikkojan asemaan.⁵²

Keisari Decius (249–251) oli ensimmäinen hallitsija, joka aloitti järjestelmällisen kristittyjen vainon hyökkäämällä kirkon johtoa vastaan. Hänen mukaansa kristittyjenkin oli uhrattava valtionuskonnon jumalille ja keisarille valtakunnan turvallisuuden takaamiseksi ja oman uskollisuutensa osoittamiseksi.⁵³ Ne kristityt, jotka eivät suostuneet osoittamaan uskollisuuttaan ja myötämielisyyttään keisarin politiikalle uhraamalla, joutuivat vastaamaan teoistaan villipetojen edessä amfiteatterin areenalla. Näissä vainoissa surmansa saaneiden kristittyjen määrän on arveltu nousseen pariin tuhanteen.⁵⁴ Kristittyjen vainoamisessa oli siis keisarivallan kannalta katsottuna kyse poliittista oppositiota vastaan suunnatuista toimista, eikä niinkään uskonnollisista uudistuksista.⁵⁵

Helmikuussa vuonna 303 Diocletianus antoi ediktin, joka vei kristittyjen kansalaisarvon ja alisti heidät kidutukselle yhteiskunnallisesta asemasta riippumatta. Kristittyjen oli nyt pakko uhrata pakanjumalille kidutuksen ja kuolemantuomion uhalla. Vuonna 304 annettu edikti velvoitti kirjaimellisesti kaikki Rooman valtakunnan asukkaat uhraamaan viralliseen uskontoon kuuluville jumalille, erityisesti keisarille. Tämän ediktin tiukka toteuttaminen toi erityisesti Rooman valtakunnan itäosiin paljon marttyyreita, jotka olivat valmiita uhraamaan ennemmin henkensä kuin luopumaan uskostaan. Valtakunnan länsiosissa taas pakanuuden asema oli vankempi ja kristittyjä vähemmän.⁵⁶ Käytännössä vaino ei ollut tälläkään kertaa pysyvä ilmiö. Se laantui Diocletianuksen vetäytyttyä eläkkeelle kotikaupunkiinsa Spalatoon (nyk. Split) vuonna 305.⁵⁷

2. 3. Konstantinus ja kristinusko

Oli käynyt ilmeiseksi, ettei kristinuskon kannatuksen kasvua voitu pysäyttää järjestelmällisen vainon avulla. Itse asiassa kristinuskon kannatus näytti kasvavan juuri vainojen seurauksena. Kuolemansa areenan hiekalla pelotta kohdanneet marttyyrit ja

⁵² BOWDER 1978, 8, 10.

⁵³ BOWDER 1978, 11; CLASTER 1982, 19.

⁵⁴ BJØL & HJORTSØ 1983, 249.

⁵⁵ KATZ 1982, 62.

⁵⁶ BOWDER 1978, 12–13.

⁵⁷ BOWDER 1978, 14.

heidän elämästään sepitetyt pyhimyselämäkerrat olivat mitä parhaita mainosta kristittyjen lujalle luottamukselle tuonpuoleiseen elämään ja heille luvattuun pelastukseen.

Diocletianuksen kautta seuranneen sisäisen sekasorron aikana keisariutta tavoitellut Konstantinus oli tarinan mukaan valmistautuessaan taisteluun Saxa Rubrassa taisteluun vuonna 312 nähnyt taivaalla ristinmuotoisen valon ja tekstin *in hoc signo victor eris*, tässä merkissä olet voittava.⁵⁸ Konstantinus määräsiikin oitis joukko-osastojensa uudeksi tunnukseksi Kristus-monogrammin, ja hän voitti uhkarohkean Pons Mulviuksen taistelun.⁵⁹ Konstantinus uskoi Bowderin mukaan tähän näkyyn. Kristittyjen äkillisen suosimisen taustalla ei voinut olla suosion kalastelu, sillä kristityt olivat valtakunnan länsiosissa edelleen merkityksettömänä vähemmistönä. Näky osoitti tai ainakin antoi Konstantinukselle välineet osoittaa olevansa jumalten tai Jumalan valittu. Armeija oli valmis suosimaan keisarin uutta Jumalaa, jos tämä vain oli kyllin voimakas voittaakseen taistelun.⁶⁰

Kristinuskon suosikkiasema alkoi näkyä jo seuraavan talven aikana, kun Konstantinus palautti Afrikan kirkoilta takavarikoitua omaisuutta, antoi suuria lahjoituksia seurakunnille ja vapautti papiston kaupunkien neuvostojen jäsenyydestä.⁶¹ Tästä taloudellisesti raskaasta virkatehtävästä vapautetun papiston asema aktualisoitui uudelleen Julianus Apostatan hallituskaudella.

Konstantinus ja Licinius esitettiin tuohon aikaan vielä aurinkojumalaan verrattavina aurinkokuninkaina, joihin ei liitetty näkyviä kristillisiä symboleja. Auringon merkitystä Konstantinuksen kohdalla ei ole syytä kuitenkaan vähätellä, sillä vielä pitkään yksinvaltiaaksi tulonsa jälkeen hänen lyöttämiään kolikoita koristivat kristittyjen symbolien sijaan 200-luvulla suosituksi tulleen voittamattoman auringon, *Sol invictuksen* symbolit. Konstantinus ei tehnytäkään niin kovin selvää eroa kristinuskon ja aurinkokultin välille. Voittamaton aurinko oli ollut aiemmin Konstantinuksen ja Flaviusten suvun suojelejumala. Tästä syystä auringonjumalalla oli niin merkittävä asema myös Flaviusten dynastian viimeisen edustajan Julianuksen kirjoituksissa.⁶²

⁵⁸ BOWDER 1978, 22.

⁵⁹ JONES 1990, 80.

⁶⁰ BOWDER 1978, 23, 94; JONES 1990, 80.

⁶¹ JONES 1990, 80.

⁶² BOWDER 1978, 26–27, 89, 91; SMITH 1995, 166. Täytyy muistaa, että kolikot olivat tärkeä kuvallinen väline valtakunnallisen ideologian levittämiseen.

Helmikuussa 313 Konstantinus julkaisi kanssahallitsijansa Liciniuksen kanssa Milanon ediktin nimellä tunnetun julistuksen, missä he sallivat korkeimman jumaluuden palvonnan kaikissa muodoissaan. Edikti oli osoitettu erityisesti kristityille, koska sillä kumottiin vanhat uskontoa koskeneet kiellot ja saatettiin voimaan uskonvapaus.⁶³ Julistus oli hyvin merkittävä, koska sen vuoksi kristinusko ei enää ollut *superstitio illicita*.⁶⁴

Konstantinuksen hallituskausi toi mukanaan yhä uusia myönnytyksiä kristinuskolle, johon alkoi nyt sankoin joukoin kääntyä myös valtakunnan yläluokan edustajia. Kristinuskosta tuli hyväksyttyä ja muodikasta.⁶⁵ Konstantinus oli jo vuosia tehnyt lahjoituksia kirkolle ja edistänyt näin sen organisoitumista valtakunnalliseksi voimatekijäksi. Vuonna 325 hän kutsui Nikeaan koolle kirkolliskokouksen, jossa laadittiin selvät linjat sille, millainen kristinusko oli keisarin kannalta oikeaoppista.⁶⁶ Tämä osoitti selvästi sen, että kristinusko oli Konstantinukselle se ideologia, jonka varaan valtiollista yhtenäisyyttä ryhdyttiin rakentamaan. Jotta yhtenäisyys olisi mahdollista oli kristikunnan oltava yhtenäinen ja ristiriidaton. Nikean kirkolliskokouksen ensisijainen tehtävä olikin määrittellä kristinuskon oikea oppi ja tuomita sen ulkopuolelle jäävät suuntaukset harhaopiksi. Rooman kaupungissa Konstantinus ei enää osallistunut perinteisiin pakanariitteihin. Tällä hän onnistui suuttuttamaan kaupungin vanhoilliset senaattoriipiirit.⁶⁷ Välikikko oli niin syvä, että Konstantinus katsoi parhaaksi rakentaa valtakunnalle uuden pääkaupungin etäälle Roomasta.⁶⁸

Uusi ja uljas Konstantinopoli rakennettiin kiireellä ja vihittiin käyttöön 11.9. vuonna 330. Seremonioiden pääarkkitehtina toimi uusplatonisti Sopater Syyrian Apameasta. Ilmeisesti hänen neuvonsa mukaan toimitettiin verettömät uhrit kaupungin Fortunalle. Kirkkohistorioitsija Eusebios kritisoi silti uutta pääkaupunkia siitä, ettei se ollut läpeensä kristitty kaupunki, sillä sinne pystytettiin kristinuskon valta-asemasta huolimatta temppelit myös Rooman Fortunalle, Kybelelle, sekä Castorille ja Polluxille. Kaupunkiin pystytettiin perustajansa kunniaksi Konstantinuksen aurinko-jumalana esittävä patsas, joka oli kristitynkin väestön palvonnan kohteena. Julianus Apostata antoi hallituskaudellaan

⁶³ BOWDER 1978, 28; JONES 1990, 80.

⁶⁴ ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 13.

⁶⁵ BOWDER 1978, 93.

⁶⁶ Codex Theodosianus, 16. 5. 1.

⁶⁷ BOWDER 1978, 33, 81.

⁶⁸ CLASTER 1982, 33–34.

sittemmin haudata tuon patsaan. Pakanuus oli siis kristinuskon alkaneesta noususta huolimatta edelleen monessa mielessä valtakunnan virallinen uskonto.⁶⁹ Sen vaikutusta oli mahdotonta kitkeä hetkessä pois. Selvästi kristittyjen ja selvästi pakanoiden väliin jäi suuri harmaa alue, jolla oltiin valmiita vaihtamaan uskontoa tilanteen niin vaatiessa. Tämän harmaan alueen olemassaolo merkitsee myös sitä, että Julianus Apostatan pakanalliselle restauraatiolle olisi saattanut vielä parin vuosikymmenen kuluttua löytyä laajaakin kannatusta, mikäli hän olisi kyennyt elitistisyyden sijaan vetoamaan laajojen kansanosien tuntoihin.

Tarina kertoo, että Konstantinus olisi antanut vasta kuolinvuoteellaan kastaa itsensä kristityksi. Tällöin kasteen syntejä pyyhkivä vaikutus maksimoitiin. Vaikka tämän kasteen todenperäisyys jäisikin ainiaaksi todistamatta, on selvää että Rooman valtakunta muuttui valtavasti Konstantinus Suuren hallituskauden aikana. Kristitystä keisarista seurasi vääjäämättä se, että koko valtakunta kristillistyi pienin askelin. Aikaisemmat keisarit olivat pyrkineet saamaan Rooman asukkaat yhteisen ideologian avulla keisarinvallan taakse. He olivat tähänneet tähän pakanuuden ja keisarikultin avulla. Nyt Konstantinus Suuri teki samaa kristinuskon avulla. Kristinusko soveltuikin tehtävään pakanuutta paremmin, sillä siinä oli olemassa selkeä yhtenäinen teologia, toisin kuin hajanaisessa pakanuudessa. Tätä pakanuuden puutetta Julianus Apostata ryhtyi korjaamaan omalla hallituskaudellaan.

Kristinuskon aseman vahvistuminen ei päättynyt vielä Konstantinus Suureen. Hänen aloittamaa työtä jatkoivat hänen poikansa.⁷⁰ Konstantinus nimitti nämä kaikki seuraajikseen, joten vahvin piti jälleen kerran selvittää voimakeinoin. Voittajaksi koitoksessa selviytyi Constantius, jonka hallituskaudella vahvistettiin kristinuskon asemaa edelleen.⁷¹ Hän mm. kielsi pakanajumalille uhraamisen ja määräsi temppelit suljettaviksi.⁷²

Varsin nopeasti, muutaman vuosikymmenen aikana tilanne kääntyi Roomassa näennäisesti pääläelleen. Aikaisemmin kansalaisluottamuksen mittarina toimineesta pakanuudesta tuli laitonta toimintaa. Sen sijaan aikaisemmin järjestelmällisen vainon ja pakkokäännätyksen kohteena olleesta kristinuskosta tuli keisarin suosikki ja valtionuskonto. Vaikka pakanuuden harjoitus oli laissa kiellettyä, määräyksiä valvottiin tuskin kovinkaan tarkasti. Huomattava osa valtakunnan ylhäisestä senaattoriluokasta säilyi nimittäin edelleen

⁶⁹ BOWDER 1978, 34–36, 152.

⁷⁰ CLASTER 1982, 31.

⁷¹ BOWDER 1978, 44.

pakanallisena. Toinen valtaosin pakanallisena säilynyt väestönosa oli maaseudun ja erityisesti syrjäseutujen asukkaat valtakunnan länsiosissa.⁷³

3. Lapsuus- ja nuoruusvuodet

3. 1. Perheen tragedia

Tällaiseen maailmaan syntyi vuonna 331 tai 332 Julianus Flavius Claudius.⁷⁴ Julianuksen isä, Julius Constantius oli Konstantinus Suuren velipuoli. Konstantinuksen hallituskaudella Julianus Apostatan isä Julius Constantius varustettiin konsulin ja patriisin arvoilla ja hänen tyttärensä Eusebia naitettiin ceasarina toimineelle keisarin pojalle Constantiukselle.⁷⁵ Julianuksen perhe kuului siis maan ylhäisimpään eliittiin.⁷⁶ Julianus syntyi hänen isänsä toisesta avioliitosta. Julianuksen äiti, Basilina oli myös lähtöisin hyvin varakkaasta ja Vähässä-Aasiassa vaikutusvaltaisesta suvusta. Julianuksen isä oli ennen Basilinaa ollut naimisissa Galla-nimisen naisen kanssa. Tästä liitosta oli syntynyt Julianukselle sisko ja kaksi velipuolta. Julianus syntyi maailmaan varsin arvokkaissa puitteissa. Luultavimmin vastikään rakennetussa palatsissa valtakunnan pääkaupungissa Konstantinopolissa. Julianus olikin ensimmäinen Rooman hallitsija, joka syntyi tässä kaupungissa.⁷⁷ Tärkeää Julianuksen myöhempiä vaiheita ajatellen oli myös se, että hän syntyi nimenomaan kristittyyn perheeseen.⁷⁸

Julianuksen elämän alkutaival ei kuitenkaan alkanut lupaavista puitteista huolimatta kovin onnellisten tähtien alla. Äiti kuoli Julianuksen ollessa vasta muutaman kuukauden ikäinen. Tämä ilmeisesti jätti Julianukseen pysyviä merkkejä, jotka kenties ilmenivät siinä, miten hän aikuisen iän saavutettuaan kaipasi jatkuvasti toisten ihmisten suosiota ja hyväksyntää. Julianuksen elämän alkutaival oli äidin kuolemasta huolimatta vielä muutamia vuosia turvattu. Tilanteen muutti kuitenkin radikaalisti keisari Konstantinuksen kuolema vuonna 337. Konstantinus Suuri ei ollut pitänyt Julianuksen isää minkäänlaisena uhkana omalle keisariudelleen, koska tämä oli pysytellyt määrätietoisesti poissa julkisesta elämästä ja

⁷² Codex Theodosianus, 16. 10. 1–6.

⁷³ ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 28; BROWNING 1977, 162.

⁷⁴ BAYNES 1967, 63; vrt. BOWERSOCK 1978, 22; SMITH 1995, 1. Bowersockin ja Smithin mukaan Julianus syntyi todennäköisesti jo vuonna 331. Baynes taas sijoittaa Julianuksen syntymän huhtikuuhun 332.

⁷⁵ BOWDER 1978, 43.

⁷⁶ SMITH 1995, 1.

⁷⁷ BROWNING 1977, 29, 31–32, 168.

⁷⁸ ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 18; SMITH 1995, 15.

valtiollisista viroista. Näin eivät asiaan suhtautuneet kuitenkaan Konstantinuksen pojat, jotka nyt nousivat isänsä tahdon mukaisesti jaetulle keisarin valtaistuimelle. Veljekset Constantius, Constans ja Constantinus kokoontuivat Balkanille Viminaciumin kaupunkiin ja korottivat itsensä 9.9. 337 caesarin asemasta augustuksiksi.⁷⁹ Rooman senaatti vahvisti päätöksen, joten vallan vaihtoon ei tällä kertaa sisältynyt epäselvyyttä.⁸⁰ Veljekset pelkäsivät kuitenkin asemansa puolesta ja ryhtyivät raivaamaan tieltään mahdollisia kruununtavoittelijoita. Myös Julianuksen perhe ja suku sattui kuulumaan tulilinjalle joutuneisiin.

Tarkkaan ei tiedetä, kuka antoi verilöylyn toimeksiannon. Julianus syytti myöhemmin teosta Constantiusta. Tämän syyllisyydestä ei kuitenkaan ole absoluuttista varmuutta. Julianuksen motiivit Constantiuksen syyttämiseen ovat kenties enemmän yhteydessä Julianuksen myöhempiin vaiheisiin. Constantius oli juuri se hallitsija, jonka kanssa Julianus itse joutui vastatusten ryhtyessään tavoittelemaan keisariutta.⁸¹ Constantiusta vastaan ovat silti kääntäneet syyttävän sormensa myös historioitsijat aina 300-luvulta asti, jolloin Ammianus Marcellinus leimasi hänet loputtoman epäluuloiseksi ja julmuudessaan jopa Caligulan, Domitianuksen tai Commoduksen veroiseksi.⁸²

Tapahtumista tiedetään se, että 9. syyskuuta 337 sotilaiden toimeenpanemassa joukkomurhassa saivat surmansa Julianuksen isä, velipuoli, kaksi setää ja seitsemän serkkua. Julianuksen perheestä ainoat verilöylyssä säästyneet olivat vasta n. viisivuotias Julianus ja hänen yksitoistavuotias veljensä Gallus, joka makasi henkitoreissaan sairausvuoteessa. Gallus oli niin heikossa kunnossa, että sotilaat arvelivat hänen kuolevan joka tapauksessa. Julianus taas oli niin nuori, että hänen henkensä päätettiin säästää.⁸³ Ei tiedetä, joutuiko viisivuotias Julianus silminnäkijänä todistamaan tapahtumaa. Perheen tragedia ei kuitenkaan voinut olla jättämättä jälkiä Julianuksen mieleen, ja siten vaikuttamatta hänen elämäänsä.

⁷⁹ ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 13.

⁸⁰ BOWDER 1978, 43.

⁸¹ SMITH 1995, 3; BOWDER 1978, 32.

⁸² Ammianus Marcellinus. 21. 16. 8–9.

⁸³ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 270c–d; SMITH 1995, 1–2; BOWDER 1978, 44.

3. 2. Koulutuksen kautta kiinni kulttuuriperintöön

Vastuu Julianuksen kasvatuksesta siirtyi hänen äitinsä etäiselle sukulaiselle, Vähän-Aasian Caesarean areiolaiselle piispa Eusebiokselle.⁸⁴ Julianus ei kuitenkaan asunut surmatyötä seuraavina vuosia Eusebioksen luona, vaan isoäitinsä maatilalla Nicomediassa Mustanmeren rannikolla.⁸⁵ Eusebios ei kovin läheisesti vaikuttanut Julianuksen elämään, sillä hän siirtyi jo vuoden kuluttua hoitamaan piispan tehtäviä Konstantinopoliin.⁸⁶

Noin seitsemän vuoden ikäisenä Julianus sai omasta mielestään myös ensimmäiset merkittävät kosketukset antiikin pakanalliseen kulttuuriperinteeseen. Tästä oli vastuussa Julianuksen äitiäkin aikanaan opettanut Mardonios-niminen skyyttalainen eunukki ja orja.⁸⁷ Hän tutustutti Julianuksen ajan tavan mukaan klassisiin kirjallisiin mestareihin, kuten Homerokseen ja Hesiodokseen.⁸⁸ Mardoniosin opetuksen ansiosta Julianus omaksui omien sanojensa mukaan lähtemättömän ihailun näihin kirjallisiin mestareihin.⁸⁹ Kirjallisessa muodissa tämä ihailu ilmeni esikuvien siteeraamisena. Homeroksen siteeraamisesta tuli jopa eräs Julianuksen kirjallisen ilmaisun tavaramerkeistä.⁹⁰ Tämä kuvastaa sitä, että aikakauden kirjallisen ilmaisun ansiot eivät olleet omaperäisyydessä, vaan oikeaoppisessa esikuviin viittaamisessa. Ehkä Mardonios myös jollakin tapaa korvasi Julianukselle myös menetetyn isähahmon. Ainakin heidän välilleen syntyi vahva side, joka näkyi vielä vuosikymmeniä myöhemminkin. Mardonios nimittäin opetti Julianusta aina vuoteen 342 asti ja kuului vielä yli kymmenen vuotta tämän jälkeenkin Julianuksen lähipiiriin.⁹¹

Tätä Julianuksenkin osaksi tullutta antiikin ajalle ominaista koulutusta on kutsuttu *paideiaksi*. Paideia oli yläluokan nuorukaisten kasvatukseen kuuluva muodollinen, kirjallisuuspainotteinen koulutus, josta naiset ja alemmat kansanosat eivät päässeet osallisiksi. Paideia oli kenties merkittävin yhteiskunnassa ilmennyt kulttuurinen ero rahvaan ja eliitin välillä. Eliitti liitettiin koulutuksen avulla osaksi klassista kulttuuria ja sen perintöä. Sen edustajat tutustuivat latinan- ja kreikankielisiin kirjallisiin klassikoihin ja

⁸⁴ Ammianus Marcellinus, 22. 9. 4.

⁸⁵ BROWNING 1977, 35–36. Browningin mukaan Gallus ei päätenyt samaan paikkaan, vaan hänet vietiin Efesoön.

⁸⁶ ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 14.

⁸⁷ Julianus Flavius Claudius. Parran vihaaja (Misopogon), 352ab; SMITH 1995, 2, 25.

⁸⁸ Julianus Flavius Claudius. Kyynikko Herakleiokselle (Or. 7), 235c; Libanios. Or. 8. 11.

⁸⁹ Julianus Apostata. Parran vihaaja (Misopogon), 351b–352c.

⁹⁰ Esim. Julianus Flavius Claudius. Kirje 25 (ep. 25.), Kirje 42 (ep. 42.), Kirje 58 (ep. 58), Kirje 69 (ep. 69).

omaksuivat niistä opetettujen tulkintojen kautta ne filosofiset ja jumaluusopilliset käsitykset, jotka kulloinkin olivat yhteiskunnassa vallitsevia.⁹² Kreikkalainen kulttuuri ja uskonto olivat erottamattomia ja paideia oli tämän järjestelmän kulmakivi.⁹³ Paideiaa leimasi vielä Julianuksen aikana vahva pakanallinen kulttuuriperintö. Silti kristityn eliitin edustajatkaan eivät jääneet vaille tätä koulutusta. Juuri paideia mahdollisti ensimmäisille kirjallisesti tuottelijoille kristinuskon edustajille sen, että he puhuivat omasta uskonnostaan tavalla, joka ymmärrettiin koko roomalaisen eliitin parissa. Ei ollut siis ihme, että juuri paideiasta muodostui varsinkin Julianuksen valtakaudella kristittyjen ja pakanoiden taistelutanner. Olihan paideia juuri se foorumi, jolla molemmat osapuolet saattoivat taittaa tasaveroisesti peistä sanallisessa muodossa ja taistella taivaallisten asioiden ohella myös maallisesta vallasta.

Klassinen koulutus jo itsessään antoi perusteita yhteiskunnallisen eriarvoisuuden kautta harvainvallalle ja miksei myös yksinvaltaiselle hallitsemistavalle. Toisaalta Julianus oli myös sitä mieltä, että kulttuurinen tietoisuus antoi samalla myös eväät filantropialle ja hyväntekeväisyydelle.⁹⁴ Paideiassa oli kuitenkin ennen kaikkea kysymys koko roomalaisen eliitin itse tekemästä oman aseman määrittelystä, ja nimenomaan entisenlaisen aseman säilyttämisestä nousevan kristinuskon ja muuttuvan yhteiskunnan puristuksessa.⁹⁵

Julianuksen lapsuus sai jälleen uuden käänteen, kun Constantius alkoi käydä epäluuloiseksi maaseudun rauhassa varttuvien sukulaispoikiaan kohtaan. Pojat olivat vielä kovin nuoria, mutta kuitenkin keisarillista sukua. Siksi heitä oli mahdollista käyttää välikappaleina valtakamppailussa Constantiusta vastaan. Tilannetta pahensi varmasti se, että Constantiuksen ja hänen veljensä Constansin välille oli syttynyt sota vuonna 340.⁹⁶ Rooman valtakunta oli taas jakautunut keskenään eripuraisiin leireihin. Ehkä turvatakseen selustansa tässä valtakamppailussa Julianus ja Gallus siirrettiin vuonna 342 Constantiuksen käskystä Vähän-Aasian sisäosiin, Kappadokian ylängölle, Macellumin linnaan.⁹⁷ Siellä Julianus ja Gallus viettivät kotiarestiin lukittuina seuraavat kuusi vuotta.

⁹¹ Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomia kyynikoita vastaan (Or. 6.) 235a.

⁹² BOWDER 1978, 89.

⁹³ SMITH 1995, 68.

⁹⁴ Julianus Flavius Claudius. Parran vihaaja (Misopogon), 349b–c.

⁹⁵ SMITH 1995, 46.

⁹⁶ ROLFE 1971, xxv.

⁹⁷ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 271c.

Macellumissa pojista ja heidän koulutuksestaan vastasi areiolainen kirkonmies Georgios Kappadokialainen, joka myöhemmin nimitettiin Aleksandrian piispaksi.⁹⁸ Tuossa virassa hän onnistui suuttamaan Aleksandrialaiset siinä määrin, että tuli kansanjoukon lynkkaamaksi.⁹⁹ Gregorios piti Macellumissa huolen siitä, että Julianus ja Gallus perehtyivät kristinuskon keskeisiin opinkappaleisiin.¹⁰⁰ Ainakin ulkoisessa mielessä heistä varttuikin kunnan kristittyjä.

Gregorioksen laajasta kirjastosta lukemisesta innostunut Julianus löysi muitakin kuin kristittyjä teoksia.¹⁰¹ Hän pääsi Gregorioksen kirjojen kautta kosketuksiin antiikin filosofian ja ehkä jopa pakanajumalien kanssa. Opiskelu ja lukuharrastus olivat Julianukselle korvaamattoman tärkeitä asioita noina vuosina. Rowland Smith uskoo, että Julianuksen innostus opiskeluun saattoi jopa pelastaa nuorukaisen mielenterveyden vankeuden ankeina vuosina.¹⁰² Macellumin kotiaresti ei ollut pojille keisarin metsästyslinnan vauraista puitteista huolimatta miellyttävää aikaa. Heidän ei nimittäin sallittu tavata vanhoja ystäviään, eikä heillä ollut Macellumissa ikäistään seuraa.¹⁰³ Lisäksi alati epäluuloinen Constantius tarkkaili heitä välikäsien kautta. Opiskelu lienee ollut ainoa asia, mitä Julianus ja Gallus saattoivat suhteellisen vapaasti harjoittaa.¹⁰⁴

Macellumissa vietettyjen vuosien ajan nuorukaisten yllä leijui jatkuvasti uhkaavana kysymys siitä, halusiko Constantius jonakin päivänä tappaa myös heidät.¹⁰⁵ Merkityksettömiä he eivät keisarille kuitenkaan olleet. Sen todistaa jo heidän saamansa koulutus. Jos Julianus ja Gallus olisivat olleet keisarin kannalta arvottomia, he tuskin olisivat saaneet elää niin pitkään. Constantius piti ehkä poikia ”varastossa” varttumassa pahan päivän varalle. Keisarihan saattoi löytää itsensä tilanteesta, missä oli hyödyllistä nimittää vaikkapa toinen pojista caesariksi varmistamaan vallan säilyminen Flaviusten

⁹⁸ BOWDER 1978, 82; SMITH 1995, 2. Vaikka Konstantinus oli tuominnut mm. areiolaisuuden harhaopiksi Nikean kirkolliskokouksessa, oli hänen poikansa Constantius lievästi areiolaisuuden kannalla. Tällä seikalla selittyy se, että niin monet Constantiuksen hallituskaudella merkittävässä asemassa olleista kirkonmiehistä olivat areiolaisia.

⁹⁹ Julianus Flavius Claudius. Kirje 21, Keisari Julianus Caesar, mahtavin augustus, Aleksandrian kansalle (ep. 21).

¹⁰⁰ SMITH 1995, 183. Smithin mukaan areiolainen vaikutus ei kuitenkaan näy millään tavalla Julianuksen kirjoituksissa.

¹⁰¹ Julianus Flavius Claudius. Kirje 23 (Ep. 23.); Kirje 38 (Ep. 38).

¹⁰² SMITH 1995, 2.

¹⁰³ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 271b–d.

¹⁰⁴ SMITH 1995, 25.

¹⁰⁵ SMITH 1995, 2.

dynastialla. Pelkästään jo tästä syystä nuorukaisten aseman mukaista koulutusta ei ollut järkevää laiminlyödä.¹⁰⁶

3. 3. Caesarin veli ja uusplatonisti

Julianuksen asema muuttui sen mukaan, mitä keisarin poliittiset tarpeet sanelivat. Idässä Constantius oli jatkanut tappiollista sotaa Persiaa vastaan. Samaan aikaan olivat legioonat nostaneet lännessä vuonna 350 kuolleen Constansin tilalle Magnentiuksen.¹⁰⁷ Magnentius oli *de facto* keisari valtakunnan länsiosissa. Tämän lisäksi yritti vuoden 350 aikana Rooman kaupungissa nousta valtaan Konstantinuksen sisarpuolen Eutropian poika Nepotianus, tosin heikolla menestyksellä. Vallantavoittelijoiden vuoksi Constantius ei voinut keskittyä arkkiviholliseensa Persiaan, pelkäämättä jäävänsä puun ja kuoren väliin. Hän ratkaisi asian lykkäämällä Persian vastaisia sotatoimia ja siirtymällä itse joukkoineen kohti Galliaa. Itään hän tarvitsi kuitenkin jonkun johtamaan armeijaa ja pitämään olemuksensa avulla ikään kuin keisariutta läsnä. Tehtävään sopi mainiosti Julianuksen vanhempi veli Gallus. Hänet nimitettiin miltei suoraan kotiarestista caesariksi Rooman itäisiin provinsseihin vuonna 351. Liittolaisuus Constantiuksen ja Galluksen välillä varmistettiin ajan tavan mukaisesti naittamalla Constantiuksen isosisko Constantina nuorelle Gallukselle.¹⁰⁸ Smith on arvellut erääksi caesariksi nimittämisen merkittävimmistä syistä sen, että Constantius oli veljiensä kuoltua viimeinen Konstantinus Suuren perillinen ja edelleen vailla omia miespuolisia jälkeläisiä. Hän katsoi ehkä aiheelliseksi vahvistaa dynastiaa muilla sukulaisillaan.¹⁰⁹

Julianuksen veljestä tuli silmänräpäyksessä valtakunnan toiseksi tärkein mies. Ei siis ollut ihme, että Julianuskin oli tämän jälkeen vapaa kulkemaan miten mieli.¹¹⁰ Julianus oli jo ennen veljensä nimitystä suunnannut kulkunsa opiskelun pariin. Vuonna 348 päättyneen vankeuden jälkeen hän oleskeli aluksi Konstantinopolissa Heceboliu- ja Nicocles-

¹⁰⁶ GARNSEY 1998, 45.

¹⁰⁷ ROLFE 1971, xxv.

¹⁰⁸ BOWDER 1978, 46–48.

¹⁰⁹ SMITH 1995, 2.

¹¹⁰ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 271d; ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 45. Julianus kirjoittaa Macellumin vankeuden päättymisestä seuraavasti: *"Tuosta paikasta, vaivoin ja jumalten avustuksella, pääsin vapaaksi ja kohti onnellisempaa kohtaloa; mutta veljeni oli vankina hänen hovissaan ja hänen kohtalonsa oli kirjoitettu tähtiin huonommaksi kuin yhdenkään miehen joka on elänyt."* Ilmeisesti kyseiseen Julianus Apostatan kirjeen kohtaan viitaten Athanassiadi-Fowden uskoo Julianuksen lähteneen Macellumista ilman keisarin lupaa.

nimisten reetoreiden opissa.¹¹¹ Julianus lienee tuolloin saanut myös kosketuksen eikristittyihin aineksiin, sillä Nicocles oli Smithin mukaan pakana. Reetori Hecebolius kääntyi pakanaksi vasta Julianuksen valtakaudella vuonna 363.¹¹² Kumma kyllä Julianus itse ei mainitse Nicoclesta lainkaan kirjoituksissaan. Sen sijaan hän kyllä vuonna 361 kirjoitti Heceboliukselle ainakin yhden kirjeen.¹¹³ Kyse voi olla siitä, että Nicoclesta koskevat kirjoitukset ovat kadonneet aikojen saatossa. Toisaalta Nicoclesta koskevien mainintojen puuttuminen voi kertoa Julianuksen Heceboliosta kohtaan tuntemasta suuremmasta arvostuksesta. Athanassiadi-Fowden ei kuitenkaan usko tähän vaihtoehtoon, koska uskoo nimenomaan Nicocleen opettaneen Julianukselle Homeerisen tekstin allegorista tulkintaa ja olleen siten varsin lähellä Julianuksen myöhemmin suosiman uusplatonismin oppeja.¹¹⁴ Nicocleen puuttuminen Julianuksen teksteistä jää siis vaille lopullista selitystä.

Konstantinopolissa Julianus opiskeli myös Platonin filosofiaa Themistiuksen opissa, joka oli pääkaupungissa filosofian oppituolin haltijana vuosina 348–349. Julianuksen kirjeenvaihdosta käy kuitenkin ilmi, ettei hän enää myöhemmällä iällä hyväksynyt Themistiuksen näkemyksiä Aristoteleesta ja keisarin asemasta. Themistius siirtyi sittemmin filosofian parista politiikan pyörteisiin toimien mm. uskonnollisen suvaitsevaisuuden puolesta.¹¹⁵ Smith arvelee Julianuksen ja Themistiuksen viileiden välien syyksi Themistiuksen kytkökset keisari Constantiukseen,¹¹⁶ Uskoisin viileisiin väleihin riittäneen kuitenkin jo pelkästään uskonnollisen suvaitsevaisuuden puolesta puhumisen. Julianus ei nimittäin näennäisestä suvaitsevaisuudestaan huolimatta todellakaan ajanut hallituskaudellaan uskonnollisesti moniarvoista yhteiskuntaa.

Julianuksen tilanne ei ollut Galluksen korkeasta asemasta huolimatta kuitenkaan täysin vakaa.¹¹⁷ Tämä ilmenee siitä, että hänen oleskelunsa pääkaupungissa oli kiusallista keisari Constantiuksen kannalta. Tulehtuneen tilanteen vuoksi Julianus siirtyikin Nicomediaan jatkamaan opintojaan.¹¹⁸ Ennen lähtöä Konstantinopolista Julianuksen opettajansa saivat

¹¹¹ Libanius. Oratio 15. 27; Or. 18. 12; BOWERSOCK 1978, 27; BROWNING 1977, 47; SMITH 1995, 26.

¹¹² BOWDER 1978, 103; SMITH 1995, 26. Julianuksen kuoltua kääntymyksen tehnyt Hecebolius halusi palata takaisin kristillisen kirkon huomaan.

¹¹³ Julianus Flavius Claudius. Kirje 63 Heceboliukselle (Ep. 63).

¹¹⁴ ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 28.

¹¹⁵ Julianus Flavius Claudius. Kirje Themistiukselle (Ep. ad. Them.), 257d, 258a–d, 261ac, 262a–c, 263c–264a, 265a–266b.); SMITH 1995, 27.

¹¹⁶ SMITH 1995, 28.

¹¹⁷ Julianus Flavius Claudius. Kirje Themistiukselle (Ep. ad. Them.), 259bc.

¹¹⁸ BOWERSOCK 1978, 27; SMITH 1995, 29.

hänet valaehtoisesti lupaamaan, ettei hän tulisi menemään Nicomediassa reetorin Libanioksen oppiin, tämä kun oli Heceboliuksen ja Nicocleen pahin kilpailija.¹¹⁹ Kenties tärkein syy oli kuitenkin se, että Libanios esiintyi avoimesti pakanana.¹²⁰ Kristityn keisarin sukuun kuuluvan ei ollut soveliasta näyttäytyä näin avoimen pakanallisissa piireissä. Julianus piti lupauksensa, ainakin muodollisesti. Houkutus tutustua siihen, mitä aikakauden kuuluisimmalla kaunopuhujalla oli sanottavana, oli silti liian suuri. Julianus päättikin hankkia maksua vastaan käsiinsä muiden opiskelijoiden muistiinpanoja Libanioksen luennoilta.¹²¹ Näin hän saattoi pitää lupauksensa ja päästä silti osalliseksi opetuksesta. Henkilökohtaisesti Julianus tutustui Libaniokseen vasta keisarina ollessaan Antiokiassa.

Nicomediassa Julianus kuuli ehkä oraakkeleita ja enteitä harrastaneiden theurgistien kautta uusplatonistisesta filosofi Aidesioksesta.¹²² Julianus hankkikin keisarilta luvan siirtyä Pergamoniin tämän ajattelijan oppiin vuonna 351. Tästä alkoi Julianuksen varsinainen tutustuminen uusplatonismiin. Kyse oli ehkä merkittävimmästä käännekohdasta hänen elämässään.¹²³

Uusplatonismin perustajana pidetään yleisesti 200-luvulla elänyttä egyptiläistä Plotinosta.¹²⁴ Vaikka antiikin uusplatonistit pitivät itseään hyvin selvästi platonisteina ja nimenomaan Platonin perinteen seuraajina, oli tässä uudessa virtauksessa meidän kannaltamme katsottuna kyse huomattavasti perinteistä platonismia enemmän uskontoon ja jumaliin suuntautuneesta ajattelusta. Olennaisimpia kaikkeen uusplatonismiin kuuluneita ajatuksia oli käsitys olevaisuuden eri tasoista. Korkeimpana näistä tasoista oli yksi ja jakamaton jumalainen olento. Tämä jumalhahmo oli kuitenkin niin käsittämätön ja etäinen ihmisille, ettei sitä voinut kunnolla edes ymmärtää. Eri filosofista riippuen korkeimman olennon alapuolisia olevaisuuden tasoja saattoi olla kahdesta jopa kymmeneen. Yksinkertaistetussa muodossa keskimmäisenä sijaitsi kuitenkin älyllinen ulottuvuus ja kaikkein alimpana ja lähimpänä arkielämää oli materiaalinen maailma. Näiden kaikkien ulottuvuuksien läpi kulki kuitenkin kaikkein korkeimman olennon vaikutus.

¹¹⁹ BOWDER 1978, 88. Oman aikansa kenties arvostetuin reetori Antiokialainen Libanios syntyi vuonna 314, opiskeli Antiokiassa ja Ateenassa. Hän opetti Ateenassa, Konstantinopolissa, Nicomediassa ja Antiokiassa.

¹²⁰ BROWNING 1977, 53.

¹²¹ SMITH 1995, 29.

¹²² Libanius. Oratio. 13. 11.

¹²³ SMITH 1995, 29.

¹²⁴ DUDLEY 1970, 245; KATZ 1982, 41; LINDSAY 1967, 94. Plotinoksen elinvuosista ei ole tarkkaa tietoa. Dudley ajoittaa hänen syntymänsä vuoteen 202, mutta Katz taas vuoteen 205. Nämä pitävät Plotinoksen kuolinvuotena vuotta 270, mutta Lindsay taas väittää Plotinoksen kuolleen jo vuonna 269.

Uusplatonismissa perinteiset pakanajumalat olivat siten korkeimman olennon ilmentymiä.¹²⁵

Julianuksen sanoin ”luonto piilottaa meiltä totuuden”.¹²⁶ Totuuden löytämiseksi uusplatonismin parissa katsottiin tarpeelliseksi harjoittaa myyttien allegorista tulkintaa. Se uusplatonismin suuntaus mihin Julianus tutustui juonsi juurensa Plotinoksen seuraajan Porfyriokseen (235–305) ja erääseen tämän oppilaaseen nimeltään Iamblikhos (250–330).¹²⁷ Iamblikhos edusti Plotinokseen verrattuna vieläkin mystisempää suuntausta, jossa erityisesti uhririittien ja ennustamisen merkitys kaikkeuden ymmärtämisen avaimina korostuivat. Tästä ajatusrakennelmasta käytettiin tuolloin nimeä theurgia.¹²⁸ Theurgiassa yhteyttä jumaliin ei saavutettu älyllisen ajattelun avulla, vaan tarkoin suoritettujen rituaalien ja symbolien kautta.¹²⁹ 300-luvulla Iamblikhoksen theurgistinen kommentaariteos kaldealaisista oraakkeleista oli lähes pyhän kirjan asemassa uusplatonistien piirissä.¹³⁰

Uusplatonistinen filosofia sellaisena, kuin Julianus sen ymmärsi, näyttää ehkä meidän päiviemme ihmisen silmin enemmän uskonnon harjoittamiselta kuin tieteelliseltä ajattelulta. Julianukselle uskonto ja filosofia eivät kuitenkaan olleet erotettavissa. Filosofia ja uskonnollisuus kulkivat käsi kädessä.¹³¹ Uusplatonismi toi muodollisten riittien pakanuuteen mukaan mystisen ja omakohtaisen jumalyhteyden kokemisen.¹³² Filosofia oli Julianukselle väylä, jonka kautta saattoi itse tulla jumalan kaltaiseksi.¹³³ Uskontoa ja filosofiaa ei voinut täysin erottaa toisistaan, koska ne olivat molemmat olennaisia antiikin ajan elämän ja ajattelun rakennusosia. Paideia, uskonto ja filosofia muodostivat yhdessä sen kokonaisuuden, jota Julianus kutsui hellenismiksi. Hellenismi ei merkinnyt Julianukselle samaa, kuin mihin me olemme tottuneet. Meidän aikanamme termiä käytetään yleisimmin kuvaamaan Aleksanteri Suuren valloitusten seurauksena syntynyttä kulttuuria. Periaatteessa hellenismi oli Julianus Apostatalle myös tätä. Hänelle hellenismi

¹²⁵ SMITH 1995, 94, 98, 100. Smithin mukaan tämä vaikutus oli *noeettista* tulta tai valoa, jota ilmensivät aistein havaittavassa maailmassa auringon säteet.

¹²⁶ Julianus Flavius Claudius. Kynnikko Herakleiokselle (Or. 7), 216c.

¹²⁷ SMITH 1995, 40, 122. Smithin mukaan Julianus ei tuntenut Plotinoksen kirjoituksia, mutta Porfyrioksen teoksia kyllä.

¹²⁸ ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 7–8; BOWDER 1978, 83–84.

¹²⁹ Iamblichus. Mysteereistä (De mysteriis), 7. 2–11.

¹³⁰ SMITH 1995, 109.

¹³¹ SMITH 1995, 58.

¹³² ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 4.

ei ollut kuitenkaan sidoksissa mihinkään tiettyyn ajanjaksoon. Hänen hellenisminsä saattoi ulottua menneisyydestä myös kauaksi tulevaisuuteen. Olennaista siinä oli kreikkalaisen kulttuurin hegemonia. Tällaisen hellenismin puolesta Julianus oli valmis kamppailemaan kynsin, hampain. Keisarin asemassa näkemyksen oikeellisuus korostui. Siksi hellenismin ja Julianuksen vastustajina saattoivat näyttäytyä myös sellaiset tahot, jotka omasta mielestään ajoivat hellenismin asiaa. Kyse oli siitä, kenellä oli valtaa sanella mikä näkökulma oli oikea.

Uusplatonistien piirissä pyrittiin myös näkemään kaikki kreikkalaisen filosofian koulukunnat keskenään harmonisena kokonaisuutena. Eri koulukuntien eroavaisuuksia ei haluttu korostaa.¹³⁴ Eroavuudet olisivat rikkoneet uusplatonistien muuten niin yhtenäiseksi harmonisoidun maailmankuvan. Julianuksellekin filosofia oli yksi ja jakamaton.¹³⁵ Hän ei suvainnut valtakaudellaan soraääniä.

Julianus tutustui aluksi uusplatonismiin Pergamonissa iäkkään Aidesioksen oppien kautta. Aidesios oli ollut kuuluisan Iamblikhoksen oppilas¹³⁶ ja siksi perehtynyt uusplatonismin mystisempiinkin puoliin. Pergamonissa Julianusta opettivat kuitenkin etupäässä Aidesioksen oppilaat Krysanthios ja Eusebios Myndyslainen. Heidän opettamansa uusplatonismi piti, valtakunnan uskonnollisen ja poliittisen tilanteen vuoksi, sisällään etupäässä kirjaviisauden opiskelua, eikä niinkään nuoren Julianuksen kaipaamaa käytännön uskonnollisuutta. Sitä mitä Julianus selvästikin filosofialta kaipasi kantautui hänen korviinsa varoituksen sanoina Efesolaisesta Maximuksesta. Julianus sai kuulla opettajiltaan tästä Aidesioksen entisestä oppilaasta, joka oli tunnettu ihmeellisistä kyvyistään.¹³⁷ Hän oli hämmästyttänyt seuralaisiaan mm. yöllisessä tilaisuudessa Hekaten¹³⁸ temppelissä. Siellä Maximus oli taidoillaan ja loitsuillaan saanut ensin Hekaten patsaan hymyilemään ja sitten nauramaan. Lopulta hän oli käsin koskematta saanut patsaan käsissä olleet soihdut syttymään.¹³⁹

¹³³ Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomia kyynikoita vastaan (Or. 6.), 183a; Kyynikko Herakleiosta vastaan (Or. 7.), 225d. Julianus kuvasi filosofiaa samankaltaisuutena suhteessa jumaluuteen kreikankielisillä sanoilla *homoiōsis tōi theōi*.

¹³⁴ Julianus Flavius Claudius. Hymni jumalten äidille (Or. 5), 162c; Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 300d–301d; SMITH 1995, 39.

¹³⁵ Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomia kyynikoita vastaan (Or. 6.), 182–186b.

¹³⁶ Libanius. Oratio 13, 11; SMITH 1995, 29.

¹³⁷ SMITH 1995, 29.

¹³⁸ Hekate oli jumalatar, joka Julianuksen tuntemassa uusplatonismissa edusti välittäjää eri olevaisuuden tasojen lävitse virtaavan kaikkein korkeimman olennon vaikutukselle.

Vaikka teatraaliset valoesitykset olivat olennainen osa uusplatonistien harjoittamia uskonnollisia menoja, ei tämä kuitenkaan estänyt Julianusta ihastumasta kuulemaansa.¹⁴⁰ Maximus oli filosofi hänen makuunsa.¹⁴¹ Maximus teki todeksi sen pakanuuden harjoittamisen, mistä Julianus oli saanut lukea vain kirjoista.¹⁴² Julianus siirtyikin nopeasti Maximuksen oppiin Efesoon ja tutustui paitsi filosofiaan, niin myös itse Maximukseen. Mestarin ja oppipojan välille syntyi vahva side, joka kesti Julianuksen kuolemaan asti.¹⁴³ Julianukselle Maximus oli hänen oman aikansa suurin ajattelija. Maximukselle Julianus taas oli oiva välikappale uusplatonismin nostamisessa valtaistuimelle saakka.

Täytyy muistaa, että uusplatonismi oli Julianuksen aikana varsin harvalukuisen joukon elitistinen ajattelusuuntaus, ja että uusplatonismin pakanuudella oli loppujen lopuksi hyvin vähän tekemistä lukutaidottoman rahvaan harjoittamien riittien kanssa. Keisarilliseen sukuun kuuluneen Julianuksen vihkiytyminen tähän pieneen piiriin lienee ollut uusplatonisteille tervetullut asia. Ehkä he todella näkivät nuorena Julianuksessa välikappaleen omille valtapyrkimyksilleen. Saattaa olla, että juuri he iskostivat Julianuksen päähän ajatuksen siitä, että jumalat olivat varanneet hänelle suuren tehtävän, ja että Julianuksen tarvitsi vain seurata jumalten tahtoa saavuttaakseen kuolemattoman maineen. Jos Julianuksella vain olisi kylliksi kunnianhimoa ja onnea, saattaisi hän kyetä nousemaan aina keisariksi asti. Tällöin uusplatonistit saisivat Julianuksesta mahtavimman kuviteltavissa olevan mesenaatin. Ajatuksen voidaan katsoa käyneen toteen, sillä Julianus pysyi jatkossakin uskollisena oppi-isilleen, mistä kertoo mm. Julianuksen kirje filosofi Priscukselle vuodelta 359:

”mutta vannon teille hänen kautta, joka on kaiken hyvän antaja ja säilyttäjä, että haluan elää vain siksi että voisin jossain määrin olla syödyksi teille. Kun sanon ”teille”, tarkoitan oikeita filosofejä.”¹⁴⁴

Ei ole epäilystäkään siitä, etteivätkö nämä ”oikeat filosofit” olleet Julianukselle juuri uusplatonisteja. Julianuksen valtakausi muodostui lopulta uusplatonistien kannalta niin

¹³⁹ Philostratus & Eunapius, 7. 2. 1, 7. 2. 5–12.

¹⁴⁰ BROWNING 1977, 58; SMITH 1995, 102. Patsaiden elävöittäminen perustui ajatukseen, että jumalat halusivat tuoda itsensä julki palvojille.

¹⁴¹ Philostratus & Eunapius, 7. 2. 12.

¹⁴² BROWNING 1977, 57.

¹⁴³ Julianus Flavius Claudius. Kynnikko Herakleiokselle (Or. 7), 235a–b; SMITH 1995, 3. Julianus ihaili Maximusta enemmän kuin ketään muuta oman aikansa ajattelijaa.

¹⁴⁴ Julianus Flavius Claudius. Kirje 1 filosofi Priscukselle Galliasta (ep. 1).

merkittäväksi, että Ateenan uusplatonistit aloittivat sittemmin jopa oman ajanlaskunsa Julianuksen valtaantulosta.¹⁴⁵

Julianus itse sijoittaa pakanaksi kääntymisensä ajankohdan juuri Efesoon ja uusplatonismin saloihin vihkiytymiseen vuonna 351.¹⁴⁶ Erotuksena Rooman varhaisempien vaiheiden muodolliseen uskonnolliseen elämään, Julianuksen aikana pakanuuteen kääntyminen saattoi olla voimakas henkilökohtainen kokemus. Voisi sanoa, että Julianus tuli uskoon aivan kuin kristitty, mutta teki kääntymyksensä päinvastaiseen suuntaan. Kääntymystä ei tietenkään voida mentaalisesti rekonstruoida. Koska ei ole olemassa hänen itsensä tai hänen lähipiirinsä tuottamaa lähteistöä tuolta ajalta, emme tiedä millaista muutosta tämä todella merkitsi hänen ajattelussaan. Salaperäisyyden verho lankeaa myös itse kääntymiseen liittyneiden riittien ympärille. Todennäköisimmin Julianus kuitenkin vihittiin tuolloin persialaisen valon jumalan Mithran mysteerikulttiin.¹⁴⁷

Kääntymyksestään huolimatta Julianus jatkoi ulkoisesti hurskaan kristityn elämää. Syykin oli selvä. Kristityn keisarin sukulaisen oli aivan liian vaarallista tunnustautua julkisesti pakanaksi. Koska keisari oli absoluuttisen vallan haltija, oli hänen edustamansa uskonto tietenkin ainoa oikea. Tällöin ei ollut poliittisesti korrektia, eikä varmasti terveellistä tunnustautua pakanaksi. Browning on vakuuttunut siitä, että Julianus tiesi olevansa koko ajan Constantiuksen vakoilun kohteena. Julianuksen osaksi koitui siis kaksoiselämän viettäminen. Päivisin hän oli kunnollinen kristitty, joka öisin otti osaa uusplatonistien verisiin uhrimenoihin. Browning on myös arvellut, että keisarin hovissa tiedettiin Julianuksen innostuksesta pakanajumaliin. Hallitsijalle riitti kuitenkin se, että Julianus muodollisesti käyttäytyi kuin kunnan kristitty.¹⁴⁸ Julianuksen pakanuus säilyi siis eräänlaisena julkisena salaisuutena.

¹⁴⁵ SMITH 1995, 23.

¹⁴⁶ Julianus Flavius Claudius. Kirje 47 aleksandrialaisille marras- tai tammikuussa vuonna 362 Antiokiasta (ep. 47.), 434d; Kyynikko Herakleiokselle (Or. 7), 229d–231c; Philostratus & Eunapius. V. Phil. 7. 1. 13; BROWNING 1977, 44–45. Eunapius kertoo Aidesioksen olleen ensimmäinen Julianuksen pakanuuteen vihkinyt henkilö. Robert Browning taas ei hyväksy yhtäkkisen kääntymisen teoriaa, vaan sijoittaa Julianuksen kääntymisen tapahtuneeksi vähitellen Macellumin vankeuden päättymisen jälkeen.

¹⁴⁷ SMITH 1995, 21, 29, 180–181.

¹⁴⁸ BROWNING 1977, 59, 134.

3. 4. Epäluuloinen keisari ja suopea keisarinna

Julianus palasi kääntymyksen tehneenä Efesosta Nicomediaan. Siellä hän paistattelikin hetken paikallisten filosofien, runoilijoiden ja reetoreiden huomion ja kiinnostuksen keskipisteenä.¹⁴⁹ Tämä saattoi johtua hänen asemastaan kääntymyksen jälkeen eräänlaisena pakanallisen eliitin messiaana, johon kohdistettiin huimia odotuksia. Julianuksen aseman ei pysynyt kuitenkaan keisarin suhteen suotuisana. Vuonna 354 Julianuksen veli Gallus kutsuttiin keisarin hoviin Mediolanumiin, nykyiseen Milanoon, eikä kyseessä ollut pelkkä tervehdyskäynti. Heti perille saavuttuaan Gallus oli pidätetty epäilyinä maanpetoksesta.¹⁵⁰

Constantius oli kukistanut Galliassa valtaa tavoitelleen Magnentiuksen germaaniheimojen avustuksella. Nämä olivat ahdistaneet vallantavoittelijaa, kunnes Constantius oli lyönyt Magnentiuksen Alpeilla vuonna 353. Hävinnyt Magnentius pakeni nykyiseen Lyoniin ja riisti siellä hengen itseltään sekä perheeltään. Magnentiuksen kukistaminen germaanien avustuksella oli kuitenkin ehtinyt jo heikentää Reinin ja Tonavan vastaisten rajojen puolustusta.¹⁵¹ Constantius oli nimittäin luvannut barbaaripäälliköille, että nämä saisivat heimoineen asettua asumaan roomalaisten hallitsemalla Reinin länsirannalle vastalahjana avunannosta Magnentiuksen kukistamisessa. Suunnitelma toimi ja Magnentius oli jäänyt puristuksiin germaanien ja Constantiuksen joukkojen väliin. Germanisoituva Gallia ei kuitenkaan ollut Constantiuksen mieleen. Asian ratkaisussa näytteli Julianus myöhemmin merkittävää osaa.

Kun keisari oli sotinut lännessä, oli Julianuksen veli Gallus johtanut sotajoukkoja valtakunnan itäosissa. Hän oli myös saavuttanut menestystä kukistaessaan paikalliset levottomuudet.¹⁵² Diocletianuksen eriyttämän sotilas- ja siviilihallinnon jäljiltä Roomalaisessa hallintojärjestelmässä oli kuitenkin eräs merkittävä ristiriita, johon Galluskin törmäsi. Vaikka sotilaiden johtaminen kuului caesarille, kuului sotilaiden huollosta vastaaminen kyseisen hallintoalueen preetori prefektille.¹⁵³ Jos caesarin ja preetori prefektin intressit eivät osuneet yksiin, jouduttiin vaikeuksiin.

¹⁴⁹ Libanius. Or. 18. 19.

¹⁵⁰ Ammianus Marcellinus, 14. 11. 6–23.

¹⁵¹ BOWDER 1978, 47.

¹⁵² BOWDER 1978, 48.

¹⁵³ BROWNING 1977, 60.

Sotilasmenestyksensä vastapainoksi Gallus syyllistyi melkoiisiin omavaltaisuuksiin. Historioitsija Ammianus Marcellinus kertoo Galluksen teloituttaneen yhdellä kertaa kaikki Antiokian kaupungin neuvoston johtomiehet.¹⁵⁴ Antiokiassa vallinneen ruokapulan aikana Gallus antoi kansan lynkata jopa maaherra Theofiloksen. Muuan Thalassius sai Galluksesta tarpeekseen ja päätti kannella asiasta keisarille. Kuultuaan asiasta Constantius lähetti Antiokiaan preetori prefekti Domitianuksen, jonka tehtävänä oli toimittaa Gallus Constantiuksen luokse Italiaan. Domitianus vaati Gallusta tulemaan kanssaan Mediolanumiin tai hän lakkauttaisi armeijan huollon.¹⁵⁵ Gallus suivaantui Domitianuksen käytökseen ja antoi nälänhädän vihaiseksi lietsoman kansanjoukon päästää hänetkin päiviltä.¹⁵⁶

Galluksen vaimo Constantia riensi samaan aikaan veljensä, keisari Constantiuksen luo tarkoituksenaan puolustella miehensä toimia ilkeämielisiä syytöksiä vastaan. Pahaksi onneksi Constantia kuitenkin kuoli matkalla.¹⁵⁷ Gallus sai uuden kutsun keisarin luo ja paikan päälle savuttuaan hänet pidätettiin. Keisari ei kuitenkaan osannut päättää oliko omavaltaisesti toiminut Gallus syyllistynyt maanpetokseen, vai ei. Constantius antoi periksi epäluuloisuudelleen ja päätti vihdoinkin antaa käskyn Galluksen teloittamisesta. Hetken kuluttua hän tuli jo katumapäälle, mutta ei ehtinyt tehdä tekoaan tekemättömäksi. Gallus oli jo mestattu.¹⁵⁸

Epäilyksen varjo lankesi hetkeksi myös Julianuksen päälle ja hänetkin kutsuttiin Mediolanumiin talvella 354–355.¹⁵⁹ Julianusta syytettiin veljensä tavoin keisarin vastaisesta vehkeilystä.¹⁶⁰ Julianus olisi todennäköisesti kohdannut veljensä kohtalon, ellei keisarin puoliso Eusebia olisi päättänyt pitää velipuolensa Julianuksen puolta. Eusebia sai vakuutettua miehensä Julianuksen syyttömyydestä ja onnistui vieläpä varmistamaan Julianuksen opintojen jatkumisen Ateenassa kesällä 355.¹⁶¹ Julianus oli tavattoman kiitollinen tästä kaikesta Eusebialla. Tämä käy ilmi Julianuksen kirjoittamasta

¹⁵⁴ Ammianus Marcellinus, 14. 7. 2, 14. 1. 10, 14. 11. 28; ROLFE 1971, x. Galluksen kanssa joutui maanpetossyytteeseen myös ratsuväen komentaja Ursicinus, joka oli tuohon aikaan armeijassa palvelleen Ammianuksen esimies. Tämä varmasti vaikutti siihen, miten negatiivisen kuvan Ammianus jätti Galluksesta jälkipolville. Toinen merkittävä syy oli se, että Ammianus oli kotoisin Antiokiasta, jonka nokkamiesten kanssa Gallus juuri joutui vastakkain.

¹⁵⁵ BROWNING 1977, 62.

¹⁵⁶ Ammianus Marcellinus, 14. 7. 11–15.

¹⁵⁷ Ammianus Marcellinus. 14. 11. 6.

¹⁵⁸ BOWDER 1978, 49; BROWNING 1977, 62.

¹⁵⁹ SMITH 1995, 3, 30.

¹⁶⁰ BROWNING 1977, 63.

ylistyspuheesta Eusebiallyle. Se, että Julianus todella ajatteli näin Eusebiasta tulee ilmi siinä, että tämä kirjoitus sisältää huomattavan paljon viittauksia todellisiin tapahtumiin, toisin kuin keisari esim. Constantiukselle kirjoitettu muodollisesti korrekti ylistyspuhe.¹⁶²

Vuonna 355 Ateena oli vielä Välimeren alueen filosofinen keskus.¹⁶³ Julianus olikin tyytyväinen opiskelupaikkaansa. Hän perehtyi siellä etupäässä retoriikkaan kristityn opettajan Prohairesioksen johdolla.¹⁶⁴ Samaan aikaan Julianuksen perehtyminen pakanakultteihin jatkui myös. Kuuluisassa kulttipaikassa Eleusiissa hän vihkiytyi Maximuksen neuvosta Demeterin mysteereihin.¹⁶⁵ Kreikan vierailullaan Julianus tutustui todennäköisesti myös *tauraboliumiin*.¹⁶⁶ Kyseessä oli Kybelen kulttiin kuulunut rituaalinomainen härän veressä kylpeminen.¹⁶⁷ Tauraboliumiin osallistuva henkilö asettui maakuoppaan, jonka yläpuolella sijaitsevien kaltareiden päällä teurastettiin Rituaalista kylpemistä härän veressä pidettiin erityisen puhdistava.

Julianus sai Kreikan vierailullaan myös uusia tuttavuuksia ja tukijoita pakanapiireistä. Muun muassa 300-luvun alussa Eleusiin mysteerikultin pääpappina toimineen Nicagoraksen vävy Himerius ystävystyi Julianuksen kanssa ja kävi tulevan keisarin kanssa myöhemmin kirjeenvaihtoa.¹⁶⁸ Ateenassa Julianus tutustui myös filosofi Priscukseen, joka sittemmin kohosi Julianuksen hovissa merkittävään asemaan. Säilyneen kirjeenvaihdon valossa heidän suhteensa muodostui enemmän ystävyudeksi kuin opettaja-oppilas -suhteeksi.¹⁶⁹ Priscus oli Ammianus Marcellinuksen mukaan läsnä myös Julianuksen kuolinvuoteen äärellä.¹⁷⁰ Ateenassa Julianuksen tapasivat myös hänen kristityiksi vastustajikseen nousseet Gregorios Nazianzulainen ja Basileos Caesarealainen.¹⁷¹ Nämä pitivät jo opiskeluaikana välimatkaa kuvainpalvojana pitämäänsä Priscukseen ja ilmeisesti myös Julianukseen.¹⁷²

¹⁶¹ Ammianus Marcellinus, 15. 2. 8; Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 273a.

¹⁶² Julianus Flavius Claudius. Ylistyspuhe keisarinna Eusebian kunniaksi (Or. 3.); Ylistyspuhe keisari Constantiukselle (Or. 1).

¹⁶³ Julianus Flavius Claudius. Ylistyspuhe keisarinna Eusebian kunniaksi (Or. 3.), 119c; SMITH 1995, 32.

¹⁶⁴ Julianus Flavius Claudius. Ylistyspuhe keisarinna Eusebian kunniaksi (Or. 3.), 118c.

¹⁶⁵ SMITH 1995, 30.

¹⁶⁶ Gregory of Nazianzen. Or. 4. 52; ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 43. Polymnia Athanassiadi-Fowden sijoittaa Julianuksen ensimmäisen tauraboliumin kuitenkin Vähä-Aasiaan Fryygiaan ja jo aikaisempaan ajankohtaan. Ilmeisesti hän uskoo Julianuksen läpikäyneen tauraboliumin jo uskonnollisen kääntymisensä aikoihin.

¹⁶⁷ BROWNING 1977, 113. Sittemmin tapa levisi myös Mithran ja Bellonan palvontaan.

¹⁶⁸ SMITH 1995, 30.

¹⁶⁹ SMITH 1995, 31.

¹⁷⁰ Ammianus Marcellinus, 25. 3. 23.

¹⁷¹ SMITH 1995, 31.

¹⁷² Gregory of Nazianzen, Or. 5. 23; Or. 43. 21.

Julianus kuitenkin kutsui keisariksi tultuaan myös Basileoksen luokseen Konstantinopoliin.¹⁷³ Tämä ei tietävästi kuitenkaan noudattanut kutsua.

Julianuksen opiskeluaika Ateenassa jäi silti melko lyhyeksi. Hänet nimittäin kutsuttiin syksyllä 355 jälleen keisarin luo Mediolanumiin. Julianus itse kuvasi lähtöään Kreikasta kovin haikein ja dramaattisin sanoin:

”Mutta minkä kyynelten virran vuodatinkaan ja mitä valituksia lausuin, kun minut kutsuttiin, ojentaen käteni Akropolistasi kohti ja anoen Athenea säästämään suojattinsa eikä hylkäämään minua; monet teistä jotka olitte silminnäkijöinä voitte todistaa, ja jumalatar ennen kaikkea, on todistajani siinä, että minä jopa kerjäsinkin kuolemaa hänen käsissään Ateenassa, ennemmin kuin matkaani keisarin luo.”¹⁷⁴

Julianuksen oma kuvaus ei ehkä kerro totuutta asiasta, sillä hän kirjoitti sen vasta vuonna 361 tilanteessa, missä oli hänen etujensa mukaista taivutella ateenalaiset suosiollisiksi keinolla millä hyvänsä. On vaikea kuvitella, mitä mietteitä Julianuksen päässä todella lähdön hetkellä liikkui, mutta tuskin hän kuitenkaan osasi aavistaa sitä mitä Constantius oli hänen osakseen suunnitellut.

4. Julianus caesarina

4. 1. Keisarillista politiikkaa

Keisarinna Eusebia puhui Julianuksen puolesta keisarille vielä senkin jälkeen, kun Julianus oli saanut luvan lähteä Ateenaan. Eusebia ilmeisesti onnistui vakuuttamaan Constantiuksen Julianuksen kyvykkyydestä ja luotettavuudesta jopa niin hyvin, että Constantiuksen mielessä alkoi häämöttää Julianuksen nostaminen merkittävään asemaan.¹⁷⁵ Constantius tarvitsi nimittäin jälleen jonkun edustamaan itseään ja keisarin arvovaltaa Rooman levottomille alueille sillä välin, kun hän itse oli pakon sanelemana sotajoukkoineen valtakunnan toisella reunalla.¹⁷⁶ Julianus näytti varsin sopivalta täyttämään tämän

¹⁷³ Julianus Flavius Claudius. Kirje 26 Basileokselle vuoden 362 alussa Konstantinopolista (Ep. 26).

¹⁷⁴ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 275a–b.

¹⁷⁵ Ammianus Marcellinus, 15. 8. 1, 3–4.

¹⁷⁶ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 278a. Julianus kirjoittaa asiasta näin: ”--- kesäpäivän seisauksen aikoihin hän salli minun liittyä armeijaan ja kantaa ympäriinsä mukanani hänen asuaan ja kuvaansa. Ja todellakin hän oli sekä kirjoittanut, että sanonut että hän ei tulisi antamaan Gallialle kuningasta, vaan jonkun joka välittäisi heille hänen kuvansa.” Kyse saattaa

sotilaallisen ja poliittisen tarpeen.¹⁷⁷ Julianushan oli keisarillista sukua eikä ollut tähänastisella elämäntaipaleellaan osoittanut vielä liiallista ja epäilyttävää kiinnostusta korkeisiin virkoihin.

Constantius halusi päästä eroon germaaneista, joille hän itse oli vallantavoittelija Magnentiusta vastaan taistellessaan antanut luvan asettua Reinin länsirannalle.¹⁷⁸ Ammianus Marcellinus antaa Julianuksen nimittämisen perusteita tukevan kuvan Galliasta. Provinssi oli joutunut hänen mukaansa barbaarien hävityksen kohteeksi eritoten 300-luvulla. Tilanne oli Ammianuksen mukaan Galliassa epätoivoinen.¹⁷⁹ Kelttien asuttamassa ja jo satoja vuosia roomalaisten vaikutuspiiriin kuuluneessa Galliassa germaanisukuiset barbaarit todennäköisesti aiheuttivatkin hämmennystä. Gallian hävitys ei ilmiönä ollut kuitenkaan uusi. Gallian alennustila oli saanut alkunsa jo 100 ja 200-luvuilla käydyistä sisällissodista.

Julianuksen elämän suurimpia yllätyksiä lienee ollut se, että hän sai Mediolanumissa ylleen purppuraviitan caesarin aseman merkiksi marraskuun kuudentena päivänä vuonna 355. Ammianuksen mukaan varta vasten tilaisuutta varten pystytetyllä korokkeella Constantius tarttui Julianusta kädestä ja piti paikalla olleelle sotaväelle mahtipontisen puheen. Siinä hän korosti Julianuksen kyvykkyyttä ja sitä, että nimitys tapahtui nimenomaan Gallian tilanteen vuoksi. Armeija keskeytti Ammianuksen mukaan puheen tavalla, joka pelkästään tuki keisarin päätöstä nimittää Julianus apulaishallitsijaksi. Sotajoukot nimittäin keskeyttivät puheen huutamalla keisarin päätöksen olevan jumalasta alkuperää.¹⁸⁰ Vaikka Ammianus itse ei olisikaan ollut paikalla, eikä tapahtumien todenperäisyydestä tältä osin olisi minkäänlaisia varmuutta, kertoo asiasta tähän sävyyn kirjoittaminen kuitenkin yksiselitteisesti siitä tavattoman merkittävästä asemasta, joka armeijalla oli hallitsijan vallan tukijana. Julianuksen nimityksen jumalaisena saama vastaanotto kertoo taas siitä, että alkavasta kristillistymisestä huolimatta keisari oli jumalainen olento.

olla konkreettisesti keisarin kuvasta, mutta todennäköisemmin apulaishallitsijan funktiosta keisariuden edustajana provinssissa.

¹⁷⁷ SMITH 1995, 3.

¹⁷⁸ BOWERSOCK 1978, 32.

¹⁷⁹ Esim. Ammianus Marcellinus, 15. 8. 1–2, 16. 2. 14, 16. 5. 14, 22. 8. 15.

¹⁸⁰ Ammianus Marcellinus, 15. 8. 5–14, 18.

Julianus itse, kuten myös Ammianus Marcellinus, antaa lukijalle kuvan vastentahtoisesti uuteen asemaansa suhtautuvasta nuoresta filosofista.¹⁸¹ Julianuksen motiiveja tällaisen kuvan antamiseen on syytä tutkiskella tarkemmin. Hän nimittäin kirjoitti aiheesta vasta vuosia myöhemmin. Silloin hän oli jo joutunut tilanteeseen, missä piti Constantiusta vastaan kilpaillessa kaikin mahdollisin keinoin puolustella omaa asemaa. Vastakkainasettelu ja valtakamppailu Constantiuksen kanssa vaikutti oikeutetummalta, kun Julianus antoi kuvan, ettei ollut alunperinkään halunnut apulaishallitsijaksi. Toisaalta Julianuksella oli varmasti nimityksen aikoihin tuoreessa muistissa Galluksen synkkä kohtalo caesarina. Ammianuksen mukaan Julianusta jopa muistutettiin tästä Mediolanumissa.¹⁸² Julianus siis tiesi varmasti caesarin asemaan sisältyvät riskit, joten uusi asema ei varmasti ollut kaikilta osin houkutteleva. Nimityksestä kieltäytyminen oli kuitenkin käytännössä mahdotonta. Se olisi luultavasti merkinnyt avointa välirikkoa Constantiuksen kanssa. Toisaalta Julianus ei ehkä edes halunnut kieltäytyä tästä korkeasta asemasta. Se saattoi olla juuri se, mihin Julianus tähtäsikin. Siihen viittaa ainakin hänen oma kommenttinsa kruunaamisesta:

”Se orjuus, joka seurasi, ja pelko henkeni puolesta, joka roikkui ylläni joka päivä, Herkules miten mahtavaa ja kauheaa se oli!”¹⁸³

Poliittinen liitto Julianuksen ja keisarin välillä vahvistettiin ajan tavan mukaisesti avioliitolla. Koska ilmeisesti ajateltiin veren olevan vettä sakeampaa, Constantius halusi heistä sukulaisia avioliiton kautta. Siksi olikin muodostunut tavaksi se, että valtaapitävä naitatti uudelle liittolaiselleen siskonsa tai tyttärensä. Hallitsija saattoi naimakaupan avulla saada itselleen sopivan etujensa ajajan myös uuden liittolaisensa perheen sisälle. Julianukselle naitettiin parin päivän kuluttua kruunaamisesta häntä ainakin kuusi vuotta vanhempi Constantiuksen sisko Helena.¹⁸⁴ Heidän suhteestaan ei lähteistö kerro paljoakaan. Mainintojen puuttumisen voi katsoa kielivän siitä, ettei suhdetta vaimoon pidetty kovin tärkeänä. Vaikuttaa ainakin siltä, että poliittisiin tapahtumiin Julianuksen vaimolla oli hyvin vähän vaikutusta. Pariskunnan suhde ei ilmeisesti ollut romanttisessa

¹⁸¹ Vrt. Ammianus Marcellinus, 15. 8. 17. ja Homeros. Ilias, 5. 83. (lainauksen suomennos Otto Manninen); Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad SPQ Ath.), 277a–b. Käännettynä kyseinen kohta Iliasta kuuluu näin: ”*Varjosi silmät himmeä kuoleman yö sekä salliman ankara valta*” Alkuperäinen Iliaan teksti ”ελλαβε πορφυροῦ θανατοῦ καὶ μοῖρα κραταλή” puhuu sen sijaan nimenomaan purppuraisesta kuolemasta.

¹⁸² Ammianus Marcellinus, 15. 8. 4.

¹⁸³ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 277a–b.

¹⁸⁴ Ammianus Marcellinus, 15. 8. 18; SMITH 1995, 3; BOWDER 1978, 50; BROWNING 1977, 74.

mielessäkään kovin lämmin. Tämän voi päätellä siitä, että Julianus itse ei mainitse kirjoituksissaan kertaakaan vaimoaan. Julianuksen voi katsoa myös toteuttaneen antiikin ajan klassista ihannetta sukupuolisesti pidättyväisestä sankarista, joka tuntee romanttisten ja seksuaalisten suhteiden sijaan huomattavasti suurempaa vetoa henkisiin mainetekoihin. Aviollisista velvollisuuksista Julianus lienee kuitenkin tarpeen vaatiessa suoriutunut, sillä pariskunta sai yhteisen pojan, joka kuitenkin kuoli lapsivuoteeseen.¹⁸⁵ Myöhemmin Helenan kuoltua Julianus ei avioitunut enää uudestaan. Julianus Apostata kuoli vailla perillisiä. Hänen mukanaan sammui Flaviusten suku.

4. 2. Filosofista sotilaaksi

Ensimmäisenä päivänä joulukuuta 355 Julianus lähti Constantiuksen saattamana Mediolanumista kohti Galliaa mukanaan 360 sotilaan osasto.¹⁸⁶ Julianus itse käytti tämän sotajoukon pientä kokoa myöhemmin esimerkkinä siitä, että Constantius ei halunnut antaa hänelle caesarin tittelistä huolimatta todellista sotilaallista valtaa.

”--- ja minut lähetettiin sinne, ei sikäläisten varuskuntien komentajaksi, vaan pikemminkin sinne asemapaikalleen sijoitettujen kenraalien alaiseksi. Koska heille oli lähetetty kirjeitä ja annettu pikaohjeita, että heidän pitäisi vahtia minua yhtä tunnollisesti kuin vihollista, siitä pelosta että minä yrittäisin aiheuttaa kapinaa.”¹⁸⁷

Tästä väitteestä on tutkijoiden parissa esiintynyt eriäviä mielipiteitä. Toiset, kuten esim. Bowder ja Browning, tuntuvat uskovan Julianusta ja hänen väitteitään siitä, että Julianuksella ei ollut Galliaan saapuessaan todellista sotilaallista valtaa.¹⁸⁸ Toiset taas, kuten esim. Smith ja Bowersock pitävät väitteitä Julianuksen sepittämänä ja Constantiusta vastaan suunnattuna propagandana.¹⁸⁹ Käsittäakseni Julianuksen todellisena toimeksiantona oli ajaa germaanit pois Galliasta. Constantius ei siis itse halunnut rikkoa germaaneille antamaansa lupausa asumisoikeudesta, vaan lähetti asialle Julianuksen. Vaikka kokemattoman Julianuksen ja Gallian legioonien komentajien välillä saattoikin ilmetä kitkaa, uskoisin Julianuksen jo caesarin asemansa puolesta olleen provinssin

¹⁸⁵ BROWNING 1977, 74.

¹⁸⁶ BOWDER 1978, 50; BROWNING 1977, 76; SMITH 1995, 3.

¹⁸⁷ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 277d.

¹⁸⁸ BOWDER 1978, 50; BROWNING 1977, 72.

¹⁸⁹ BOWERSOCK 1978, 36.

todellinen sotajoukkojen päällikkö kruunaamisestaan lähtien.¹⁹⁰ Toisenlainen selitys veisi järjellisen pohjan koko nimitykseltä. On kuitenkin hyvin mahdollista, että Constantius oli lukuisien vallantavoittelijoiden lietsomassa epäluuloisuudessaan käskenyt sotilasjohtoa pitämään Julianusta tarkasti silmällä.

Tilanne Gallian rajaseudulla ollut ruusuinen vuonna 356. Tehtävä vaikutti niin epäkiitolliselta, että Ammianuksen mukaan Julianus lähti matkaan mutisten, ettei ollut kruunaamisesta huolimatta saanut mitään muuta osakseen, kuin kuoleman entistä kovemmallalla työllä.¹⁹¹ Marttyyrin tavoin asemaansa asennoitunut Julianus ei itse asiassa tiennyt Galliasta sen enempää, kuin minkä oli ehkä lukenut Gaius Julius Caesarin omaelämäkerrallisesta Gallian sotaretkestä.¹⁹² Julianus piti Galliaa barbaarisena seutuna, mitä se kieltämättä olikin verrattuna niihin kreikkalaisen kulttuurin ja kielen läpitunkemiin valtakunnan itäosiin, missä Julianus oli viettänyt koko siihenastisen elämänsä.¹⁹³ Siirtyessään Galliaan Julianus tuli myös ylittäneeksi sen näkymättömän rajan, joka vallitsi valtakunnan kreikankielisen idän ja latinankielisen lännen välillä.

Julianuksen onnistumiseen sotaissa Galliassa ei Ammianuksen mukaan moni uskonut.¹⁹⁴ Hänellä kun ei ollut minkäänlaista kokemusta sen paremmin siviili- kuin sotilashallinnonkaan parista. Julianus kasvoi kuitenkin monille yllätykseksi tehtävänsä mittaiseksi mieheksi. Selvitäkseen ei ensinnäkään saanut missään tapauksessa loukata Constantiusta. Samalla hänen oli kuitenkin rakennettava taakseen poliittinen tukiverkko armeijasta, virkamiehistä ja kansasta.¹⁹⁵ Kaiken kukkuraksi oli kyettävä johtamaan armeijaa menestyksekkäästi germaaneja vastaan.

Julianus osallistui ahkerasti sotilasharjoituksiin ja opiskeli sotataittoa. Hän alkoi osoittaa myös suorastaan esimerkillistä taipumusta askeettisuuden arvostamiseen. Julianus ei Ammianuksen mukaan suinkaan valittanut kenttälämän karua ankaruutta, vaan pikemminkin suhtautui siihen olennaisena osana uuteen asemaansa kuuluvaa elämää. Julianus söi samaa ruokaa kuin sotilaansa ja nukkui paljaalla maalla vain ohut peitto

¹⁹⁰ BROWNING 1977, 73. Erityisen huonosti yhteistyö sujui Gallian armeijaa komentaneiden Marcelluksen ja Barbation kanssa.

¹⁹¹ Ammianus Marcellinus, 15. 8. 20.

¹⁹² SMITH 1995, 13.

¹⁹³ Julianus Flavius Claudius. Kirje 3 (Ep. 3), 441bc.

¹⁹⁴ Ammianus Marcellinus, 16. 11. 13. Ammianuksen mukaan kesällä 357 huhuttiin Germanian vastaisella rajalla, että Julianus oli liian kokematon kyetäkseen päästämään Gallian barbaarien aiheuttamasta pinteestä.

¹⁹⁵ BROWNING 1977, 79–80.

suojanaan. Yöunistaankin hän oli valmis tinkimään, sillä Ammianuksen mukaan Julianus käytti suurimman osan yöstä lukemiseen ja kirjoittamiseen. Julianus jakoi Ammianuksen mukaan Aleksanteri Suuren tavoin päivänsä kolmeen osaan: yksi kuului levolle, toinen valtion asioille ja kolmas muusille eli runottarille. Ammianus rinnastaa Julianuksen siis elämäntavoiltaan menneiden aikojen suureen sankariin, aivan kuin haluten korostaa Julianuksenkin merkittävyyttä. Toisaalta Julianus itse ihaili Aleksanteria ja omaksui tämän mallin mukaista käyttäytymistä jopa aivan tietoisesti. Historiankirjoittaja Ammianus Marcellinus nostaa Julianuksen askeettisten elämätapojensa suhteen jopa Aleksanteri Suuren edelle.¹⁹⁶ Kyse oli kuitenkin askeesista kenttäoloissa. Sotaretkien ulkopuolella Julianus asui kyllä virka-asemansa arvon mukaisesti palatsissa.

Vaikka Ammianus oli Julianuksen caesariksi nimittämisen aikoihin itsekin palvelemissa Gallian sotajoukoissa¹⁹⁷, hänen kuvauksensa todenperäisyyttä on kuitenkin hieman syytä epäillä. Ensinnäkin tähän vaikuttaa se, että Ammianus kirjoitti tapahtumista vasta 30 vuoden päästä. Julianus itse pyrki lähes järjestelmällisesti luomaan itsestään kuvaa Rooman menneiden loiston päivien kaltaisena johtajana.¹⁹⁸ Tähän kuvaan liittyy myös askeesi. Hyvä johtaja, ja erityisesti hyvä sotilasjohtaja, ei ollut taipuvainen ylellisyyden haalimiseen, vaan oli valmis elämään yhtä karusti ja karaisevasti kuin sotilaansakin.¹⁹⁹ Juuri tätä Julianus toteutti osallistuessaan sotilaallisiin harjoituksiin ja eläessään vaatimattomasti sotilaiden tavoin. Täytyy muistaa, että hän oli nyt latinalaisessa lännessä, missä myös sotilaallisuus ilman muuta kuului hallitsijan olemukseen. On luontevaa ajatella, että kuvauksensa tyyliässä Ammianus seuraili itsensä Julianuksen viitoittamaa tietä. Julkista kuvaa ihanteellisesta hallitsijasta rakennettiin näin etupäässä kirjallisin keinoin.

Jos lähteet kertovat meille totuudenmukaisen kuvan Julianuksesta, silloin hän selvästikin hän ilmeisen eli todeksi antiikin ihanteita pidättyväisestä ja askeettisesta johtajasta. Jos lähteiden meille antama kuva on väritty, ei se heikennä sen seikan merkitystä, että Julianus oli tietoinen näistä ihannekuvista ja pyrki luomaan oman julkisen kuvansa niiden mukaiseksi.

¹⁹⁶ Ammianus Marcellinus, 16. 5. 3–5, 16.5. 10. Muusia ei antiikin yhteydessä pidä rajoittaa yksinomaan kaunokirjallisuuden jumalaisiksi innoittajiksi. On muistettava myös, että esim. meidän vankasti tieteenä pitämä historia kuului Kleio-nimisen runottaren suojelukseseen.

¹⁹⁷ ROLFE 1971, xi. Rolfen mukaan Ammianus Marcellinus palveli Galliassa päällikkönä Ursicinuksen alaisuudessa vuoden 357 kesään asti.

¹⁹⁸ Ammianus Marcellinus, 16. 5. 1. Ammianuksen mukaan Julianus eli aivan kuin häntä olisivat sitoneet Rooman tasavallan muinaiset lait.

¹⁹⁹ Vrt. viite 21. Kts. myös Ammianus Marcellinus, 16. 5. 6.

Kun Edward Gibbon 1700-luvulla kirjoitti Rooman rappiosta ja tuhosta, hän syytti valtakunnan kaatumisessa melkoisessa määrin ylellisyyden veltostuttavaa vaikutusta. Tämä ei ajatuksena ollut kuitenkaan Gibbonin oma keksintö, vaan se on luettavissa jo myöhäisantiikin menneitä loiston päiviä ihailleista teksteistä.²⁰⁰ Askeesi oli kyllä ihailtavaa, mutta ylellisyys oli se mitä käytännössä tavoiteltiin. Oma yhteytensä tähän ajatteluun saattaa olla jopa sillä antiikin klassisella tarulla ihmiskunnan kulta-ajasta, joka oli auttamattomasti takanapäin.²⁰¹ Ihmiskunta eteni hopea- ja pronssiajan kautta rauta-aikaan ja koko ajan pois päin myyttisestä ja ihanteellisesta menneisyydestä. Mitä ilmeisimmin tätä ilmentävä antiikin kirjallisuus, johon Julianus perehtyi, muokkasi hänen omaa moraalikäsitystään ja käyttäytymistään aivan konkreettisesti havaittavalla tasolla.

Ammianus kertoo Julianuksen kiinnittäneen Galliassa suurimman huomionsa vapaa-ajallaan filosofiaan, unohtamatta silti runoutta ja retoriikkaa.²⁰² Julianus ei siis suinkaan luopunut kirjallisista harrastuksistaan tultuaan nimitetyksi caesariksi. Hän komensi miehiään päivisin latinaksi ja omistautui öisin kreikankieliselle kirjallisuudelle.²⁰³ Kirjallisen harrastuksen jatkumisen mahdollisti keisarinna Eusebian Julianukselle ennen lähtöä lahjoittama kirjasto.²⁰⁴ Galliassa Julianukselle tarjosivat kirjallisesti kultivoitunutta seuraa etupäässä hänen henkilöäkärinsä Oreibasios, sekä kokenut virkamies Saturninus Secundus Salutius.²⁰⁵

4. 3. Sotilaallinen menestys

Apulaishallitsijakautensa aluksi Julianus saapui Viennen kaupunkiin Galliassa kaikkien kansanosien juhlimana sankarina, vaikkei ollut vielä tehnyt mitään provinssin hyväksi. Ammianus korostaa Julianuksen elämänvaiheiden kohtalonomaista kulkua mainitsemalla, että hänen saavuttuaan kaupunkiin eräs sokea nainen arveli caesarin saapuneen korjaamaan

²⁰⁰ Kts. esim. Ammianus Marcellinus, 14. 6. 4.

²⁰¹ Kts. esim. ERIKSON 1996, 328, 765–766.

²⁰² Ammianus Marcellinus, 16. 5. 5–7.

²⁰³ Julianus Flavius Claudius. Kirje 2 Priscukselle vuosina 358–359 Galliasta (ep. 2); Kirje filosofi Themistiukselle (Ep. ad. Them.), 260d.

²⁰⁴ Julianus Flavius Claudius. Ylistyspuhe keisarinna Eusebian kunniaksi (Or. 3.), 123d–124d; Kirje 2 Priscukselle vuosina 358–359 Galliasta (ep. 2); Kirje 29 Julianus-enolle huhtikuussa 362 Konstantinopolista (ep. 29). Julianus sanoi kantavansa näitä kirjoja mukanaan amuletin tavoin.

²⁰⁵ Julianus Flavius Claudius. Kirje 4 Oreibasiokselle vuosilta 358–359 Lutetiasta (Ep. 4); Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 277b–c; Lohdutus Sallustiuksen lähdön vuoksi (Or. 8.), 241c, 243c; SMITH 1995, 33.

pakanalliset temppelit.²⁰⁶ Vaikka keisari edustikin ainoaa sallittua uskontoa eli kristinuskkoa, oli Gallia edelleen hyvin vahvasti pakanallinen. Ammianuksen mainitseman kaltainen toiveajatus ei siis ollut mahdoton. Ammianus viljelee tekstissään enteitä ja ennusmerkkejä sen verran tiuhaan, että kyse lienee kuitenkin useimmiten kirjallisesta tyylikeinosta, kuin todellisista, merkityksellisistä tapahtumista. Ammianus kirjoitti tapahtumista vasta vuosikymmenien kuluttua niiden tapahtumisesta. Näin hänen oli mahdollista käyttää kertomuksessaan jälkiviisauden kaltaista tulossa olevien tapahtumien legitimoimista ja perustelua niistä kertovien enteiden kautta. Siinä missä Ammianuksen pakanaisuus ehkä loistaakin tällä tavoin läpi hänen tekstistään, piti Julianus itse oman pakanautensa salassa koko Galliassa olonsa ajan.²⁰⁷

Gallia oli alemannien ja frankkien invaasion kohteena. Germanian rajalla sijainneet nykyiset Kölnin ja Mainzin kaupungit oli menetetty jo barbaareille.²⁰⁸ Näiden takaisin valloittamiseksi Gallian armeija oli ryhmittynyt kesällä 356 Remiin eli nykyiseen Reimsiin.²⁰⁹ Kesäkuussa 356 Julianuskin marssi joukkoineen kohti Remiä. Matkalla hän kohtasi joukon nykyisen Troyesin seudulla liuskelleita germaaneja, jolloin Julianukselle tarjoutui ensimmäinen tilaisuus tulikasteeseen. Julianus joukkoineen voitti yhteenoton pienen germaanjoukon kanssa suhteellisen helposti. Tällä oli varmasti suuri itseluottamusta antava merkitys sekä hänen komennossaan taisteleville sotilaille että hänelle itselleen.²¹⁰

Legioonien komentajista Julianus kohtasi ensimmäisenä Marcelluksen.²¹¹ Miesten välinen henkilökemia ei oikein ottanut toimiakseen. Julianuksella oli nyt hienoinen henkinen yliote. Hän oli jo saanut tulikasteensa ja voittanut ensimmäisen taistelunsa. Marcellus ei sen sijaan ollut vielä kertaakaan joutunut todelliseen koetukseen. Armeijan mukana eteni kohti itää ja kohtasi germaaneja Brotomagumissa, nykyisessä Brumathissa. Heidät lyötiin ja Julianus allekirjoitti keisarikunnan puolesta näiden kanssa solmitun rauhansopimuksen.²¹² Sopimuksen allekirjoittaminen osoittaa hyvin sen, että Julianus oli ainakin muodollisesti Gallian johtaja heti apulaishallitsijakautensa alusta lähtien.

²⁰⁶ Ammianus Marcellinus, 15. 8. 21–22.

²⁰⁷ Ammianus Marcellinus, 16. 5. 5.

²⁰⁸ BOWDER 1978, 50.

²⁰⁹ BROWNING 1977, 80.

²¹⁰ Ammianus Marcellinus, 16. 2. 1–11, 16. 2. 12–13.

²¹¹ Ammianus Marcellinus, 16. 2. 8.

²¹² BROWNING 1977, 82.

Vuoden 356 lopulla Julianuksen vaimo Helena synnytti pojan, joka kuitenkin kuoli heti. Julianus ei itse teksteissään edes mainitse tätä lasta. Browning on arvellut, että ainakin kansan parissa huhuttiin lapsettoman keisarinna Eusebian juonineen yhdessä kättilön kanssa tämän lapsen kuoleman.²¹³

Julianuksen alkutaival sotapäällikkönä ei sujunut aivan ongelmitta. Hän nimittäin asetui ensimmäisenä talvena Galliasa Senonesin kaupunkiin, joka nykyiseltä nimeltään on Sens. Ongelmaksi muodostui se, että seudulla liikuskelevat germaanit päättivät piirittää juuri tuon kyseisen kaupungin. Julianuksella oli mukanaan vain muutaman sadan miehen suuruinen sotilasosasto, joten hän ei joukkoineen kyennyt murtautumaan ulos piirityksestä. Apuakaan hän ei saanut, sillä melko lähelle kaupunkia sijoitetun roomalaisen ratsuväen komentaja Marcellus lykkäsi apujoukkojen lähettämistä paikalle. Piinaa kesti kuukauden verran, kunnes alamannien germaaniheimoon kuuluneet piirittäjät saivat tarpeekseen. Marcellus joutui vastaamaan viivyttelystään, sillä keisari Constantius erotti hänet virastaan kuultuaan tapauksesta. Katkeroitunut Marcellus alkoi juonia Julianusta vastaan ja kuiskutteli keisarin korvaan syytöksiä Julianusta vastaan. Hovissa Julianusta puolustamaan ryhtyi kuitenkin armenialaista alkuperää ollut kamariherra Eutherius.²¹⁴ Hänen ansiostaan Julianuksen maine hovissa säilyi vielä tässä vaiheessa tahrattomana. Keisarikin näytti vielä olevan suojea apulaishallitsijalleen.

Marcelluksen tilalle nimitettiin vuoden 357 alussa Severus. Hänen kanssaan Julianus tuli edeltäjää paremmin toimeen.²¹⁵ Julianuksen tilannetta Galliasa paransi vielä se, että kapinallisena kukistetun Silvanuksen tilalle oli jalkaväen komentajaksi nimitetty muuan Barbatio. Tämä toi mukanaan Italiasta 25 000 uutta sotilasta Remissä odottavalle Julianukselle. Näiden joukkojen turvin Julianus suuntasi iskun Alppien yli Rauraciin (nykyinen Augst) ja Vesontoon (nykyinen Besancon) yrittäen pihtiliikkeen avulla nujertaa alamannien germaaniheimon.²¹⁶ Barbation ja Julianuksen välille syntyi kuitenkin kitkaa. Browning on arvellut, että Barbatiokin oli saanut keisarilta ohjeet olla Julianuksen suhteen yhteistyöhaluton. Tätä väitettä hän perustelee Julianuksen joukkojen huollossa ilmenneillä vaikeuksilla. Hänen joukkona huollettiin nimittäin Barbation valvomien alueiden kautta

²¹³ BROWNING 1977, 84.

²¹⁴ Ammianus Marcellinus, 16. 4. 1–3, 16. 7. 1–3.

²¹⁵ Ammianus Marcellinus, 16. 11. 1.

²¹⁶ Ammianus Marcellinus, 16. 11. 2, 16. 11. 4–6.

Pohjois-Italiasta käsin.²¹⁷ Vaikuttaa siltä, ettei keisarin luottamus apulaishallitsijaansa ollutkaan täydellinen.

Samaisena kesänä Julianus ryhtyi myös toteuttamaan germaanien karkottamista Reinin länsirannalta. Nämä saivat kuitenkin vihiä suunnitelmasta etukäteen ja onnistuivat keräämään omaisuutensa, sekä pakenemaan Reinin saarille. Sopivan kahluupaikan löydyttyä roomalaisten joukot pääsivät eräälle Reinin saarelle ja tappoivat kaikki siellä piileskelleet germaanit ikään tai sukupuoleen katsomatta. Henkensä säilyttäneet pakenivat saarilta takaisin kotiseudulle Reinin itäpuolelle. Julianus kunnosti ja miehitti myös *Tres Tabernae* -linnakkeen sulkien sen avulla germaaneilta tien takaisin Galliaan.²¹⁸

Julianuksen asema parani edelleen, sillä Barbatio vetäytyi Italiaan. Lisäksi sotilaallista menestystä saavuttaneen nuoren caesarin suosio alkoi kasvaa Galliassa. Oli kuitenkin selvää, etteivät keisarin luvalla Galliaan asettuneet germaanit suvainneet kauaa Julianuksen johtaman armeijan julmuuksia. Koska yksittäiset kylät eivät kyenneet vastustamaan roomalaisten järjestäytyneen armeijan harjoittamaa terroria, kokosi alamannien germaaniheimo kuninkaidensa Chonodomariuksen ja Serapion johdolla vuonna 357 Julianusta vastaan Argenteratumin, eli nykyisen Strasbourgin seudulle huomattavan 35 000 miehen vahvuisen armeijan. Armeijan koosta kertoo jotakin se, että kesti peräti kolme päivää ja kolme yötä ennen kuin koko joukko oli ylittänyt Reinin. Julianuksella itsellään oli barbaareja vastaan käytössään tuolloin vain n. 13 000 sotilasta. Lisäksi hänen mieltään synkisti tieto siitä, että vastapuolen johtaja, Chonodomarius oli onnistunut aikaisemmin lyömään Rooman caesarina toimineen Decentiuksen joukot taistelukentällä.²¹⁹

Keisari Constantius oli nimenomaan kieltänyt Julianusta pitämästä puheita sotilaille. Ilmeisesti keisari pelkäsi Silvanuksen kohtalon toisintoa. Silvanuksesta oli nimittäin tehty sotilaiden toimesta augustus, kun tämä oli erehtynyt puhumaan näille. Argenteratumissa Julianus kuitenkin ensimmäisen kerran avoimesti uhmasi keisarin käskyä pitämällä sotilailleen puheen ennen taistelua.²²⁰ Koko päivän kestäneen kiivaan taistelun päätteeksi kurinalainen järjestelmällisyys voitti ja roomalaiset löivät lukumääräisesti huomattavasti

²¹⁷ BROWNING 1977, 85.

²¹⁸ Ammianus Marcellinus, 16. 11. 9–11.

²¹⁹ Ammianus Marcellinus, 16. 12. 1–2, 4–5, 19, 23, 26. Ammianuksen mukaan joukon mukana olivat myös germaanikuninkaat Hortarius, Suomarius, Urius, Ursicinus ja Vestralpus, mutta nämä eivät olleet yhtä korkea-arvoisia kuin Chonodomarius ja Serapio. Germaaneille kuninkuus merkitsi lähinnä sotapäällikkyyttä, ei yhteiskunnallista valta-asemaa rauhan aikana.

²²⁰ Ammianus Marcellinus, 16. 12. 36, 47.

vahvemman vihollisen.²²¹ Roomalaisia menehtyi taistelussa Ammianuksen mukaan 243 sotilasta ja 4 upseeria. Germaaneja sen sijaan kaatui peräti 6000, ja tämän lisäksi voimakas virta hukutti useita Reinin yli pakoon pyrkineitä. Merkittävä saavutus oli myös kuningas Chonodomariuksen vangitseminen.²²² Hänen kohtalokseen tuli loppuelämän viettäminen vankeudessa Rooman kaupungissa.

Taistelua seuranneessa voitonhuumassa roomalaiset sotilaat päättivät yksissä tuumin nostaa voittoisan Julianuksen augustukseksi. Julianus onnistui kuitenkin, aivan kuin tilanteen vaarallisuuden tajuten, kieltäytymään tästä keisarin aseman tarjouksesta, vakuuttaen ettei halunnut, tai odottanut saavansa osakseen moista kunniaa.²²³ Tapahtuma jätti silti varmasti ajatuksen absoluuttisen vallan saamisesta kytemään Julianuksen mieleen. Aika vain ei ollut vielä kypsä ajatuksen toteuttamiseen. Armeijalla oli siis edelleenkin valta nostaa valtaistuimelle, tai ainakin sen tavoitteluun kenet se halusi. Ainoa asia mitä keisariuden saavuttamiseen ehdottomasti tarvittiin oli armeijan tuki. Sen saattoi ostaa puolelleen rahalla tai sitten Julianuksen tavoin sotilaallisella menestyksellä. Rooman legioonat rakastivat voittoisia johtajiaan ja Julianus oli nyt osoittanut olevansa voitokas. Diana Bowderin mukaan Julianus yritti Strasbourgin taistelua seuranneiden tapahtumien innoittamana taivutella Constantiusta vuoden 360 kuluessa antamaan hänelle enemmän valtaa.²²⁴ Tähän ei keisari kuitenkaan suostunut. Hänen kannaltaan katsottuna Julianuksella oli nyt armeijan tuen vuoksi ehkä enemmänkin kuin tarpeeksi valtaa. Julianuksen menestys huomattiin hovissa, missä siitä tehtiin pilaa keisarin kuullen. Constantiukselle uhka oli kuitenkin todellinen.²²⁵

4. 4. Liian hyvä caesar

Argentoratumin voitto ei vielä tyydyttänyt Julianusta. Hän halusi käydä germaanien kimppuun vielä näiden omalla maallakin. Germaanien mailla jos missä roomalaiset olivat aikaisemmin kokeneet raskaimmat tappionsa. Vuonna 15 jaa. Teutoburgin metsään kaatuneen Varuksen armeijan muisto ei ollut vielääkään hälvennyt.²²⁶ Julianuksen armeija vastustikin Reinin ylittämistä, mutta nuori caesar onnistui puhumaan sotilaat ympäri. Germaniaan etenevä sotajoukko hävitti kylät ja poltti maatilat. Germaanit pakenivat heidän

²²¹ SMITH 1995, 3.

²²² Ammianus Marcellinus, 16. 12. 60, 63.

²²³ Ammianus Marcellinus, 16. 12. 64.

²²⁴ BOWDER 1978, 52.

²²⁵ Ammianus Marcellinus, 16. 12. 67–70.

tieltään kohti itää. Lopulta Julianuksen joukot saavuttivat syvällä Germaniassa keisari Trajanuksen aikanaan rakennuttaman linnoituksen. Julianus ryhtyi sotilaiseen syksyllä 357 kunnostamaan ja varustamaan tätä linnaketta. Alemannit katsoivat luultavasti keskelle heidän maitaan varustettavan linnoituksen liian vaaralliseksi ja pysyväksi uhkaksi, joten he taipuivat anomaan Julianukselta rauhaa. Julianus myönsikin germaaneille aselevon, mutta vain kymmeneksi kuukaudeksi.²²⁷ Ilmeisesti Julianuksen mielessä kangasteli jo seuraava sotaretki ja germaanien lopullinen nujertaminen sen yhteydessä.

Julianuksen toimet Galliassa eivät rajoittuneet yksinomaan sotaretkiin. Julianus kunnosti näiden kesäisten operaatioiden aikana myös pahoin rappeutunutta Reinin varren linnoitusketjua. Tämän lisäksi hän osallistui aktiivisesti talviseen aikaan Galliassa pidettyihin oikeudenkäynteihin. Julianus Apostataa ylistävän linjansa mukaisesti Ammianus kehuu häntä tarmokkaaksi ja oikeudenmukaiseksi näissä toimissaan. Ammianuksen väitteessä saattaa kuitenkin olla myös jonkin verran perää, sillä Julianuksen suosio Galliassa näytti kasvavan koko ajan. Selkeästi siviilipuolen hallintoonkin, kuten veronkantoon Julianus ehti puuttua Galliassa oleskelunsa aikana.²²⁸ Hänen aloittaessaan toimintansa Galliassa vaadittiin 25 *aureus*:ta eli kultarahaa henki- ja maaverona. Julianuksen jättäessä Gallian tuo vero oli pudonnut seitsemään kultarahaan henkilöltä.²²⁹

Tämä oman toimialueen ylitys ei sujunut ongelmitta. Gallian kova verotus liittyi ensinnäkin seudun autioitumiseen. Valtion taholta vaadittujen verojen summa ei kuitenkaan pienentynyt asukasmäärän kutistuessa. Tästä johtui se, että ne jotka veroa vielä kykenivät Galliassa maksamaan, joutuivat kantamaan harteillaan entistäkin raskaamman taakan.²³⁰ Julianus oli jyrkästi eri mieltä alueen siviilihallinnosta vastanneen preetori prefekti Florentiuksen kanssa.²³¹ Florentiuksen mielestä Gallian henki- ja maaverossa oli puutteita, jotka piti korjata ylimääräisellä verolla.²³² Tähän Julianus ei kuitenkaan suostunut, koska toimenpide olisi hänen mukaansa köyhdyttänyt koko provinssin. Florentius sattui kuitenkin olemaan viimeiseen asti Constantiukselle uskollinen alamainen. Siksi tämä kanteli keisarille kaiken Julianuksen toimista. Keisari halusi kuitenkin vain

²²⁶ Tacitus. Keisarillisen Rooman historia (Annales), 1. 60–61.

²²⁷ Ammianus Marcellinus, 17. 1. 2, 5–6, 11–12.

²²⁸ Claudius Mamertinus. Kiitospuhe keisari Julianukselle Claudiuksen konsuliksi korottamisen johdosta 1.1.362 (Claudi Mamertini gratiarum actio de consulato suo Iuliano imp.), 4. 6–7.

²²⁹ Ammianus Marcellinus, 16. 5. 14.

²³⁰ BROWNING 1977, 92.

²³¹ BOWERSOCK 1978, 43.

²³² ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 59.

rahansa. Siksi Julianus sai niiden keruun. Julianus oli itseksensä laskenut, että henki- ja maavero tuottivat valtion kassaan enemmänkin kuin riittävästi. Vika oli siis siinä, että liikaa rahaa katosi veronkannon aikana eri väliportaiden taskuun päätyttyä koskaan perille. Julianuksen henkilökohtaisessa valvonnassaan varat kerättiin *Belgica secunda*:n alueelta.²³³ Se riitti kuitenkin tarvittavan summan keräämiseen ja koko provinssin verojen maksuun.²³⁴ Tämän verokevennyksen ansiosta hän sai Bowderin mukaan taakseen myös tavallisen kansan suosion Galliassa.²³⁵ Toisaalta moni siviilihallinnon virkamies oli Claudius Mamertinuksen mukaan Julianukseen varmasti tyytymätön tulojensa pienentyttyä.²³⁶ Julianus alkoi siis olla Galliassa sekä sotilaiden, että kansan suosikki, mutta oppositiossa hallintokoneistoon nähden.

Kesällä 358 Julianuksen piti odotella Lutetiassa, nykyisessä Pariisissa, Aquitaniasta saapuvaa viljalähetystä keskikesään asti, ennen kuin hän saattoi lähteä uudelleen sotaretkelle. Arvokasta aikaa oli jo menetetty, joten kaiken oli sujuttava vauhdilla. Hän antoi suotuisien enteiden innoittamana varustaa sotilaana vain kahden kymmenen päivän muona-annoksilla ja hyökkäsi nopeasti joukkoineen osapuilleen nykyisen Flanderin tienoilla majailleiden frankkiheimojen kimppuun. Nämä heimot joutuivat nöyrytykseen Julianuksen asevoimien edessä ja anomaa tältä rauhaa, jonka ehdot caesar yksin saneli.²³⁷ Julianus halusi menestyksensä kruunaksi korjata samalla retkellä vielä kolme linnakettakin. Pahaksi onneksi hänen sotilaidensa muonavarat eivät kuitenkaan riittäneet niin pitkään oleskeluun seudulla. Tilannetta vaikeutti se, että chamavien viljasatokin oli vielä kypsymättä ja siksi kelvotonta roomalaisten ryöstettäväksi. Niinpä virhearvioinnin tehnyt Julianus sai kuulla nälkää näkeviltä sotilailta varsin loukkaavaakin kielenkäyttöä tuona kesänä.²³⁸ Julianuksella ei caesarina ollut käytössään suuria rahasummia, eikä keisarin lupaa palkita sotilaita ylimääräisellä rahalla. Kiusallisen tilanteen laukaisemiseksi Julianus joutui kuitenkin Browningin mukaan lainaamaan nimenomaan tätä tarkoitusta varten rahaa Gallian provinssin kassasta.²³⁹ Tämä oli Julianukselle konkreettinen muistutus siitä, että palkka-armeijan toimivuus oli kiinni rahan riittävyydestä.

²³³ Kts. liite, kuva 2.

²³⁴ Ammianus Marcellinus, 17. 3. 2–6.

²³⁵ BOWDER 1978, 52.

²³⁶ Claudius Mamertinus. Kiitospuhe keisari Julianukselle Claudiuksen konsuliksi korottamisen johdosta 1.1.362 (Claudi Mamertini gratiarum actio de consulato suo Iuliano imp.), 4. 2.

²³⁷ Ammianus Marcellinus, 17. 8. 1–2, 4–5.

²³⁸ Ammianus Marcellinus, 17. 9. 1–3. Gallialaiset sotilaat nimittelivät Julianusta kreikkalaiseksi ja aasialaiseksi. Latinalaisessa maailmassa nimittelyn sävy ei ollut mitenkään mairitteleva.

Tuona kesänä Gallian armeijaa komentanut Severus koki äkillisen hermoromahduksen. Tämä merkitsi sitä, että Julianuksella oli varmasti kaikki Gallian sotilasjohdon langat käsissään.²⁴⁰ Onni suosi Julianusta myös siinä, että edellisenä kesänä lyötyjen alamannien kuningas Suomarius saapui roomalaisten luo anomaan kansalleen rauhaa aselevon jatkeeksi. Rauha solmittiin, kun Suomarius lupautui palauttamaan vangiksi ottamansa roomalaiset sotilaat ja lupautumalla varustamaan legioonalaisia ruokavaroin aina kun tarve sitä vaati.²⁴¹ Toinen alamannien johtaja Hortarius ei ollut yhtä yhteistyöhaluinen, eikä ollut taipuvainen luovuttamaan kaikkia vangiksi ottamiaan roomalaisia sotilaita takaisin. Hänkin joutui anomaan armoa roomalaisilta, kun nämä ryhtyivät polttamaan ja hävittämään heimon kyliä.²⁴² Siviiliväestöön armottomasi kohdistettu terrori tuotti jälleen kerran Julianuksen kannalta toivotun tuloksen.

Gallia nousi Julianuksen aikana viimeiseen kukoistukseensa Rooman historiassa.²⁴³ Hänen hallintokautensa jälkeen uudistukset ja uudelleen linnoitettujen rajojen puolustus laiminlyötiin uudelleen ja Gallia sortui pian kansainvaelluksien liikuttamien barbaarikansojen jalkoihin.²⁴⁴

Menestyksekkään Julianuksen saavuttaman suosio ei miellyttänyt keisari Constantiusta. Julianus alkoi hänen silmissään näyttää yhä enemmän kasvavalta uhkalta omalle asemalleen.²⁴⁵ Asiantilaa eivät suinkaan parantaneet Constantiuksen korviin neuvojaan kuiskutelleen hovin kamariherrat ja eunukit. Parrakasta Julianusta pilkattiin hovissa vuoheksi, apinaksi ja lukutoukaksi, joka oli vain kiinnostunut saamaan itselleen osan Constantiuksen vallasta.²⁴⁶ Julianuksen asemaa ei ainakaan parantanut se, että hänelle aina niin suoepa keisarinna Eusebia kuoli vuonna 359. Browningin mukaan Julianus alkoikin aistia muutosta keisarin suhtautumisessa ja varautua sen vuoksi myös tulevan yhteenoton mahdollisuuteen.²⁴⁷

Constantiukselle tarjoutuikin oiva tilaisuus heikentää Julianuksen asemaa loppuvuodesta 359. Constantius oli itse valmistautumassa sotaretkelle Persiaa vastaan, sillä Persia oli

²³⁹ BROWNING 1977, 94.

²⁴⁰ BROWNING 1977, 95.

²⁴¹ Ammianus Marcellinus, 17. 10. 3–4.

²⁴² Ammianus Marcellinus, 17. 10. 5–7.

²⁴³ BROWNING 1977, 98.

²⁴⁴ BOWDER 1978, 50.

²⁴⁵ SMITH 1995, 3.

²⁴⁶ Nimitykset viittaavat Julianuksen pitämään partaan, joka yleisesti tunnettiin filosofien attribuuttina.

rikkonut vuodesta 356 kestäneen rauhan hyökkäyksellään Roomalle kuuluvaan Mesopotamiaan.²⁴⁸ Constantiuksen toimet eivät siihen asti olleet tuottaneet kovinkaan suotuisaa tulosta, vaan hän oli menettänyt Amidan taistelussa peräti kuusi legioonaa. Siksi pienikin lisä Constantiuksen kokoamiin sotajoukkoihin oli tervetullut. Tätä lisäystä hän kaavaili saavansa Julianuksen joukoista Galliasta.²⁴⁹ Constantiuksen vaatimien joukkojen määrä oli Julianuksen kannalta huikea. Se käsitti karkeasti arvioiden 1/3–2/3 Julianuksen armeijasta. Viemällä nämä joukot Constantius olisi yhdellä iskulla vahvistanut omaa asemaansa sekä Julianusta, että Persiaa vastaan.²⁵⁰

4. 5. Augustukseksi jumalien ja sotilaiden tahdosta

Joulukuussa 359 Julianus oli talven vietossa Lutetian kaupungin liepeillä, kun hän sai tiedon Constantiuksen vaatimista joukoista. Hänellä oli varsin vähän aikaa valmistautua tilanteeseen, sillä Constantius lähetti notaari Decentiuksen jo tammikuussa 360 hakemaan joukkoja.²⁵¹ Tarkoituksena oli ohittaa Julianus kokonaan tässä asiassa ja hoitaa joukkojen siirto pelkästään Decentiuksen, sekä Julianuksen upseereiden välityksellä. Julianuksen oli määrä jäädä Galliaan ja joukkoja piti lähteä viemään Julianuksen tallipäällikkö Sintula.²⁵² Julianusta ilmeisesti kiellettiin kirjeitse sekaantumasta asiaan millään tavalla.²⁵³ Tilanne oli Julianuksen kannalta kiusallinen. Joukkojen lähettäminen tiesi hänen asemaansa selvää heikentämistä suhteessa barbaareihin ja Constantiukseen. Toisaalta Gallia oli jo suhteellisen rauhallinen, eikä Julianuksella ollut niin suurelle sotajoukolle akuuttia tarvetta valtakunnan länsiosissa. Sotajoukkojen lähettämisestä kieltäytyminen olisi varmasti johtanut avoimeen välirikoon keisarin kanssa. Siispä Julianus ainakin muodollisesti suostui Constantiuksen suunnitelmiin ja teki parhaansa näyttääkseen tilanteessa puolueettomalta.²⁵⁴

Varmasti ei tiedetä kuinka tapahtumat kulkivat tuona kohtalokkaan talviyönä Lutetiassa vuonna 360. Melko varmana voidaan Ammianuksen ja Julianuksen kuvausten perusteella

²⁴⁷ BROWNING 1977, 95, 97.

²⁴⁸ BOWDER 1978, 51; BROWNING 1977, 99. Ilmeisesti Constantius ei kuitenkaan huomannut idemmäksi siirtymisensä aiheuttamaa valtatyhjiötä valtakunnan länsi- ja keskiosissa.

²⁴⁹ SMITH 1995, 4.

²⁵⁰ Ammianus Marcellinus, 20. 4. 1–2; BOWERSOCK 1978, 46.

²⁵¹ BOWDER 1978, 52.

²⁵² Ammianus Marcellinus, 20. 4. 3. Ammianus nimittää Sintulaa *Cesaris stabuli tunc tribunus* -nimellä, eli suomennos voisi olla myös tallitribuuni. John C. Rolfe on kääntänyt termin kuitenkin *Chief stable-master*iksi.

²⁵³ BROWNING 1977, 100.

kuitenkin pitää sitä, että Julianus aterioi jäähyväisaterian palatsissaan upseeriensa kanssa ja sai samalla kuulla sotajoukkojen haluttomuudesta jättää kotiseutunsa matkatakseen Persiaan.²⁵⁵ Julianus sai varmasti tietää myös joukkojen parissa liiaskalleista asiantilaa valittelevista kiertokirjeistäkin, elleivät nämä peräti olleet Julianuksen itsensä liikkeelle laskemia, kuten Browning arvelee.²⁵⁶ Julianus saattoi todella pitää Ammianuksen kertoman mukaisesti sotilailleen puheen, missä hän kehotti joukkoja taipumaan keisarin tahtoon ja lähtemään kohti Persiaa luottavaisin mielin. Puheen vaikutus oli kuitenkin aivan jotain muuta kuin rauhoittava. Illan edetessä kohti yötä sotajoukot tulivat yhä levottomammiksi, kunnes ne viimein kokoontuivat Julianuksen palatsin luo piirittäen sen. Gallian caesar oleskeli palatsissa ja kuuli varmasti ulkoa kantautuneen huudon: ”Julianus augustus!”, sekä vaatimukset siitä että hänen oli näyttydyttävä sotilaille.²⁵⁷ Jos tilanne ei ollut ennalta suunniteltu, oli se luultavasti Julianukselle ristiriitaisia tunteita herättävä. Julianukselle tarjottiin nyt sitä valtaa, jota hän tarvitsi jumalaisen missionsa suorittamiseen ja hellenismien elvyttämiseen. Toisaalta tilaisuuteen tarttuminen tietäisi avointa välirikkoa keisariin.

Julianus rukoili palatsissaan Zeusta ja katseli tähtitaivasta toivoen merkkiä jumalilta.²⁵⁸ Hän oli nähnyt edellisenä yönä Rooman suojelijahengen, *genius publicuksen*²⁵⁹, joka oli varoittanut Julianusta: jos tämä ei tarttuisi tilaisuuteen, henki hylkäisi hänet ainiaksi. Ehkä tähtitaivaalta löytämänsä merkin rohkaisemana Julianus astui ulos palatsistaan sotilaidensa pariin aamunkoitteessa. Hän yritti rauhoitella näitä lupaamalla, ettei kenenkään tarvitsisi lähteä Persiaan. Sotilaiden rauhoittaminen ei onnistunut. Sen sijaan Julianus nostettiin Asterix-sarjakuvistakin tuttuun gallialaiseen tapaan sotilaskilven päälle, missä häntä kannettiin miesten keskuudessa ja juhlittiin uutena keisarina. Julianus ei luultavasti voinut tässä tilanteessa muuta, kuin taipua sotilaiden ja jumaliensa tahtoon.²⁶⁰ Sekä Julianuksen,

²⁵⁴ Ammianus Marcellinus. 20. 4. 4.

²⁵⁵ Ammianus Marcellinus, 22. 4. 13; BOWDER 1978, 52.

²⁵⁶ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 283a–b; vrt. BROWNING 1977, 99. Julianus mainitsee kirjeet. Browning taas arvelee Julianuksen yhdessä henkiläkärinsä Oreibasioksen ja kamarieherra Euhemeruksen kanssa päättäneen tehdä lopun Constantiuksen valtakaudesta.

²⁵⁷ Ammianus Marcellinus, 20. 4. 6–14; 20. 8. 8, 20–22; Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 283a–284b.

²⁵⁸ Philostratus & Eunapius, 8. 3. 7; Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 284c.

²⁵⁹ STRENG 1992, 313. Adolf V. Strengin latinalais-suomalaisessa sanakirjassa vuodelta 1933 sana *genius* tarkoittaa haltiaa tai suojelushenkeä joka seuraa ihmistä kehdestä hautaan jakaen hänen ilonsa ja surunsa. Myös karjalla, paikoilla ja yhdyskunnilla oli oma geniuksensa, jota palvottiin uhrein syntymä- ja häpäpäivinä ynnä muina tärkeinä ajankohtina.

²⁶⁰ Ammianus Marcellinus, 20. 4. 10, 15–17. Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 284c–d.

että Ammianuksen kuvaus tapahtumista pyrkii antamaan vaikutelman, että levottomien sotilaiden aiheuttama tilanne oli sittenkin jumalien ohjaama. Sotilaat toimivat vain jumalaisen tahdon välikappaleina. Näin Julianus sai retorisella tasolla valta-asemansa legitimaation paitsi sotilailta, myös jumalilta.

Julianus tarvitsi kuitenkin vielä kruunun keisariutensa merkiksi. Diadeemin oli ottanut keisarivallan merkinä käyttöön Diocletianus vajaa sata vuotta aiemmin. Koska sotilaat tunsivat kruunaamisen merkityksen, oli tapa Julianuksen päivinä jo varsin vakiintunut. Oikeandiadeemin puuttuessa Julianus ei itse miehisestä arvostaan huolehtivana kelpuuttanut päähänsä vaimonsa helyjä, joten hän joutui tyytymään erään sotajoukon tunnuksen kantajan koruun. Ammianuksen mukaan Julianus halusi turvata tässä kuohuvassa tilanteessa turvallisuutensa lupaamalla jokaiselle sotilalle vielä viisi kultarahaa ja paunan hopeaa.²⁶¹ Julianus ehkä turvasikin tällä toimenpiteellä suosionsa ja ehkä jopa henkensä kuohuvien sotilaiden keskellä. Toisaalta ele tuo mieleen myös tilanteen, missä sotapäällikkö palkitsee hyvin tehtävästään suoriutuneet sotilaat rahalla esim. taistelun jälkeen. Rahapalkkio heittää eittämättä varjon tapahtuman väitetyn spontaaniuden ylle.

Constantius oli silti edelleen Roomaa hallitseva keisari ja augustus. Nyt kun Julianuksestakin oli tullut augustus, oli tilanne huomattavasti aikaisempaa mutkikkaampi ja vaati Julianukselta varovaisuutta. Julianus ei esim. pitänyt tuon kohtalokkaan illan jälkeen uuden asemansa merkiksi saamaansa diadeemiä ja piiloutui kaiken lisäksi palatsiinsa. Tämä näkyvistä katoaminen aiheuttikin sotilaiden parissa sekaannuksen, kun eräs palatsin vartijoista ryhtyi levittämään huhua Julianuksen kuolemasta. Tämä sai sotilaat jälleen kokoontumaan palatsin luo ja tunkeutumaan peräti sen sisälle vaatien nähdä valitsemansa keisarin. Sotilaat eivät suostuneet poistumaan palatsista ennekuin olivat nähneet valitsemansa keisarin.²⁶²

²⁶¹ Ammianus Marcellinus, 20. 4. 17–18; Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 284c–d.

²⁶² Ammianus Marcellinus, 20. 4. 19–22; Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 285b–c; vrt. BROWNING 1977, 103. Robert Browning pitää tätä Constantiukselle uskollisten upseerien masinoimana juonena.

5. Vallantavoittelija

5. 1. Kirje keisarille – valtaselvittelyä retoriikan tasolla

Julianus oli valinnan edessä. Vastakkain olivat valtakunnan ja hellenismien pelastamiseen tähtäävä jumalainen missio ja reaalipoliittisen tilanteen muodostama ilmiselvä hengenvaara. Julianukselle oli päivän selvää, että Constantius saisi ennen pitkää vihiä tapahtuneesta. Tätä joudutti se, että Sintulan mukana jo Constantiuksen luo lähetetyt joukot palasivat takaisin Galliaan Julianuksen tueksi, eivätkä saapuneet koskaan perille niitä odottavan keisarin luo.²⁶³ Julianuksella oli syytäkin pelkoon, sillä Constantius oli onnistuneesti raivannut tieltään kaikki, jotka olivat rohjenneet tavoitella augustuksen titteliä. Julianus tiesi myös olevansa sotilaallisesti Constantiusta heikommassa asemassa. Hänellä itsellään oli komennossaan huomattavasti Constantiuksen joukkoja pienempi armeija.

Näistä syistä johtuen Julianus päätti Bowderin ja Browningin tulkinnan mukaan yrittää rauhanomaista ratkaisua.²⁶⁴ Tämän näkemyksen oikeellisuuden vahvistaa Ammianus Marcellinus, joka kertoo meille että Julianus ”pelkäsi ottamansa askeleen seurauksia”.²⁶⁵ Hän siis tajusi, ettei Constantius tulisi katsomaan Julianuksen asemassa tapahtunutta muutosta suopeasti. Ammianuksen kommentti vihjaa myös siihen suuntaan, että Julianuksella saattoi sittenkin olla omat sormensa pelissä vahvemmin, kuin Ammianuksen ja Julianuksen antama kuvaus Lutetian tapahtumista meille kertoo.

Julianuksen ratkaisu uhkaavaan välirikoon oli kirjoittaa Constantiukselle avoin kirje. Tämä kirje ei ole säilynyt meidän päiviimme, mutta sen sisällön on meille välittänyt Ammianus Marcellinus. Tämänkin kirjeen kohdalla tutkija kuitenkin jälleen törmää siihen Ammianukselle ominaiseen tapaan siteerata keskeisten henkilöiden puheita ja kirjeitä, vaikka ei ole mitään varmuutta siitä, onko hänellä ollut koskaan edes mahdollisuutta kuulla näitä puheita tai tutustua kirjallisiin lähteisiin. Asiaa on mahdotonta tarkistaa, jos ainoa meille säilynyt lähde on nimenomaan kyseisen historioitsijan tulkinta. Tapahtumahistorian ja Julianuksen omien kommenttien vuoksi on kuitenkin varmaa, että tämä viesti on todella

²⁶³ Ammianus Marcellinus. 20. 5. 1.

²⁶⁴ BOWDER 1978, 52.

²⁶⁵ Ammianus Marcellinus, 20. 8. 2.

ollut olemassa ja että sen päätarkoituksena on ollut kertoa Constantiukselle Julianuksen kannalta suotuisa versio tapahtuneesta.²⁶⁶

Ammianuksen mukaan viestiä lähtivät Constantiukselle viemään Julianuksen hovimarsalkka Pentandius sekä kamariherra Eutherius. Heidän tehtävänään viestin viemisen lisäksi raportoida Julianukselle kaikesta näkemästään.²⁶⁷ Julianus ei siis ollut yksinomaan kiinnostunut Constantiuksen kirjallisesta vastauksesta, vaan myös siitä mitä keisarin hovissa tapahtui. Retorisen ilmaisun koukerot hyvin tuntevana Julianus tiesi, ettei Constantiuksen mahdollinen kirjallinen vastaus tulisi paljastamaan kaikkea sitä mitä hänen mielessään todella liikkui.

Constantius oli jo saanut kuulla tapahtuneesta notaari Decentiuksen sekä Gallian vuotuisia verovaroja keisarille tuoneiden kamarierrojen välityksellä. Constantiuksen suosiota tavoittelevien herrojen kuvaus ei varmasti ollut Julianusta mairitteleva. Julianuksen asemaa ei parantunut sekään, että Constantiukselle uskollinen prefekti Florentius oli levottomuuksien pelossa paennut virkapaikaltaan Galliasta. Keisarille Florentius syytti Julianusta petturuudesta. Julianus sai vihiä tästä, mutta jätti prefektin Galliaan jääneen omaisuuden koskematta ja antoi vieläpä valtakunnan varoin ylläpidetyn vankkurikuljetuksen Florentiuksen käyttöön tämän jättäessä Gallian.²⁶⁸ Käymällä Florentiuksen kimppuun Julianus ei olisi voittanut mitään. Hän olisi ainoastaan saanut tilanteen näyttämään Constantiuksen silmissä entistäkin huonommalta.

Constantiukselle Julianus kertoi sotilaiden nostaneen hänet augustukseksi siksi, ettei caesarin asema legioonalaisten mielestään vastannut heidän työllä ja tuskalla Gallian hyväksi taistelemiaan tuloksia. Sotilaat eivät myöskään halunneet jättää kotiseutujaan ja perheitään taistellakseen Constantiuksen joukoissa Persiaa vastaan. Kirjeen mukaan Julianus yritti kauhuissaan piileskellä palatsissa sotilaiden päätettyä korottaa hänet augustuksen asemaan. Hän uskaltautui kuitenkin lopulta ulos tarkoituksenaan kuitenkin vain rauhoitella kuohuksissa olevia sotilaita. Tilanteen uhkaavuus tulee esille maininnassa, että Julianuksen henkikin oli ollut uhattuna sotilaiden epätavallisen levottomuuden keskellä. Kirjeen mukaan hän suostui augustukseksi nimenomaan säilyttääkseen henkensä. Julianuksella oli uuden tittelinsä hyväksymiseen myös toinen perustelu. Jos Julianus olisi

²⁶⁶ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 283d.

²⁶⁷ Ammianus Marcellinus, 20. 8. 19.

²⁶⁸ Ammianus Marcellinus, 20. 8. 4, 20–22.

saanut surmansa, olisivat sotilaat varmasti nimittäneet hänen tilalleen jonkun toisen augustuksen.²⁶⁹ Tällä Julianus vihjailee, että tilanne olisi voinut muodostua Constantiuksen kannalta nykyistä huonommaksi.

Julianus suorastaan rukoili Constantiusta vastaanottamaan kirjeen rauhanomaisin mielin, koska se piti sisällään todenmukaisen kuvauksen tapahtuneesta. Constantiuksen ei pitänyt uskoa pahansuopia huhuja, joiden levittäjät vain pyrkivät itse hyötymään syntyneestä tilanteesta. Julianus vakuutteli, että kaikki oli tapahtunut Rooman parhaaksi. Muodollisesti samasta arvosta huolimatta Julianus vakuutti edelleen ottavansa vastaan Constantiuksen neuvoja.²⁷⁰ Tämä viittaa siihen, että Julianus oli valmis myöntämään Constantiukselle korkeamman augustuksen arvon. Jos asia todellakin oli näin, ei kyseessä ollut kovin vähäpätöinen toimenpide. Kun Roomaa ensi kertaa hallitsi sovussa useampi augustus, oli keisari Diocletianuksella muita korkeampi asema ja lainsäätämisoikeus. Siten hän säilyi hallitusvastuun jakamisesta huolimatta käytännössä ylimmän vallan haltijana. Ammianuksen siteeraaman kirjeen perusteella Julianus oli valmis tarjoamaan Constantiukselle vastaavaa asemaa.

Julianus itse kirjoittaa, ettei hän lainkaan käyttänyt augustuksen titteliä, vaan allekirjoitti kirjeensä edelleenkin caesarina. Hänen oman mainintansa todistusvoimaa heikentää kuitenkin se, että kyseinen teksti on kirjoitettu vasta vuoden 361 ateenalaisille joita Julianus kosiskeli puolelleen taistelussa Constantiusta vastaan. Tuolloin ei rauhanomainen ratkaisu Julianuksen ja Constantiuksen välillä enää näyttänyt mahdolliselta.

”Mutta jatkossa, kuinka käyttäydyin Constantiusta kohtaan tämän jälkeen? Tähän päivään mennessä en ole vielä käyttänyt kirjeissäni hänelle titteliä, joka minulle annettiin jumalten toimesta, vaan olen aina allekirjoittanut ne caesarina---”²⁷¹

Julianus lupasi lähettää Constantiuksen sotaretkelle Hispaniasta vankkurihevosia sekä jousimiehiä Galliassa asuvan *laeti*-heimon parista. Julianus ei kuitenkaan suostunut luovuttamaan keisarin vaatimaa osaa sotilaallisesta mahdistaan. Gallia ei Julianuksen mukaan ollut vielä riittävän rauhallinen, joten sotavoimia tarvittiin nimenomaan siellä. Selvää oli, että Julianus tarvitsi hänen ja Constantiuksen välien kiristyessä itselleen kaiken

²⁶⁹ Ammianus Marcellinus, 20. 8. 7–10, 15.

²⁷⁰ Ammianus Marcellinus, 20. 8. 11–12.

²⁷¹ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 285d.

mahdollisen sotilaallisen tuen. Julianus myöntyi edelleen siihen, että Constantius nimitti myös Gallian alueelle korkeimmat siviilivirkamiehet eli preetori prefektit. Julianus kuitenkin otti itselleen oikeuden nimittää seudulle kaikki muut virkamiehet, sekä omat henkivartijansa. Jälkimmäistä hän perusteli kaunopuheisesti sillä, että näin estettiin henkivartioiden kiinnittymiseen keisariin, jonka tarkoitusperät olivat Julianukselle tuntemattomia.²⁷²

Julianus teki Constantiukselle näin selväksi sen, että arveli itsellään olevan syytä pelätä salamurha hankkeita. Hän toi siis avoimella kirjeellä kaikkein nähtäväksi ja kuultavaksi sen, että ei tosiasiassa ajatellut Constantiuksesta yhtä mairittelevasti kuin hänen aikaisemmin kirjoittamat ylistyspuheet antoivat ymmärtää. Julianus teki nyt pesäeroa isänsä ja veljiensä murhaajaan. Henkivartioiden nimitysoikeuden omiin käsiin ottaminen oli myös merkki irtautumisesta Constantiuksen lopullisesti holhouksesta. Koko viestin keskeisin sisältö tuntui julkilausumattomanakin olevan se, ettei Julianuksella ollut pienintäkään aikomusta luopua uudesta asemastaan.²⁷³

Ammianuksen mukaan Julianus kirjoitti Constantiukselle myös toisen, katkerampisävyisen yksityisen kirjeen, joita Ammianus ei kuitenkaan ollut päässyt lukeman eikä sen julkiseksi tekeminen olisi ollut hänen mielestään edes sopivaa.²⁷⁴ Tämän kirjeen olemassaolosta ei mikään muu lähde kuitenkaan ole antanut viitteitä.

Constantius raivostui luettuaan Julianuksen kirjeen. Hän Constantius oli saanut kilpailijan. Sotilaallisesti hänellä itsellään oli edelleen ylivoima. Constantiuksella oli kuitenkin Julianuksen lisäksi myös muita huolenaiheita. Häntä uhkasi nyt idästä Persia ja lännestä vallantavoittelija. Ammianuksen mukaan Constantius ei enää tiennyt kumpaa vastaan lähettää sotajoukkonsa.²⁷⁵ Jos hän lähtisi toisen kimppuun voisi toinen iskeä selustaan. Jos hän taas jäisi paikoilleen, jäisi hän ehkä kahden sotajoukon väliin puristuksiin.

Constantius lähetti Julianukselle vastauskirjeen, jonka viesti oli selkeä: Julianuksen piti tyytyä caesarin asemaan ja pitää kasvava ylpeytensä kurissa. Yksiselitteisyydessään tämä vastaus kertoo siitä, ettei Constantius kokenut Julianusta uudesta arvonimestä huolimatta suinkaan vertaisekseen. Vastaus oli samalla myös varoitus Julianukselle. Tämän ei ollut

²⁷² Ammianus Marcellinus, 22. 8. 13–16.

²⁷³ Kts. esim. Ammianus Marcellinus, 22. 8. 17.

²⁷⁴ Ammianus Marcellinus, 22. 8. 18.

järkevää lähteä kilpasille keisarin kanssa. Samaan aikaan Constantius varmisteli omia asemiaan kuitenkin virkanimitysten avulla. Näistä merkittävin oli kvestori Nebridiuksen nimittäminen Galliasta paenneen Florentiuksen tilalle.²⁷⁶ Vaikka Julianus oli augustus, oli hänen hallitsemansa alueen korkein virkamies Constantiukselle uskollinen.

Julianus luultavasti tiesi mitä odottaa, sillä hänen vastavetonsa kirjeeseen oli lähes nerokas. Hän otti Constantiuksen viestiä tuovan Leonaksen vastaan Lutetiassa arvokkaasti ja kohteliaasti. Ammianus kertoo Julianuksen lukeneen Constantiuksen kirjeen seuraavana päivänä erityisesti tilaisuutta varten paikalle koottujen sotajoukkojen ja häntä tukeneen kansanjoukon edessä ääneen. Julianuksen ehtiessä kohtaan, missä Constantius kielsi kaiken tukensa tapahtuneelta ja kehotti Julianusta tyytymään caesarin asemaan, puhkesi paikalla ollut kansanjoukko huutamaan: ”*Auguste Iuliane*”.²⁷⁷ Näin käytettynä Constantiuksen lähettämä kirje siis vain lisäsi Julianuksen kannatusta.²⁷⁸

Julianus etsi useiden tutkijoiden, kuten esim. Bowderin mukaan rauhanomaista ratkaisua tilanteeseen varsin pitkään tämän jälkeenkin, sillä hän sotilaallisesti heikompana osapuolena vältteli viimeiseen asti suoraa yhteenottoa Constantiuksen kanssa. Muutoin hän kuitenkin vahvisti asemiaan nimittämällä esim. uskottuja miehiään virkamiehistön keskeisille paikoille.²⁷⁹ Constantiuksen nimittämän Nebridiuksen Julianus kuitenkin hyväksyi paenneen preetori prefekti Florentiuksen seuraajaksi, vaikka tämä ei millään muotoa ollutkaan Julianuksen puolella.²⁸⁰ Nebridius ei nimittäin hieman myöhemmin muiden paikalla olleiden tavoin vannonut Julianukselle uskollisuutta tämän julistaessa joukoilleen suunnitelmansa Daciaan etenemisestä. Nebridius sanoi uskollisuudenvaiva Constantiukselle. Tämän tultua julkisesti esille Julianus lähetti hänet Galliasta kotiinsa Toscaan.²⁸¹

Julianuksella oli syytä pelätä Constantiuksen ohella myös ylpeää sotapäällikköä Lupicinusta, joka oli joukkoineen rauhoittelemassa kuohuvaa Britannian pohjoisrajaa. Lupicinuksen suhteen Julianus turvasi oman selustansa sillä, että esti alusten, ja siten

²⁷⁵ Ammianus Marcellinus, 22. 9. 2–3.

²⁷⁶ Ammianus Marcellinus, 22. 9. 4–5.

²⁷⁷ Ammianus Marcellinus, 22. 9. 6–7.

²⁷⁸ BOWDER 1978, 52.

²⁷⁹ Ammianus Marcellinus, 22. 9. 8.

²⁸⁰ Ammianus Marcellinus, 21. 1. 4.

²⁸¹ Ammianus Marcellinus, 21. 5. 11–12.

myös tiedon kulun Englannin kanaalin yli.²⁸² Lupicinuksen korviin ei kantautunut tietoja Julianuksen augustukseksi korottamisesta ennen kuin Julianus oli jo koko Rooman länsipuoliskon johdossa. Niinpä muun maailman menosta tietämättömänä mantereelle palannut Lupicinus pidätettiin.

5. 2. Vallan legitimaatio

Julianus onnistui Argenteratumien taistelun jälkeen vielä kunnialla kieltäytymään hänelle sotilaiden toimesta tarjotusta augustuksen asemasta. Parisiumissa tämä ei enää Ammianuksen mukaan onnistunut. Miksi? Lutetiassa Julianuksen asema poikkesi melko tavalla aikaisemmasta tilanteesta. Argenteratumissa hän oli ollut suuren taistelun voittaneen armeijan johtaja, jolle voitonhuumastaan nauttivat joukot halusivat antaa suosionosoituksensa. Lutetiassa Julianus oli keisarin käskyvallan edustaja. Keisari oli antanut käskyn, jonka mukaan sotilaiden oli jätettävä kotiseutunsa ja samalla heidät voitosta toiseen johtanut päällikkönsä. Sotilaiden ainoa keino keisarin käskyn uhmaamiseen oli nousta kapinaan. Kapina tarvitsi etenkin keisaria vastaan suuntautuessaan johtajan, jollaiseksi menestyksekkäänä sotapäällikkönä tunnettu Julianus sopi. On siis täysin mahdollista että Julianuksen henki oli todellakin uhattuna tuona kohtalokkaana yönä Lutetian liepeillä. Tästä on kuitenkin mahdotonta saada varmuutta, koska ainoan aineiston joka meille tarjoavat Ammianus Marcellinus ja Julianus itse. Ammianus on useassa kohdin selvästi suosiollinen Julianukselle. Tämä antaa aiheen epäillä hänen kuvauksensa luotettavuutta valtaannousun suhteen. Hänen versionsa tapahtumista voi olla, jos ei nyt aivan valheellinen, niin Julianuksen sankaritarinaan sopivalla tavalla asioita parhain päin selittävä. Julianuksen oman kuvauksen puolueellisuudesta ei ole epäilystäkään. Kirjoittihan hän aiheesta nimenomaan kosiskellakseen ateenalaisia puolelleen. Tällöin oli ilman muuta hyödyllistä vedota jumaliin. Jos jumalat olivat nostaneet Julianuksen augustukseksi, ateenalaiset rikkoisivat näiden tahtoa vastaan, jos eivät antaisi tukeaan Julianukselle.

Julianus itse saattoi katsoa sotajoukkojen vaatimisen olevan käänne, joka kertoi Constantiuksen kasvavasta epäluuloisuudesta. Joukkojen luovuttaminen olisi myös merkinnyt Julianuksen aseman merkittävää heikentymistä. Toteuttaakseen uusplatonistien tukeman unelmansa pakanallisesta restauraatiosta Julianus tarvitsi lisää valtaa, jonka

²⁸² Ammianus Marcellinus, 22. 9. 9.

hankkiminen onnistui ainoastaan sotajoukkojen tuella. Armeijan tuki oli ainoa konkreettinen asia, jota keisariuden saavuttamiseksi tarvittiin. Armeijan tuen taakseen saanut oli osoittanut jo kyvykkyytensä. Tällainen henkilö saattoi kenenkään tuomitsematta väittää olevansa jumalien valittu.

Julianuksen kirjoituksissa tapahtumat seuraavat toisiaan jumalien johdatuksessa.²⁸³ Julianus siis itse kirjoitti omalle elämälleen juonellisen tarinan. Paitsi, että Julianus legitimoiti oman valtansa jumalien avulla, on oman elämän juonellisuuden korostaminen myös hyvin inhimillinen piirre. Vaikka elämä olikin heiteltyt Julianusta välillä hyvinkin kovakouraisesti oli hän nyt päässyt augustuksen asemaan asti ja näytti olevan sillä tiellä, jota jo Vähän-Aasian uusplatonistit olivat hänelle väläyttelleet 350-luvun alussa. Julianuksella oli nyt mahdollisuus tulla pakanuuden pelastajaksi. Ei liene kovin merkillistä että Julianus oli valmis uskomaan tarinaan, jonka sankarina hän itse oli. Jos kaikki vielä oli jumalien johdatusta oli Julianuksella jumalien siunaus teoilleen. Julianuksen valta legitimoitiin korkeimmalta kuviteltavissa olevalta tasolta hänen sanoessa toteuttavansa vain jumalien hänen osakseen määrää kohtaloa.

Ammianus luo myös omalta osaltaan tätä myyttistä sankarikuvaa kuvaillessaan, miten Julianus oli kertonut ystävilleen juuri ennen augustukseksi korottamistaan näkemästään unesta. Tuossa unessa valtakunnan suojelijahenki (*genius*) ilmestyi hänelle kertoen, että oli jo pitkään katsellut Julianuksen talon *vestibulum*:ia²⁸⁴ aikoen korottaa Julianuksen asemaa.²⁸⁵ On melko lailla yhdentekevää ovatko nämä tarinat Ammianuksen sepittämiä kirjallisia tyylikeinoja, vai todellisia kokemuksia. Merkittävämpää on se, että niistä tuli osa virallista totuutta heti, kun ne oli kirjoitettu. Silti ei ole epäilystäkään siitä etteikö Julianus olisi myös itse uskonut näihin ajatusrakennelmiin. Kuvitellustakin saattoi tulla osa sekä omaa, että virallista totuutta.

²⁸³ Julianus Flavius Claudius. Kyynikko Herakleiokselle (Or. 7), 235b; Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 284d; kts. myös Ammianus Marcellinus, 20. 5. 10; Claudius Mamertinus. Kiitospuhe keisari Julianukselle Claudiuksen konsuliksi korottamisen kunniaksi 1.1.362 (Claudi Mamertini gratiarum actio suo consulato Iuliano imp.), 14. 6.

²⁸⁴ STRENG 1992, 835. Adolf V. Strengin sanakirjassa sana *vestibulum* tarkoittaa talon edustaa, esipihaa, talossa olevaa etuhuonetta, eteistä, tai kuvainnollisesti edustaa, sisäänkäytävää, kynnystä, porttia tai suuta.

²⁸⁵ Ammianus Marcellinus, 20. 5. 10.

5. 2. Viimeinen talvi Galliassa

Persia oli Rooman päävihollinen, eikä Constantius luopunut suunnitelmastaan sotaretkestä Julianuksen augustukseksi korottamisen vuoksi. Constantius pelkäsi Ammianuksen mukaan persialaisten invaasiota ja päätti tehdä asialla jotakin hyvissä ajoin.²⁸⁶ Constantius lähti joukkoineen kohti itää tarkoituksenaan vallata persialaisilta takaisin Singaran kaupunki.²⁸⁷

Julianuskaan ei viivytellyt Constantiuksen siirron käytyä selväksi. Hän suuntasi ensimmäiseksi sotilaallisen huomionsa frankkeja vastaan Reinin vastarannalla. Syy tähän oli kuitenkin toinen, kuin Ammianus Marcellinuksen tarjoama. Historioitsija väitti nimittäin Julianuksen kurittaneen germaaneja välttyäkseen saamasta osakseen syytteitä tehtävänsä laiminlyömisestä.²⁸⁸ Käsittääkseni on todennäköisempää se, että Julianuksella oli tuoreessa muistissa valtaa Galliasta käsin tavoitelleen Magnentiuksen kohtalo. Magnentiushan jäi Constantiuksen ja barbaarien puristuksiin ja hävisi taistelun vallasta. Constantiuksen mielenkiinnon suuntautuessa itää kohti Julianus päätti pelata germaanit ulos tästä pelistä ja pakottaa loputkin heimot itselleen mieluisiin rauhansopimuksiin.

Tämän jälkeen Julianus vietti viimeisen talvensa Galliassa Viennen kaupungissa. Siellä hän Ammianuksen mukaan edelleen puntaroi vaihtoehtoja tulisiko hänen edelleen pyrkiä Constantiuksen kanssa sovintoon, vai yrittää yllätyshyökkäystä. Sovinto vaikutti turvallisemmalta vaihtoehdolta, mutta sen saavuttaminen oli vaikeaa. Hyökkäämisen halua hänessä lisäsivät Ammianuksen mukaan ne lukuisat enteet ja unet, joita hän näki Constantiuksen lähestyvistä kuolemasta.²⁸⁹ Silti Julianus tehnyt elettäkään parantaakseen vielä asemiaan kumpaankaan suuntaan.²⁹⁰

Vaikka Julianus omien sanojensa mukaan pitäytyi caesarin arvossa, esiintyi hän mm. Viennessä jo selvästi augustuksena. Hän juhli viisivuotisen valtakautensa kunniaksi 6.11.360 *quinquennalia* -juhlaa päässään loistokas jalokivin koristeltu diadeemi keisarin aseman tunnusmerkkinä. Tätä ennen hän oli Ammianuksen mukaan käyttänyt vain halpaa kruunua. Siksi hän oli historioitsijan mukaan muistuttanut purppuraan vaatetettua

²⁸⁶ Ammianus Marcellinus, 20. 8. 1, 20. 9. 3.

²⁸⁷ Ammianus Marcellinus, 20. 7, 20. 11.

²⁸⁸ Ammianus Marcellinus, 20. 10. 1.

²⁸⁹ Ammianus Marcellinus, 21. 1. 1, 6.

²⁹⁰ Ammianus Marcellinus, 21. 2. 3.

gymnasionin johtajaa.²⁹¹ Ulkoinen olemus olikin tärkeä osa keisariutta. Sen avulla keisari symbolisesti ilmensi asemaansa ja valtaansa. Voisi ajatella niinkin, että se poliittinen valta, mikä sotajoukoilla oli näiden nostaessa Julianuksen augustukseksi olisi mitätöitynyt, jos Julianus ei olisi alkanutkaan esiintyä keisarin tavoin. Pelkkä arvonimen saaminen ei siis yksin tehnyt Julianuksesta augustusta. Siihen tarvittiin myös muutos ulkoisessa olemuksessa ja toiminnassa. Keisarin piti näyttää keisarilta ja käyttäytyä kuten keisari. Keisariuteen liittyvät attribuutit olivat kuitenkin muuttuneet Rooman historiassa merkittävästi. Kun Julianuksen ihailema Marcus Aurelius oli saattanut vielä esiintyä tasavaltalaisen tavoin ja korostaa olevansa vain *primus inter pares*, oli Konstantinus Suuresta tehty jo patsaidenkin muodossa elämää suurempi hahmo, joka jumalan tavoin seisoi kaiken kansan yläpuolella johtaen näitä. Tämä muutos johti Julianuksen myöhemmin oman menneiden aikojen ihailun ja kansan odotusten ristipaineeseen.

Samoihin aikoihin Julianus korosti riippumattomuuttaan Constantiuksesta lyöttämällä Lyonin ja Arlesin rahapajoissa Gallian armeijan, ja sitä kautta myös omia saavutuksia ylistäviä kolikoita. Maailmassa, missä kirjat olivat kalliita ja harvinaisia sekä lukutaito vain harvojen erioikeus, ei pidä aliarvioida sotilaiden pariin levitettyjen kolikoiden ja niiden sisältämän symboliikan merkitystä poliittisten asenteiden ja ideologian levittäjinä. Julianus julisti riippumattomuuttaan keisarista lyöttämällä näitä kolikoita, missä hän esiintyi selvästi keisarimaisena diadeemi päässään.²⁹²

Julianus varmisteli kansansuosiotaan myös esiintymällä hurskaana kristittyinä. Viennessä Julianus kosiskeli kristittyjen suosiota mm. osallistumalla loppiaisena 361 jumalanpalvelukseen.²⁹³ Julianuksen lähipiiri tosin tiesi hänen omistautuvan salassa pakanjumalten palvonnalle.²⁹⁴ Julianuksen käyttäytyminen on hieman ristiriitaista sen tosiasian kanssa että valtakunnan länsiosat olivat vielä tuohon aikaan ainakin kansan syvien rivien osalta pakanallisia. Julianushan olisi voinut avoimen pakanalliseksi julistautuessaan hankkia itselleen lisää kannatusta. Toisaalta hän itse kertoo Galliaan lähdistään mainiten, etteivät hänen sotilaansa osanneet muuta kuin rukoilla. Ilmeisesti huomattava osa Julianukselle uskollisista sotilaista oli sittenkin kristittyjä.²⁹⁵ Toinen

²⁹¹ Ammianus Marcellinus, 21. 1. 4.

²⁹² ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 76. Kts. myös liite kuva 3.

²⁹³ Ammianus Marcellinus, 21. 2. 5; BOWDER 1978, 52.

²⁹⁴ Ammianus Marcellinus, 21. 2. 4, 21. 5. 1, 21. 5. 10; Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 277b.

²⁹⁵ Ammianus Marcellinus, 21. 5. 6–7. Ammianuksen mukaan Julianus nimenomaan tarvitsi armeijan tukea.

sotilaiden parissa suosittu uskonto mithralaisuus olisi varmasti ollut lähempänä Julianuksen sydäntä, mutta mithralaisuuden edistämiseen hän ei nähnyt vaivaa sen paremmin valtaa tavoitellessaan, kuin myöhemmin keisariksi ja yksinvaltiaaksi päästyäänkään.²⁹⁶ Syy tähän löytyy siitä, että Mithran palvonta istui koko lailla huonosti sekä Julianuksen suosimaan uusplatonismiin, että perinteiseen Roomalaiseen monijumaliseen pakanuuteen. Ehkä Julianus edelleen pakanuutensa salaamalla pyrki varmistamaan itselleen ainakin Gallian kristillistyneen virkamieskunnan ja yläluokan kannatuksen tilanteessa, jossa sotilaallisen alivoiman vuoksi olivat hyvät keinot enemmänkin kuin tarpeen. Julianuksen käytös kuvastaa myös sitä, että hän vieläkin vältteli tilanteen lopullista kärjistymistä kristityn keisarin kanssa.

Näihin aikoihin Julianuksen vaimo Helena kuoli. Tämä merkitsi viimeisen siteen katoamista Julianuksen ja Constantiuksen väliltä. Mahdollisuudet rauhanomaiseen ratkaisuun hupenivat siis entisestään.²⁹⁷ Helena haudattiin Roomaan Galluksen puolison Constantian rinnalle Santa Constanzan kappeliin, jota mosaiikkeineen pidetään yleisesti merkittävänä esimerkkinä siirtymäkaudesta pakanallisista kuva-aiheista selvästi kristittyyn taiteeseen.²⁹⁸

Julianus ei näytä lähteiden valossa suoneen vaimonsa kuolemalle kovinkaan suurta huomiota. Syitä välinpitämättömyyteen on kaksi. Ensinnäkin Julianuksen ja Helenan välinen avioliitto oli solmittu puhtaasti poliittisin perustein. Mistään meidän päivillemme tyyppillisestä rakkausavioliitosta ei ollut kyse. Puolisoiden suhde ei missään avioliiton vaiheessa ollut kovin lämmin. Toinen syy Julianuksen viileyteen löytyy hänen ihailemastaan elämäntavasta. Antiikin ajatteluun kuului ihanne haluista ja himoista pidättäytyvästä askeettisesta sankarista. Julianus toteutti tätä ihannekuvaa parhaan kykynsä mukaan koko aikuisen elämänsä ajan. Hänen elämässään ei ollut säilyneiden lähteiden valossa merkittävää sijaa lihallisella tai romanttisella rakkaudella. Askeettinen sankari osasi hallita myös tunteensa ja mielenliikutuksensa.

²⁹⁶ Julianus Flavius Claudius. Hymni kuningas Heliokselle (Or. 4), 130b–c. Julianus assosioi selvästi palvomansa Helioksen samaksi jumalaksi kuin persialainen valonjumala Mithra. Julianus oli siis mitä ilmeisimmin vihkiytynyt itse Mithran palvontaan, vaikka ei julkisilla toimillaan missään vaiheessa edistänytään erityisesti sen toimintaa.

²⁹⁷ Ammianus Marcellinus, 21. 1. 5, 21. 6. 4.

²⁹⁸ BOWDER 1978, 52.

5. 3. Kiristytvä asetelma

Constantiuksen siirrettyä pääosan armeijastaan Persiaa vastaan Julianus valmistautui etenemään kohti itää. Tällä hän pyrki paitsi saamaan hallintaansa entistä suuremman osan valtakunnasta, niin estämään myös sen että Constantius kykenisi Persiasta palattuaan saartamaan Julianuksen joukkoineen Galliaan. Julianukselle paljastui vuoden 361 alussa myös kouriintuntuva todiste siitä, että Constantius todellakin oli yrittämässä samanlaista ratkaisua kuin kukistaessaan Magnentiusta. Alamannien kuningas Vodomarius oli jo ennen Julianuksen caesariksi nimittämistä solminut Constantiuksen kanssa rauhansopimuksen. Julianus ei ollut pitänyt kyseistä heimoa tästä syystä minkäänlaisena uhkana turvallisuudelle. Nyt nämä alamannit kuitenkin ylittivät rajan ja ryhtyivät mellastamaan Raetian alueella. Julianus lähetti näitä rauhoittamaan luotetun upseerinsa Libinon. Tämä kärsi joukkoineen kuitenkin tappion Vodomariuksen johtamille alemanneille Sanction kaupungin lähellä, ja Libino menetti henkensä.²⁹⁹

Julianuksen miehet onnistuivat tämän jälkeen hankkimaan käsiinsä pienen esimerkin siitä kirjeenvaihdosta, jota Constantius koko ajan kävi germaanipäällikkö Vodomariuksen kanssa. Siinä Vodomarius väitti, että ”ceasariltasi puuttuu kuri”. Julianukselle kirjoittaessaan kaksinaamainen Vodomarius oli kuitenkin tituleerannut häntä aina herraksi, augustukseksi ja jopa jumalaksi. Constantiukselle Julianus oli edelleen vain caesar ja vieläpä uppiniskainen sellainen. Constantiuksen ilmeisenä tarkoituksena olikin pitää itselleen uskollisten Vodomariuksen joukkojen hyökkäysten avulla Julianus kiireisenä Galliassa siihen asti, kunnes itse oli valmis hoitelemaan vallantavoittelijan.³⁰⁰

Julianus varmisti sekä oman, että Gallian turvallisuuden pidätyttämällä Vodomariuksen silloin kun tämä sitä vähiten osasi odottaa. Tehtävä annettiin luotetulle upseerille nimeltä Philargius. Tämä sai apureineen Julianukselta sinetöidyn kirjeen, jonka sai avata vain siinä tapauksessa että Vodomarius tavattiin roomalaisille kuuluvalla Reinin länsirannalla. Pian Vodomarius ylittikin joen pahaa aavistamatta ja osallistui paikallisen roomalaisjoukon komentajan kutsuille, minne myös Philargius oli kutsuttu. Nähtyään Vodomariuksen Philargius poistui yksityisiin tiloihinsa lukemaan Julianuksen kirjeen. Luettuaan viestin Philargius palasi aterioimaan normaaliin tapaan. Vasta aterian päätyttyä hän talutti henkilökohtaisesti Vodomariuksen sotilaidensa luo ja luki näille Julianuksen antamat

²⁹⁹ Ammianus Marcellinus 21. 3. 1–4.

ohjeet siitä, ettei alemannien kuningasta pitänyt päästää leiristä. Vodomariuksen seuruetta käsky ei kuitenkaan koskenut, joten nämä saivat palata koteihinsa. Vodomarius lähetettiin sen sijaan kauas Hispaniaan, missä hänen katsottiin erossa alamaisistaan aiheuttavan mahdollisimman vähän harmia. Libinon kuoleman Julianus kosti hyökkäämällä Reinin yöllä yli ilman ennakkovaroitusta.³⁰¹

Toinen todiste siitä, että välirikko Constantiuksen kanssa oli lopullinen oli se, että Constantius varmisteli omien hallintoalueidensa viljansaantia Afrikasta.³⁰² Asettamalla luottomiehiään Afrikan hallinnon strategisesti tärkeisiin paikkoihin hän varmisti ettei Julianus päässyt hyötymään näistä alueista, jotka olivat periaatteessa yhtä etäällä kummastakin augustuksesta.³⁰³ Kolmas todiste välirikon lopullisuudesta löytyy Constantiuksen tuohon aikaan säätämistä laeista. Niistä ei enää entiseen tapaan löytynyt Browningin mukaan hänen kanssahallitsijansa Julianuksen nimeä.³⁰⁴

Constantius joutui epäonniselta sotaretkeltään palatessaan uudestaan kääntymään kohti itää. Persialaiset nimittäin valmistautuivat etenemään yli Tigrisin kohti Rooman alueita. Välien selvittely Julianuksen kanssa sai siis vielä odottaa. Constantiuksen siirtäessä joukkojaan Antiokiasta takaisin kohti itää Julianus näki tilaisuutensa tulleen ja ryhtyi viivytyksettä siirtämään myös omia joukkojaan.³⁰⁵

Julianus jätti Gallian turvaksi vain pienen sotajoukon uskollisen Flavius Sallustiuksen johtoon.³⁰⁶ Julianus itse jakoi ihailemansa esikuvan Aleksanteri Suuren tavoin mukaan ottamansa armeijan kolmeen osaan. Itse hän piti näistä pienimmän, n. 3000 miehen vahvuisen osan, jonka kanssa hän eteni mahdollisimman nopeasti Tonavan latvoille ja jokea pitkin vesiteitse alajuoksulle.

Ammianuksen mukaan tarkoitus oli edetä mahdollisimman huomaamattomasti. Suunnitelmista huolimatta ehti Illyricumiin levitä huhuja Julianuksen saapumisesta. Matkalla tarinat pienestä iskujoukosta muuttuivat sen verran, että paikallisten mahtimiesten korviin kantautuessa armeija oli huhuissa paisunut barbaarien tuen ansiosta moniin

³⁰⁰ Ammianus Marcellinus, 21. 3. 4–5.

³⁰¹ Ammianus Marcellinus, 21. 4. 1–8.

³⁰² BOWDER 1978, 52.

³⁰³ Kts. Ammianus Marcellinus, 21. 7. 2–5.

³⁰⁴ BROWNING 1977, 112.

³⁰⁵ Ammianus Marcellinus, 21. 7. 6, 21. 8. 1.

³⁰⁶ BOWERSOCK 1978, 58.

tuhansiin miehiin. Siksi Julianuksen joukkojen edeltä katsoivat parhaaksi paeta mm. Constantiukselle uskolliset prefektit Taurus ja Florentius.³⁰⁷

Matkan pää, Illyricumin provinssi Balkanilla oli strategisesti varsin tärkeä Julianuksen kannalta. Siellä sijainneesta Sirmiumin kaupungista käsin oli mahdollista hallita Succin solaa. Tämä kapea sola erotti Illyricumin ja Traakian toisistaan ja muodosti strategisesti tärkeän kulkureitin Balkanilta läntiseen Eurooppaan.³⁰⁸ Julianuksen oli saatava kaupunki haltuunsa, mikäli hän mieli estää Constantiusta jatkossa siirtämästä joukkojaan kohti Galliaa. Kaupunki oli kuitenkin Persian retkellä viipyvälle Constantiukselle uskollisen varuskunnan hallussa. Joukkoja johti *comes*-arvonimellä varustettu upseeri nimeltään Lucillianus, jonka vakaana aikomuksena oli estää kaupungin valtaaminen. Lokakuussa 361 Julianus onnistui kuitenkin yllättämään varuskunnan nopealla etenemisellään. Pahaa-aavistamaton Lucillianus veteli vielä sikeitä, kun Julianuksen lähettämä joukko saapui kaupunkiin. Lucillianus tajusi vastarinnan toivottomuuden herätessään vieraiden sotilaiden ympäröimänä, eikä hän vastustellut kun hänet vietiin kaupungin läheisyydessä odottavan Julianuksen luo.³⁰⁹

Kun varuskunnan johtaja oli raivattu pois tieltä, otti aikaisemmin vihamielinen kaupunki Julianuksen vastaan juhlittuna sankarina antaen hänelle täyden tunnustuksen augustuksena. Julianus palkitsi kansan suosion kustantamalla näiden iloksi hevoskilpailut.³¹⁰ Julianus ei itse lainkaan pitänyt moisista rahvaanomaisista huvituksista. Hän kuitenkin tunsii velvollisuudekseen järjestää kyseisen tapahtuman. Miksi näin oli? Syyt löytyvät kaukaa Rooman historiasta. Ensinnäkin kaikkein vanhimpia roomalaisia uskonnollisia tilaisuuksia oli jo juhlittu kilpa-ajoin. Tämän Julianus varmasti tiesi, eikä tunnollisena pakanuuden kannattajana halunnut luopua tavasta. Toisaalta voidaan ajatella, että tapa oli myös yhteydessä Rooman tasavaltaiseen poliittiseen perinteeseen. Tasavallan päivinä Rooman kansalla oli keisariaikaan verrattuna enemmän poliittista valtaa. Tämä taas johtui siitä, että äänestämällä virkaan valitut virkamiehet tunsivat olevansa jollakin tavalla poliittisesti vastuussa heille tukensa antaneelle kansalle. Kansan tuki palkittiin järjestämällä rahvaalle sen rakastamia huvituksia, kuten gladiaattoritaisteluja ja koko Rooman historian ajan ylivoimaisesti suosituimpana huvittelumuotona säilyneitä hevoskilpailuja. Näiden järjestäminen ei ollut suinkaan halpaa lystiä, vaan ne tekivät jo tasavallan päivinä

³⁰⁷ Ammianus Marcellinus, 21. 8. 3, 21. 9. 2–4.

³⁰⁸ Ammianus Marcellinus, 21. 10. 3.

³⁰⁹ Ammianus Marcellinus, 21. 9. 5–7.

melkoisen loven virkamiehen kukkaroon. Vaikka Rooma siirtyi keisarikautteen säilyi virkamiesten eräänlaisena velvollisuutena se, että heidän piti vastata omin varoin kansan tyytyväisenä pitämiseen tähtäävien huvitusten järjestämisestä.³¹¹ Tämän vuoksi virkanimityksistä muodostui merkittävä taloudellinen rasite. Käytäntö johti lopulta siihen, ettei juuri ketään kiinnostanut osallistua poliittiseen toimintaan, koska se tuli niin kalliiksi. Kilpailujen järjestäminen oli varmasti Julianuksellekin taloudellinen rasite. Silti hän järjesti syvästi halveksumansa hevoskilpailut, koska perinne velvoitti tekemään niin. Kansan piti saada jotakin itselleen siitä hyvästä että se oli ilmaissut tukensa Julianukselle. Gladiaattorinäytösten ja valjakkokilpailujen suosio oli rahvaan parissa vankkumaton. Koko keisarikauden Roomaa leimasi kuitenkin merkillinen kaksijakoisuus, jossa yläluokka järjesti näitä huveja joita samalla kritisoi ja halveksi. Kyse oli paitsi heidän varojensa tuhlaamisen kritiikistä, niin myös ideologisen pesäeron tekemisestä rahvaaseen.³¹²

Julianus odotti pari päivää Sirmiumissa levottomana. Kun mitään erityistä ei alkanut kuulumaan asetti hän upseerinsa Nevittan johtamaan joukkoja, jotka sulkiivat läheisen Succin solan. Julianus jätti ratsuväkensä kaupunkiin ja palasi itse hieman lännemmäksi Naessukseen.³¹³ Siellä Julianus nimitti uusia virkamiehiä, paikaten näin Constantiukselle uskollisten miesten paetessa jättämiä aukkoja virkakunnassa.³¹⁴ Naessuksessa Julianus myös kirjoitti ja piti prefekti Tertulluksen talossa puheen, jossa hän teki lopullisen pesäeron Constantiukseen syyttäen tätä mm. barbaarien nimittämisestä virkoihin.³¹⁵ Julianuksen panetteleva puhe ei kuitenkaan parantanut hänen asemiaan, vaan sai osakseen paikallisen ylimystön vastustusta. Ylimystö vaati Julianukselta edelleen kunnioitusta keisaria kohtaan joka ylipäänsä oli nostanut Julianuksen caesariksi asti.³¹⁶ Ilmeisesti

³¹⁰ Ammianus Marcellinus, 21. 10. 1–2.

³¹¹ Kts. esim. Tacitus. Keisarillisen Rooman historia (Annales), 11. 22.

³¹² KAMM 1995, 94.

³¹³ Ammianus Marcellinus, 21. 10. 2, 5.

³¹⁴ Ammianus Marcellinus, 21. 10. 6, 22. 11. 7; ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 83; BROWNING 1977, 119. Julianus täytti virkoja etupäässä miehillä, jotka olivat kunnostautuneet Julianuksen suosimalla kirjallisella saralla. Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa näistä miehistä on käytetty mielestäni varsin osuvaa termiä *man of letters*.

³¹⁵ Kts. Ammianus Marcellinus, 21. 12. 25, 21. 16. 3, 22. 9. 8; Claudius Mamertinus. Kiitospuhe keisari Julianukselle Claudiuksen konsuliksi korottamisen johdosta 1.1.363 (Claudi Mamertini Gratiarum actio de consulato suo Iuliano imp.). Barbaareja ei ollut Constantiuksen kaudella sen enempää siviiliviroissa, kuin Konstantinus Suurenkaan aikana. Julianuksen kommenttien ainoa todellisuuspohja oli armeijan koostumuksessa. Armeija oli hyvin barbaarivaltainen, vieläpä niin että keisaria kaikkein lähimpänä olevat joukot olivat kulttuurisesti hänestä kaikkein kauimpana. Julianuskin kirjoitti myöhemmin Misopogon-satiirissaan ihailevaan sävyyn hänelle uskollisista sotureista koostuvista joukoista. Ammianus taas kritisoi Julianusta mm. sopimattomien henkilöiden nimittämisestä jäseniksi kaupunkien neuvostoihin.

³¹⁶ Ammianus Marcellinus, 21. 10. 7–8.

Illyricumin yläluokan usko Julianuksen mahdollisuuksiin Constantiusta vastaan oli varsin vähäistä.

Constantius eteni tällä välin persialaisten hallussaan pitämän Bezabden kaupungin luo ja ryhtyi joukkoineen piirtämään sitä.³¹⁷ Talvikin alkoi lähestyä, mutta tulosta ei syntynyt. Siksi Constantius joutui palaamaan sotaretkeltään tappioita kärsineenä, ilman että yhtäkään kaupunkia olisi saatu vallatuksi takaisin.³¹⁸ Persian muodostama uhka ei siis väistynyt, joten Constantius jäi Vähään-Aasiaan odottelemaan Persian kuninkaan Shapurin seuraavaa siirtoa. Siellä Constantius sai kuulla Julianuksen pitävän nyt hallussaan tärkeää Succin solaa.³¹⁹

Toinen, n. 10 000 miehen vahvuinen osa Julianuksen sotajoukoista oli lähtenyt Galliasta Nevitan johdolla etenemään kohti itää Raetian kautta. Tämä joukko saapui hieman Julianuksen jälkeen Sirmiumiin. Kolmannen, osapuilleen edellisen kokoisen joukon reitti näytti etukäteen varmimmalta ja turvallisimmalta.³²⁰ Se kulki Pohjois-Italian helppokulkuisien teiden kautta kohti itää. Tämän Jovinuksen ja Joviuksen johtaman joukon tie kuitenkin pysähtyi Pohjois-Italiaan.³²¹

Constantiukselle alunperin uskollisia joukkoja oli ollut Sirmiumissa kaksi legioonaa. Näiden lisäksi varuskuntaan oli kuulunut kohortin verran jousimiehiä. Julianus ei kaupungin haltuun saamisesta huolimatta luottanut näihin sotilaisiin. Siksi hän lähetti heidät kohti Galliaa. Pitkä ja vaivalloinen matka, sekä germaaneja kohtaan tunnettu pelko vaivasivat sotilaita. Syntynyttä mielialaa käytti hyväkseen ratsujoukon komentaja nimeltä Negrinus.

Pohjoisitalialaisen Aquileian kaupungin väki sattui olemaan näiden sotilaiden tavoin pelkäämään sitä mitä tulisi tapahtumaan sen jälkeen kun Constantius ja Julianus olisivat ottaneet yhteen. He eivät uskoneet Julianuksen voittoon. Sirmiumista liikkeelle lähteneet sotilaat ja Aquileian kaupungin asukkaat lyöttäytyivätkin yksiin ja sulkeutuivat kaupungin

³¹⁷ Ammianus Marcellinus, 20. 11. 11, 25.

³¹⁸ Ammianus Marcellinus, 20. 11. 32.

³¹⁹ Ammianus Marcellinus, 21. 13. 1–2, 6.

³²⁰ BROWNING 1977, 115.

³²¹ Ammianus Marcellinus, 21. 8. 3.

muurien sisälle.³²² Aquileia jäi näin Constantiukselle uskollisena saarekkeena Julianuksen joukkojen selustaan.

Julianukselle oli tärkeää voittaa tämä kaupunki puolelleen. Hän määräsi tehtävän juuri Alppien yli Noricumiin saapuneelle Jovinukselle. Tarkoitus oli saada kaupunki Julianuksen puolelle rauhanomaisin keinoin. Tämä ei kuitenkaan näyttänyt toteutunut, joten Julianus siirsi kaupungin piirtämisen Immo-nimisen upseerin vastuulle.³²³

Constantiuksen ja Julianuksen välinen yhteenotto näytti väistämättömältä, eikä tulokseltaan kovin hyvältä Julianuksen kannalta. Ammianuksen mukaan Julianus osoitti tällöin erityistä suopeutta sellaisten kaupunkien senaattoreita kohtaan, jotka oli mahdollista saada vielä hänen tuekseen.³²⁴ Ylipäänsäkin Julianus kosiskeli Illyricumia ja lähiseutuja puolelleen vapauttamalla koko provinssin Constantiuksen määräämästä lisäverosta, sekä huolehtimalla maanjärityksessä kärsineiden Ateenan, Eleusiin, Nicopoliksen ja Epiruksen korjaustöistä valtion varoin.³²⁵

Julianus yritti saada tukea taakseen kirjoittamalla Kreikan ja Balkanin merkittävälle kaupungeille vetoavia kirjeitä, joissa hän perusteli tukalaa asemaansa ja syytti Constantiusta perhettään kohdanneesta tragediasta.³²⁶ Ainoana näistä kirjeistä on säilynyt Julianuksen syksyllä 361 kirjoittama kirje ateenalaisille.³²⁷ Kirje Ateenan senaatille ja kansalle sisältää ainoan selvän maininnan siitä, että Julianus todellakin piti Constantiusta syyppäänä isänsä kuolemaan.³²⁸ Tämä kahden augustuksen välejä hiertänyt skisma oli tähän asti pidetty piilossa. Julianuksen aseman epätoivoisuudesta Constantiuksen muodostaman uhkan edessä kertoo se, että hän oli valmis käyttämään kaikki mahdolliset keinot oman asemansa puolustamiseen ja liittolaisten hankkimiseen. Näihin keinoihin kuului myös oman marttyyrimaisen aseman korostaminen ja Constantiuksen mustamaalaaminen.

³²² Ammianus Marcellinus, 21. 11. 2–3.

³²³ Ammianus Marcellinus, 21. 12. 1–5.

³²⁴ Ammianus Marcellinus, 21. 12. 21, 23.

³²⁵ BROWNING 1977, 119.

³²⁶ SMITH 1995, 4.

³²⁷ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.).

³²⁸ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 270c.

5. 5. Keisarin kuolema

Julianus olisi todennäköisesti hävinnyt yhteenoton Constantiuksen kanssa.³²⁹ Constantiuksen sotilaallinen ylivoima oli hänelle aivan liian suuri. Yhteenotolta kuitenkin yllättäen välttyttiin. Ammianus Marcellinuksen mukaan Constantius näki eräänä iltana juuri ennen nukahtamistaan näyn, missä hänen isänsä haamu osoitti hänelle kauniin lapsen. Constantius otti tämän lapsen syliinsä sillä seurauksella, että tämä heitti etäälle keisarin kädessä olleen pyöreän vallan symbolin.³³⁰ Tämä symboli esiintyy 300-luvun roomalaisissa kolikoissakin³³¹ ja vastanee melko tarkkaan sitä, mitä me ymmärrämme monarkkien valtaa symboloivalla valtakunnanomenalla. Ammianus kertoo myös, että Constantius näki yhä häilyvämpänä sen hahmon, jonka hän oli ymmärtänyt elämänsä suojelijaksi.³³² Julianuskin kohtasi unessaan runomuotoisen ennustuksen Constantiusta kohtaavasta kuolemasta. Vaikka Constantiuksen loppu oli tällä tavoin näkyvillä Ammianuksen tekstissä, ei todellisuudessa kukaan varmasti arvannut ennalta asioiden saamaa käännettä.

Kun Persian joukot alkoivat sittenkin vetäytyä kesällä 361 Constantius lähti kohti länttä ja Julianusta. Hän eteni Antiokian kaupunkiin ja jatkoi sieltä matkaansa syksyn tullen. Jonkin matkaa taivallettuaan hän näkin ojassa päättömän miehen ruumiin. Se sattui vielä makaamaan paikalla itä-länsi -suunnassa, jolloin Constantius mielsi näkemänsä enteeksi ja kauhistui. Lännessä odotti siis kuolema. Hän jatkoi matkaansa kuitenkin Mobrucraenaean Tarsus-vuoren juurelle, missä hän sai lievän kuumeen. Hän yritti jatkaa matkaa vielä seuraavana päivänä, mutta kuuma sää pahensi keisarin tilaa. Yllättävä kuumetauti koitui Constantiuksen turmioksi, sillä hän kuoli siihen 5. päivänä lokakuuta vuonna 361.³³³

Julianus ei saanut tietoa keisarin kuolemasta heti. Tämä selittyy vihollisuusasetelmalla. Keisarin kuolema tiesi Constantiuksen joukoille takaiskua, eikä tietoa tästä haluttu varmasti heti saattaa vastapuolen korviin. Julianus saikin vasta joulukuun alussa Sirmiumiin viestin Constantiuksen kuolemasta.³³⁴ Tämä tieto oli Julianukselle varmasti suuri helpotus. Vaikka hetken oli uhkaavan yhteenoton lähetessä hetken siltä näyttänytkin

³²⁹ BOWDER 1978, 52.

³³⁰ Ammianus Marcellinus, 21. 14. 1.

³³¹ ROLFE 1971 vol. II, 166; kts. myös liite, kuva 4.

³³² Ammianus Marcellinus, 21. 14. 2, 4. Ammianus siteeraa ko. kohdassa runoilija Menandrosta, jonka mukaan jokaiselle miehelle määrätään hänen syntymässään *daemon* hänen elämänsä johtajaksi.

³³³ Ammianus Marcellinus, 21. 15. 1–2.

³³⁴ BOWDER 1978, 53; SMITH 1995, 4.

Jumalat eivät sittenkään olleet hylänneet häntä. Ammianus kertoo Constantiuksen lisäksi kuolinvuoteellaan nimenneen Julianuksen seuraajakseen, ikään kuin pelastaakseen valtakunnan keskenään kiistelevien vallantavoittelijoiden taistelulta. Hänen mukaansa kuolinviestiä tuoneet Theolaihus ja Aligildus toivat muassaan myös viestin siitä, että Julianuksen sopi ottaa välittömästi haltuunsa myös valtakunnan itäosa, joka oli nyt uskollinen hänelle.³³⁵ Todellisuudessa kyseessä lienee kuitenkin ollut Julianuksen ja häntä tukeneiden tahojen sepittämä propaganda, jolla pyrittiin legitimoimaan Julianuksen asemaa. Ammianus Marcellinuskin myöntää viestin olleen lähinnä epävarma huhu.³³⁶ Browningin mukaan Constantius itse oli aikanaan käyttänyt juuri samaista taktiikkaa väittäen isänsä Konstantinus Suuren nimenneen juuri hänet seuraajakseen.³³⁷ Constantiuksen toinen vaimo Faustina oli raskaana ja odotti mahdollisesti Constantiuksen miespuolista perijää. Flaviusten dynastia oli siis periaatteessa pelastettavissa ilman Julianustakin. Myös koko dynastisuuden tavoite voidaan asettaa kyseenalaiseksi, sillä roomalainen vallan perimys ei nojannut perinnölliselle monarkialle.

Pohjois-Italiassa Aquileian kaupunkiin kohdistuneista tuloksettomista sotatoimista kuultuaan Julianus lähetti tunnetun jalkaväen komentaja Agilon paikalle ajatellen, että tämän mukanaan tuoma tieto Constantiusta kohdanneesta kuolemasta saisivat kapinalliset antautumaan. Piiritetyn Aquileian asukkaat ja sotilaat eivät aluksi uskoneet Agiloakaan. Kuolinviestin myötä kaupungin portit kuitenkin avattiin ja vihamielisyydet lopetettiin. Omaa nahkaansa varjellakseen kapinoineet sotilaat vierittivät kaiken syyn tapahtuneesta kapinaa johtaneen Nigrinuksen ja muutaman muun henkilön niskoille toivoen, että näiden rankaiseminen rauhoittaisi vastapuolen mielet. Tuolloin preetori prefektinä toiminut Claudius Mamertinus antoikin polttaa Nigrinuksen elävältä, sekä mestautti kaksi Aquileian senaattoria.³³⁸

Julianus oli nyt valtakunnan ainoa augustus. Hän oli välttynyt epätoivoiselta näyttäneeltä välienselvittelyltä. Julianuksen riemu paistaa hänen kirjeistään tuolta ajalta. Mm. filosofi Maximukselle Julianus kertoi riemuissaan uhraavansa nyt avoimesti sotilaidensa kanssa härkiä jumalille. Julianus piti siis pakanuutensa salassa siihen asti, kunnes Constantius kuoli. Välittömästi kuoleman jälkeen hän uskalsi kuitenkin luopui kaksoiselämästään ja kristillisestä ulkokuorestaan. Ei ole syytä uskoa, että Julianus olisi valinnut julkisen

³³⁵ Ammianus Marcellinus, 21. 15. 2, 4.

³³⁶ Ammianus Marcellinus, 21. 15. 5.

³³⁷ BROWNING 1977, 35, 121.

pakanuuden siksi, että se olisi edustanut vastakohtaa Constantiuksen areiolaiselle kristillisyydelle. Areiolaisuuden vastapainoksi olisi Bowderin mukaan riittänyt jo se, että Julianus olisi valinnut omaksi suuntaukseksi jonkin muun kristinuskon lahkon.³³⁹ Vaikuttaa todella siltä, että Julianus oli ollut sydämeltään pakana jo pitkän aikaa. Vasta valtakunnan johtavan kristityn kuoltua hän uskalsi tuoda oman vakaumuksensa esille.

Arvoituksellista on kuitenkin se, miksi Julianus julkisti pakanuutensa vasta tässä vaiheessa, sillä pakanuushan olisi saattanut toimia Julianuksen aseena Constantiusta vastaan vahvasti pakanallisessa Rooman länsiosassa. Johannes Khrysostomos väittää Julianuksen teeskennelleen kristittyä ainoastaan Constantiuksen vuoksi, eikä siten juuri helpota asian pohdiskelua.³⁴⁰ Ehkä kyse oli siitä, että Julianus yritti todellakin säilyttää sovittelevan asenteen Constantiukseen niin pitkään, kuin tämä suinkin oli mahdollista. Järkeenkäyvä selitys pakanuuden salaamiselle saattaa löytyä myös Julianuksen armeijasta. Ehkä hänen sotilaistaan sittenkin valtaosa oli ainakin muodollisesti kristittyjä. Julianus ei luultavasti halunnut vaarantaa armeijalta saamaansa tukea julistautumalla yhtäkkiä pakanaksi.

Constantiuksen kuoltua Julianus kuitenkin ryhtyi avoimen pakanallisen elämän viettäjäksi. Tämä tuntuu hieman oudolta, koska esim. Constantiuksella tukenaan ollut armeija ei ollut hävinnyt mihinkään keisarin kuoltua. Se oli edelleen matkalla kohti Konstantinopolia, eikä Julianus voinut millään muotoa olla varma siitä että hän tulisi saamaan taakseen myös sen tuen. Itse asiassa oli aivan todennäköistä että kristityn Constantiuksen joukkojen parista tulisi nousemaan oma kristillinen keisariehdokas, jonka johdolla Constantiuksen joukot saattaisivat jatkaa toimintaa Julianuksen kukistamiseksi. Ainoa hillitsevä tekijä oli se, että Constantius oli joka tapauksessa nimittänyt Julianuksen caesariksi. Apulaishallitsijoiden alkuperäisenä tarkoituksena oli ollut alun alkaen turvata rauhanomainen vallan siirtyminen. Julianus täytti tässä mielessä Constantiuksen seuraajan kriteerit, joten voidaan katsoa että huhu Julianuksen nimeämisestä valtaistuimen perijäksi piti ainakin osittain paikkaansa.

³³⁸ Ammianus Marcellinus, 21. 12. 16–20.

³³⁹ BOWDER 1978, 98.

6. Keisari Julianus

6. 2. Ihminen keisariuden takana

Millainen henkilö Julianus Apostata todella oli? Hänet on kuvattu usein menneisyyteen tuijottavana konservatiivina, joka halusi palauttaa menneen ajan. Vaikka menneiden aikojen loiston palauttaminen ehkä oli Julianuksen tavoitteena, olivat hänen keinonsa osittain uusia ja toisinaan hyvinkin radikaaleja. Tutkijat ovatkin törmänneet siihen, ettei Julianus ollut mitenkään yksiselitteinen persoona.

Julianus Apostata oli myöhäsianttiikille ominaisen tapaan vihkiytynyt erilaisiin mysteerikultteihin.³⁴¹ Hänen suhteensa jumaliin ei kuitenkaan ollut mitenkään yksioikoinen ja selkeä. Julianus saattoi sekä ylistää, että kritisoida jumalia.³⁴² Tämä on sikäli hämmästyttävää, että Julianus kuitenkin koki elävänsä elämäänsä jumalien johdatuksessa.³⁴³ Toisaalta kreikkalaisen mytologian jumalat olivat meille oudolta tuntuvalla tavalla hyvin inhimillisiä oikkuineen ja heikkouksineen. Sama ristiriitaisuus näkyy myös Julianuksen kohdalla myös muilla elämän osa-alueilla. Julianus saattoi nimittäin halveksia myös retoriikkaa samalla kun kehui reetori Libanioksen viimeisintä puhetta.³⁴⁴ Tämä ristiriitaisuus selittyy sillä, että Julianukselle retoriikka ei ollut itseisarvo. Kaunopuheisuus oli vain yksi osa-alue Julianuksen ihannoimassa antiikin kulttuurissa, jota hän nimitti hellenismiksi. Retoriikan arvo piili siinä, miten ja mihin sitä käytettiin. Libanios käytti Julianuksen mielestä retoriikkaa oikein, hellenismin hengessä. Toinen tällainen hellenismin osa-alue oli filosofia. Filosofiaakin saatettiin kuitenkin käyttää hänen mielestään sekä oikein, että väärin. Oikeassa muodossaan se selitti uskonnollista synkretismiä ja eri filosofien yhteisiä piirteitä uusplatonismin hengessä. Väärässä muodossa se tarjosi Julianuksen vastustajille aseet ja perusteet arvostella Julianusta ja hänen toimiaan.

³⁴⁰ John Chrysostom. Hymni Julianusta, kuningasta joka oli luopio, väärää opettajaa ja juutalaisia vastaan (De sancto Babyla contra Iulianum et gentiles), 14. 76.

³⁴¹ Julianus Flavius Claudius. Caesarit (Caesars), 336c; Hymni jumalten äidille (Or. 5), 159a, 173a–d; Kyynikko Herakleiokselle (Or. 7), 217d–218a.

³⁴² Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 301a–b; Kirje 36 (Ep. 36), 423a.

³⁴³ Julianus Flavius Claudius. Kirje 14 (Ep. 14), 385c.

³⁴⁴ Julianus Flavius Claudius. Kirje 53 (Ep. 53); Kyynikko Herakleiokselle (Or. 7), 236ab.

Julianus oli hyvin energinen ja aikaansaava ihminen. Siitä kertoo jo hänen säilyneiden kirjoitustensa suuri määrä. Suurin osa näistä teksteistä on peräisin vuodelta 362 ja vuoden 363 alusta. Wilmer Cave Wrightin käännöksellä varustettuina painoksina ne käsittävät silti peräti kolme nidettä. Tämä lyhyessä ajassa tuotettu valtaisa määrä huoliteltua tekstiä kuvastaa sitä tarmoa, millä Julianus paneutui kirjoitustyöhön. Hän kirjoitti paljon yönensakin kustannuksella. Tämä taas kertoo siitä askeettisesta ihannekuvasta, jota Julianus yritti elää todeksi. Hänen ruumiilliset tarpeensa, kuten esim. unen tarve, eivät saaneet häiritä hengen yleviä päämääriä. Julianus tinki nautinnoista ja suuntasi kaiken tarmonsa henkisempiin kohteisiin. Julianus eli ja kirjoitti todeksi sitä ihannetta, joka hänellä oli inhimilliset ja fyysiset rajoitukset ylittävästä antiikin askeettisesta sankarista. Kaiken tämän taustalla vaikuttaa platonismin perusajatus siitä, että ruumis ja sielu olivat toisistaan erotettavia asioita. Sielu oli kaikessa ruumista jalompi.

Julianus ei ollut huumorintajuton tai sosiaalisesti epävarma ihminen, joka olisi turvautunut muodolliseen kirjalliseen ilmaisuun siksi, että oli muutoin kyvytön solmimaan normaaleja sosiaalisia suhteita. Tätä väitettä vastaan sotii hänen yksityisen kirjeenvaihtonsa huoleton keskustelu ystävien kanssa.³⁴⁵ Julianuksen lapsuus- ja nuoruusvuosien tapahtumat olisivat voineet kyllä altistaa kanssaihmisistä eritäytymiseen. Hänen yksityinen kirjeenvaihtonsa antaa kuitenkin kuvan varsin sujuvasti erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa toimeen tulevasta ihmisestä. Muodollinen kirjallinen ilmaisu antoi hänelle varmasti kuitenkin henkireiän sellaisissa tilanteissa, missä omien mielipiteidensä julkituominen oli muutoin hankalaa.³⁴⁶ Tällaisia tilanteita olivat mm. aika Galliassa, jolloin hän kirjoitti muodolliset ylistyspuheensa keisari Constantiukselle.

Mikä sitten oli Julianukselle keisarin ja keisariuden päätarkoitus? Julianus osoitti teoillaan, ettei halunnut olla despoottinen itsevaltiainen. Julianukselle hallitsijan tehtävät liittyivät myös pappina ja profeettana olemiseen. Maallinen valta oli väylä kansan henkiseen johtamiseen. Keisari ei siis ollut vain maallinen hallitsija, vaan jotakin vielä suurempaa. Hallitsijan olemuksesta Julianus kirjoitti näin:

³⁴⁵ Esim. Julianus Flavius Claudius. Kirje 25 (ep. 25), kirje 42 (ep. 42.), kirje 58 (ep. 58), kirje 69 (ep. 69); SMITH 1995, 10.

³⁴⁶ Esim. Julianus Flavius Claudius. Ylistyspuhe Constantiuksen kunniaksi (Or. 1) ja Constantiuksen sankarilliset teot (Or. 2).

”--- vaikka ruhtinas olisi ihminen luonnoltaan, hänen täytyy olla käytökseltään jumalainen ja puolijumala, ja hänen on kokonaan karkotettava sielustaan kaikki kuolevainen ja karkea---”³⁴⁷

Keisari oli jumalainen, mutta tämä jumaluus myös velvoitti häntä. Julianus ei muista samalla vuosisadalla Roomaa hallinneista henkilöistä poiketen pyrkinyt nostamaan itseään jalustalle, vaan yritti elää ja hallita valistuneena kansan keulakuvana.³⁴⁸ Hän ei halunnut olla Konstantinuksen tai Diocletianuksen tavoin *dominus et deus*, vaan pikemmin *primus inter pares*. Tässä suhteessa Julianus halusi kääntää ajan ratasta taaksepäin. Jo Diocletianus oli ympäröinyt itsensä ja hovinsa sellaisella loistolla ja seremonioiden paljoudella, että keisarista oli todellakin tullut jumala maan päälle. Julianus taas astui ulos tästä muotista. Keisarit olivat ottaneet tavaksi kutsua senaattorit luokseen, jos hallitsijalla oli näille jotakin asiaa. Julianus luopui tästä tavasta. Hän meni itse henkilökohtaisesti paikalle mm. Konstantinopolin kaupungin neuvoston kokouksiin aivan kuin haluten tällä korostaa näiden hallintoelimien aseman tärkeyttä.³⁴⁹ Hän saattoi nousta kesken Konstantinopolin kaupungin neuvoston istuntoa ylös paikaltaan ja rientää tervehtimään paikalle saapunutta ystäväänsä filosofi Maximusta.³⁵⁰ Useat aikalaiset pitivät tällaista käytöstä keisarin arvolle sopimattomana. Julianuksen omat ihanteet törmäsivät muun väestön käsityksiin siitä millainen keisarin tuli olla. Jopa Julianukselle niin myötämielinen historioitsija Ammianus Marcellinus vihjasi Julianuksen menneen hieman liian pitkälle hänen karsiessaan keisarin hovista ylimääräiseksi katsomaansa henkilökuntaa ja ylellisyyttä, jolla edeltäjät olivat itsensä ympäröineet.³⁵¹

Julianus ihaili menneiden aikojen karaisevaa ja mutkatonta elämää. Hänen aikalaisensa ihailivat sitä myös, mutta vain retorisella tasolla. Kovinkaan moni ei ollut valmis käytännössä luopumaan siitä loistosta ja niistä käytänteistä, jotka olivat Roomalle leimallisia 300-luvulla. Rooman tasavallan ja varhaisen keisarikauden karut, mutta sankarilliset aatteet elinoloineen saivat kaikilta periaatteellisen hyväksynnän. Julianus oli kuitenkin koko lailla yksi, kun näitä ajatuksia ryhdyttiin käytännössä toteuttamaan.

³⁴⁷ Julianus Flavius Claudius. Kirje filosofi Themistiukselle (Ep. ad. Them.), 259a–b.

³⁴⁸ Julianus Flavius Claudius. *Caesarit* (Caesars), 334a.

³⁴⁹ Kts. esim. Ammianus Marcellinus, 22. 7. 3; Claudius Mamertinus. Kiitospuhe keisari Julianukselle Claudiuksen konsuliksi korottamisen johdosta 1.1.362 (Claudi Mamertini gratiarum actio de consulato suo Iuliano imp.), 24. 5.

³⁵⁰ Ammianus Marcellinus, 22. 7. 3; BROWNING 1977, 28. Constantiuksen hallituskaudella Konstantinopolin kaupungin neuvostosta eli *curia*: sta alkoi muodostua Rooman senaatin rinnalle ikään kuin toinen senaatti.

Muista 300-luvun Rooman keisareista poiketen Julianus ei ollut kovinkaan kiinnostunut loistosta ja ylellisyydestä. Hän jopa vastusti rahallista rikkautta.³⁵² Hän halusi paluuta vanhaan ja pyrki eroon uudesta bysanttilaisesta tyylistä. Julianuksen vastustajien mielestä ylellisyydestä luopuminen vähensi kuitenkin koko valtakunnan arvoa.³⁵³ Olihan kansan tavoittamattomissa kullan ja purppuran keskellä elävä keisari vaikuttavampi, kuin sotilaidensa kanssa aterioiva ja teltan lattialla yönsä viettävä hallitsija.

Sekä toimiensa että häntä koskevien kirjoitusten vuoksi Julianus sai varsin siveän maineen.³⁵⁴ Julianus Apostata ei tuntunut edes tuntevan tarvetta seksiin. Seksuaalisuus oli hänelle olemassa ikään kuin vain lapsien siittämistä varten. Julianuksen kaltaista täydellistä pidättäytymistä sukupuolisesta kanssakäymisestä pidettiin antiikin aikana yleisesti kaikkein terveellisimpänä seksuaalisuuden toteuttamisen vaihtoehtona. Ihanteiden tasolla antiikin hyveellinen sankari oli pidättyvä sankari, eräänlainen kohtuuden atleetti.³⁵⁵ Julianus luultavasti koki platonisminsakin vuoksi, että hänen tuli pysytellä ruumiillisten himojensa ja halujensa yläpuolella. Ruumiillinen pidättyvyys vei lähemmäs jumalia. Julianuksen mukaan juuri kiihkottomuus oli jumalten olotila.³⁵⁶ Todellinen jumalien kaltainen sankari siis hillitsi ja hallitsi itsensä kaikissa tilanteissa. Kontrollin säilyminen oli hyvin tärkeää. Julianus itse kirjoitti auringonjumala Helioksen varoittaneen häntä sen menettämisestä:

”Mutta älä koskaan antaudu haluillesi tai tule niiden orjaksi.”³⁵⁷

Vaikka ruumiin ja sielun kurissa pitäminen kuuluivat yleisenä piirteenä platonismin sävyttämään ajatteluun, ei pidättyvyydessä kuitenkaan ollut kaikkia koskevaa moraalisaännöstöä.³⁵⁸ Siksi Julianuskaan ei vaatinut muilta, paitsi papeilta itsensä kaltaista askeesia. Kohtuullisuutta ehdotettiin, ei vaadittu. Moraalisten säännösten noudattamiseen oli olemassa monia eri tapoja. Tärkeää eivät olleet niinkään säännöt ja niiden soveltamisen

³⁵¹ Ammianus Marcellinus, 22. 4. 1–2.

³⁵² Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomille kyynikoille (Or. 6), 197c, 199a, 200c; Kyynikko Herakleiokselle (Or. 7), 214a.

³⁵³ BOWDER 1978, 53.

³⁵⁴ Claudius Mamertinus. Kiitospuhe keisari Julianukselle Claudiuksen konsuliksi korottamisen johdosta 1.1.362 (Claudi Mamertini gratiarum actio suo consulato Iuliano imp.), 13. 3; Efraim Syyrialainen, 2. 5.

³⁵⁵ FOUCAULT 1998, 126, 129.

³⁵⁶ Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomille kyynikoille (Or. 6), 192a. Kiihkottomuus on kreikaksi *apatheia*.

³⁵⁷ Julianus Flavius Claudius. Kyynikko Herakleiokselle (Or. 7), 234a.

tavat, kuin kunnioitus periaatteita kohtaan. Kyse oli ihmisen suhteesta itseensä ja hänen pysyttelemisestään omien halujensa yläpuolella.³⁵⁹ Askeesi oli merkinä siitä, ettei pitänyt ruumistaan arvossa.³⁶⁰ Henki oli ruumista tärkeämpi. Platonismi teki selkeän jaon sielun ja ruumiin välille. Fyysinen maailma edusti tässä jaottelussa alinta olevaisuuden tilaa. Ruumiillisuuden sijaan oli ylevämpää suunnata tarmonsä henkisiin asioihin ja pyrkiä siten kohti kaiken jumalaisuudenkin taustalla ja lähteenä olevaa korkeinta olentoa.

Julianus Apostata piti ystäviä nimenomaan ystävinään, ei alamaisina. Hänen mukaansa tähän oli kehottanut itse auringonjumala Helios.³⁶¹ Julianus uskoi Aristoteleen oppien mukaan, että häntä ja hänen ystäviään yhdistivät yhteiset hyveet: tasapaino ja rehellisyys keskustelussa.³⁶² Tämän ei ollut mitenkään itsestään selvää keskustelussa, jossa toinen osapuoli oli keisari. Julianus ei kuitenkaan keisarinakaan halunnut asettua kaikessa ja aina muiden yläpuolelle. Kirjallisin keinoin Julianus saattoi edelleen pysytellä samalla tasolla muiden valtakuntansa älymystön edustajien kanssa. Rehellisyyttä keskustelussa saattoi tosin esiintyä vain samanmielisten henkilöiden välillä. Keskustelu oli siis avointa niin kauan, kun oli riittävän samaa mieltä Julianuksen kanssa. Tämä piirre kuvaa Julianuksen ajattelua erinomaisesti. Sitä, mitä Julianus ihaili antiikissa hän kutsui hellenismiksi. Julianukselle hellenismi oli yksi ja jakamaton, ja vain hänen oma tulkintansa siitä oli oikea. Toisinajattelijoina hän ei katsonut suopeasti, mutta ei varsinaisesti vainonnutkaan heitä. Esim. kyynikkofilosofi Herakleios ei Julianuksen närkästyksen vuoksi suinkaan menettänyt päätään, vaan sai kuulla keisarin omakätisesti kirjoittamasta puheesta, missä kohden oli tulkinnoissaan ollut väärässä.

Tasa-arvoisuuden kirjallisessa keskustelussa voisi helposti mieltää vain valistuneita pakanoita koskevaksi. Näin ei kuitenkaan ollut, sillä aristoteeliset hyveet eivät sulkeneet Julianuksen kohdalla pois sellaisia kristittyjä kuten Basileos ja Aetius, jotka kutsuttiin Julianuksen hoviin.³⁶³ Julianuksen hellenismi oli siis varsin venyvä käsite. Se sulki ulkopuolelleen kristinuskon sellaisenaan, mutta ei niitä ajattelijoina jotka onnistuivat esimerkillisellä tavalla soveltamaan antiikin perinteitä ajattelunsa ilmaisemiseen. Tämä ei

³⁵⁸ LINDSAY 1967, 92.

³⁵⁹ FOUCAULT 1998, 130, 133, 136.

³⁶⁰ Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomille kyynikoille (Or. 6), 195b.

³⁶¹ Julianus Flavius Claudius. Kyynikko Herakleiokselle (Or. 7), 233c.

³⁶² SMITH 1995, 40–41. Tasapaino on kreikaksi *isorrhopia* ja rehellisyys *parrhesiä*.

³⁶³ Julianus Flavius Claudius. Kirje 15 piispa Aetiukselle tammikuussa 362 Konstantinopolista (ep. 15); Kirje 26 Basileokselle vuoden 362 alussa Konstantinopolista (ep. 26). Nämä kuitenkin kieltäytyivät kutsusta, kun Julianus kielsi muun kristillisen älymystön osallistumisen paideian opetustoimiin koko valtakunnassa.

silti tarkoittanut kristinuskon sekoittamista hellenismiin. Kristinuskko oli edelleen epäpuhtautta, joka piti ruotia hellenismistä pois. Yleinen kristinuskon vastaisuus ei kuitenkaan estänyt Julianusta suosimasta yksittäisiä kristittyjä.

Kirjallinen kultivoituminen oli Julianukselle tavattoman tärkeää. Niin oikea helleeni, kuin oikea filosofikin olivat Julianuksen mielestä nimenomaan kirjallisesti kultivoituneita miehiä. Filosofia ja kirjallisuus olivat osa Julianuksen ajan sivistyneistön keskustelukanavia.³⁶⁴ Ne, jotka ottivat osaa keskusteluun, olivat kaikki käyneet läpi klassisen koulutuksen, eli paideian. He tunsivat siis kaikki saman kulttuuriperinnön. Tämä teki mahdolliseksi tekstin sävyttämisen pienillä klassisen antiikin teksteihin tehdyillä viittauksilla. Sinänsä neutraaleihin lauseisiin saatiin kätkeytyä valtavasti merkityksiä, kun ne kytkettiin vertauskuvin ym. keinoin menneiden polvien kirjallisten mestareiden tuotoksiin. Kirjoittaja saattoi olla varma, että hänen käyttämänsä vertaukset olivat lukijalle tuttuja. Jos ne eivät sitä jostain syystä olleet, osoitti tapaus vain viestin vastaanottajan puutteellista sivistystä. Mm. Homerokselta otetut lainaukset olivat siksi Julianuksen kirjalliselle ilmaisulle tyypillisiä tyylikeinoja.

Julianuksen rakkaus kirjoihin on ilmeinen. Hän kantoi omien sanojensakin mukaan filosofian, retoriikan, runouden ja historian merkkiteoksia aina mukanaan suojaa antavan amuletin tavoin. Filosofia ja kaunokirjallisuus olivat kirjallisuuden aloista Julianuksen pääasiallisia kiinnostuksen kohteita. Hänen selviä suosikkikirjailijoitaan olivat Homeros ja Platon. Julianuksen tietämys historiasta rajoittui lähinnä Herodotokseen, Thukydideseen ja Plutarkhokseen.³⁶⁵ Julianus ei antanut historiankirjoitukselle juurikaan itsenäistä arvoa³⁶⁶, vaan manipuloi menneisyyttä mielensä mukaan.³⁶⁷ Meidän arvostamamme kaltainen kriittisyys historiankirjoituksessa ei todellakaan kuulunut Julianuksen hyveisiin. Historiankirjoitus oli Julianukselle osa hellenismia. Hellenismi taas muodosti taustan ja kontekstin hänen omalle sankaritarinalleen, jota Julianus samalla sekä kirjoitti ja eli todeksi.

Julianus osasi latinaa, mutta oli selvästi ihastuneempi kreikan kieleen, jolla hän omat teoksensakin kirjoitti. Rooman kreikkalaistuminen oli alkanut jo 100-luvulla eaa. kun

³⁶⁴ SMITH 1995, 10, 16, 35.

³⁶⁵ Julianus Flavius Claudius. Kirje 29 enolleen Julianukselle huhtikuussa 362 Konstantinopolista (ep. 29); Kirje 36, määräys kristityistä opettajista (ep. 36), 423a.

³⁶⁶ Julianus Flavius Claudius. Ylistyspuhe keisarinna Eusebian kunniaksi (Or. 3), 124bc; Kirje 14 Prohairesiokselle vuosien 361 ja 362 taitteessa Konstantinopolista (ep. 14), 374a–b.

³⁶⁷ Julianus Flavius Claudius. Caesarit (Caesars).

roomalaiset valloittivat Kreikan. Klassisen kulttuurin ihailu sai jo tuolloin aikaan sen, että ylhäisten roomalaisperheiden lapsille hankittiin kreikkalaiset kotiopettajat, jotka perehdyttivät heidät sekä kreikan kieleen että kirjallisuuteen. Latinasta tuli hallinnon ja rahvaan kieli. Kreikan kieli oli ja pysyi tieteen, taiteen ja sivistyksen kielenä. 300-luvulla jKr. latina oli barbaarisen lännen ja sotilaiden kieli, kun taas kreikka oli idän vauraiden kaupunkien ja siellä säilyneen klassisen sivistyksen kieli.

Julianus oli itse syntynyt ja varttunut valtakunnan kreikankielisellä alueella ja saanut yläluokan ja sivistyneistön edustajille tyypillisen koulutuksen, joten kirjoituskielen valinta lienee hänelle ollut itsestään selvä. Samaa ei sen sijaan voi sanoa Julianuksen vaiheista kirjoittaneesta Ammianus Marcellinuksesta. Hän oli myös kotoisin kreikankielisen yläluokan kansoittamasta Antiokiasta. Hän kuitenkin kirjoitti historiateoksensa latinaksi. Syy tähän löytyy siitä, että Ammianus suosi itse pakanuutta, mutta joutui kirjoittamaan kirjaansa kristityn keisarin johtamassa alati kristillistyvässä valtakunnassa. Ammianuksen kirjan julkaisemisen aikoihin vankimpia pakanuuden pesäkkeitä – mistä saattoi samalla myös löytää kirjalle sopivaa sivistyneistöä yleisöksi – oli Rooman kaupunki. Se oli säilynyt selvästi latinankielisenä. Tämä määräsi Ammianuksen kielivalinnan.

Mikäli Ammianus Marcellinusta on uskomisen, oli Julianus huomattavan paljon sivistyneempi kuin edeltäjänsä. Keisari Constantiuksesta historioitsija esim. kertoo näin:

”Hän teki suuria yrityksiä oppiakseen, mutta epäonnistuttuaan retoriikassa tylsän mielensä vuoksi, hän kääntyi tekemään (runo)säkeitä, mutta ei saanut aikaiseksi mitään merkittävää.”³⁶⁸

300-luvun hallitsijalle ei kirjallinen sivistys ollut kuitenkaan niin tärkeää, kuin armeijan tuki. Armeijan tuen saavutti taas huomattavasti varmemmin johtamalla sitä menestyksekkäästi sotatantereilla, kuin istuen nenä kiinni kirjassa. 300-luvulla Rooman sivistys ja henkinen kulttuuri tulivat kreikankielisestä idästä. Silti valtakuntaa johtavat keisarit nousivat edelleen latinankielisen sotaväen parista lännestä. Julianus Apostata edusti harvinaisella tavalla näitä valtakunnan molempia ääripäitä.

³⁶⁸ Ammianus Marcellinus, 21. 16. 4.

Vaikka Julianusta yleisesti pidetään varsin sivistyneenä ja oppineena hallitsijana oli hänen varsinainen opiskeluaikansa kuitenkin melko lyhyt. Normaalin peruskoulutuksen jälkeen Julianus vietti vain noin vuoden Pergamonissa ja Efesossa, ja alle vuoden Ateenassa päätoimisena opiskelijana. Hän ei siksi ollut Smithin mukaan mikään varsinainen asiantuntija filosofian alalla.³⁶⁹

Myös kaunopuheisuuden opiskelu näkyy Julianuksen teksteissä.³⁷⁰ Julianus arvosti retoriikkaa ja kehotti opiskelutovereitaankin perehtymään kaunopuheisuuden saloihin.³⁷¹ Retoriikka oli osa hellenismää. Niin kaunopuheisuus, uskonto, kuin filosofiakkin vaikuttivat Julianuksen ajattelussa kaikki toisiinsa. Niitä ei voinut erottaa toisistaan, eikä yhtä voinut olla olemassa ilman muita. Julianukselle filosofi oli siis kirjallisesti kultivoitunut mies ja pakana. Siksi esim. kerjäläisten kera vaeltelevat kirjallista sivistystä vailla olleet kyynikkofilosofit eivät täyttäneet Julianuksen filosofeille asettamia kriteereitä. Harva kristityn älymystönkään edustaja onnistui läpäisemään Julianuksen kriteereitä.

Rooman tunnetuin filosofikeisari Marcus Aurelius edusti Julianukselle esikuvana puhdasta hyveellisyyttä.³⁷² Kuitenkin Julianuksen suurin esikuva ja henkilö johon jo aikalaiset häntä mieluiten vertasivat oli Aleksanteri Suuri.³⁷³ Kristityn Socrates Scholasticuksen mukaan Julianus halusi uudeksi Aleksanteriksi, tai uskoi jopa olevansa tämän reinkarnaatio.³⁷⁴ Hänen antamansa kuva ei liene kovin kaukana siitä, mitä Julianus itse tunsu. Aleksanteri Suuri oli luonut hellenismin ja Julianus halusi pelastaa sen. Hän halusi olla *Julianus Parthicus* ja Aleksanterin tavoin lyödä Persian.³⁷⁵

³⁶⁹ SMITH 1995, 34, 143.

³⁷⁰ Esim. Julianus Flavius Claudius. Ylistyspuhe keisarinna Eusebian kunniaksi (Or. 3), 119; Kyynikko Herakleiokselle (Or. 7), 236a–b.

³⁷¹ Julianus Flavius Claudius. Kirje 3 Eumeniukselle ja Pharianukselle Galliasta vuonna 359 (ep. 3), 441c.

³⁷² Ammianus Marcellinus, 16. 1. 4; Julianus Flavius Claudius. Kirje Themistiukselle (Ep. ad. Them.), 253a–b.

³⁷³ Ammianus Marcellinus, 16. 5. 4, 25. 4. 15; Libanius. Or. 15. 2; Or. 17. 17.

³⁷⁴ Socrates Scholasticus, 3. 21.

6. 2. Julianuksen uudistuksia

Julianus sai jo lyhyen keisarikautensa aikana maineen vanhojen aikojen ja tapojen palauttajana.³⁷⁶ Samaan tapaan kuvattiin lähes kaikkia Rooman hallitsijoita, mutta Julianuksen kohdalla tämä maine rakentui konkreettisesti hänen toteuttamilleen uudistuksille. Julianus ratsasti Konstantinopoliin joulukuun yhdenätoista päivänä vuonna 361. Hänet otettiin vastaan häntä aivan kuin hän todellakin olisi ollut hallitsija jumalan armosta.³⁷⁷ Julianus tapasi ensin kaupungin merkittävät johtohenkilöt ja otti sitten vastaan Aasian puolelta saapuneen Constantiuksen ruumissaaton. Julianus määräsi Constantiukselle suruajan ja kunnioitti poismennyttä keisaria kristillisin hautajaismenoin Pyhien apostolien kirkossa. Constantius haudattiin isänsä rinnalle ja julistettiin senaatin toimesta jumalaksi.³⁷⁸ Tämä kuvastaa aikakauden luonnetta siirtymävaiheena. Vaikka keisari oli kristitty, tuli hänestä kuolemansa jälkeen pakanallisen pantheonin jumala. Jumalaksi kohonnut Constantius sai myös Julianuksen kunnioituksen. Hän ei enää koskaan kirjoituksissaan puhunut pahaa edesmenneestä Constantiuksesta.³⁷⁹ Ateenalaisille lähetetyt kirjeen Constantiusta panetteleva sävy jäi siis ainutkertaiseksi.

Julianuksen hillitty ja kohtelias käytös oli myös poliittisesti kaukonäköistä. Constantiukselle uskollinen armeija oli edelleen suurempi, kuin Julianukselle uskollinen sotajoukko. Armeijan tuki oli varmistettava ennen kuin Constantiuksesta saattoi lausua pahaa sanaa. Tämän tuen Julianus varmisti järjestämällä Bosporin Aasian puoleiselle rannalle Khalkedoniin Constantiuksen ”väärinkäytöksiä” tuomitsevan oikeudenkäynnin.³⁸⁰ Constantiukselle uskollinen virkakunta muodosti vielä Julianukselle merkittävän uhkatekijän, jonka hän pyrki tällä puhdistusoikeudenkäynnillä eliminoimaan. Hän piti itsensä Bosporin salmen verran erossa edeltäjänsä vaarallisimpien kannattajien eliminoimisesta. Khalkedonin viisijäsenisen tuomioistuimen tuomarikunta koostui kahdesta Julianuksen armeijan upseerista, kahdesta Constantiuksen armeijan upseerista ja

³⁷⁵ Rooman voittoisien sotapäälliköiden nimeen oli Scipio Africanuksen ja puunilaissotien päivistä lähtien lisätty heidän valloittamansa maan nimi. Persialaisia roomalaiset kutsuivat taas milloin persialaisiksi, milloin parthialaisiksi.

³⁷⁶ Kts. Esim. Claudius Mamertinus. Kiitospuhe keisari Julianukselle Claudiuksen konsuliksi korottamisen johdosta 1.1.362. (Claudi Mamertini gratiarum actio de consulato suo Iuliano imp.); BEARD, NORTH & PRICE 1998, 252; SMITH 1995, 211. Rooman keisarikaudella oli pikemminkin sääntö kuin poikkeus ylistää inskriptioissa hallitsijaa pyhäkköjen korjaajaksi ja rituaalien säilyttäjäksi.

³⁷⁷ Ammianus Marcellinus, 22. 2. 5, 8.

³⁷⁸ BROWNING 1977, 122.

³⁷⁹ Kts. esim. Julianus Flavius Claudius. Kirje 15 piispa Aetiukselle tammikuussa 362 Konstantinopolista (ep. 15), 404b.

³⁸⁰ SMITH 1995, 4.

vain yhdestä siviilistä. Näin sotilaat pääsivät makselemaan kalavelkoja siviilihallinnon virkamiehille.³⁸¹ Vastapalveluksena osallisuudestaan Constantiuksen armeijan upseerit lupasivat tukensa Julianukselle. Järjestely sopi hyvin myös Julianukselle. Hänkin pääsi kostamaan oikeudenkäyntien avulla mm. Constantiuksen kansleri Eusebiukselle, jota hän piti syypäänä veljensä Galluksen kuolemaan. Myös salaisen palvelun johtoportaan kuulunut Ursulus teloitettiin.³⁸² Kaikki tuomiot eivät kuitenkaan olleet näin ankaria. Mm. preetori prefektit Florentius ja Taurus tuomittiin pelkkään kotiarestiin.³⁸³ Merkittävin piirre oikeudenkäynnissä oli kuitenkin se, että sen avulla Julianus kosiskeli selvästi armeijan, ei virkamieskunnan suosiota. Armeijan tuki oli kaikki kaikessa. Armeijan johdossa ei tapahtunut suuria muutoksia. Siviilihallinnon tärkeimmille paikoille Julianus kuitenkin nimitti luottomiehiään.³⁸⁴

Täytyy muistaa myös, että Julianus oli valtakunnan kristillisessä pääkaupungissa, jota rakennettaessa oli jo pyritty siihen, ettei pakanuus tulisi sitä tahraamaan. Tällaisessa toimintaympäristössä keisariksi nousseen Julianuksen oli oltava varovainen. Julianus selvästi kosiskeli kaupunkia puolelleen pistämällä alulle uuden sataman, portin ja kirjaston rakennustyöt.³⁸⁵ Nämä rakennustyöt olivat uskonnon suhteen arvoneutraaleja, eivätkä ainakaan ärsyttäneet kristittyjä.

Varmisteltuaan asemiaan Julianus paloi halusta tositoimiin. Hän halusi elvyttää hellenismien sellaisena, kuin hän sen itse ymmärsi. Siihen kuului olennaisena osana pakanuus, jonka harjoittamisen Constantius oli tehnyt laittomaksi. Julianus aloitti antamalla alkuvuodesta 362 julistuksen uskonvapaudesta.³⁸⁶ Tämä tarkoitti sitä että pakanuutta sai harjoittaa Rooman valtakunnassa jälleen ilman sanktioiden pelkoa. Muutos oli hyvin nopea ja radikaali. Vuonna 313 Konstantinuksen toimesta alkanut kehitys heitettiin pääläelleen. 300-luvun kuluessa kristinuskoa oli ryhdytty suosimaan erilaisin toimenpitein, kun taas pakanuuden harjoittaminen oli tehty aina vain vaikeammaksi. Kehitys oli huipentunut Constantiuksen aikana siihen, että vuonna 341 pakanuuden harjoittaminen oli julistettu laittomaksi.

³⁸¹ BROWNING 1977, 124, 125.

³⁸² BOWDER 1978, 53.

³⁸³ BROWNING 1977, 125.

³⁸⁴ Claudius Mamertinus. Kiitospuhe keisari Julianukselle Claudiuksen konsuliksi korottamisen johdosta 1.1.362 (Claudi Mamertini gratiarum actio de consulato suo Iuliano imp.); BROWNING 1977, 127, 164.

³⁸⁵ BROWNING 1977, 133.

³⁸⁶ Ammianus Marcellinus, 22. 5. 2; Libanius. Oratio 18, 126.

Kun pakanaksi tiedetty Julianus nousi valtaistuimelle odottivat monet kristityt täysimittaista vainoa.³⁸⁷ Näiden yllätykseksi Julianus kuitenkin julisti uskonvapauden myös kaikille kristityille.³⁸⁸ Tämä teki myös Constantiuksen suosikkiasemassa olleesta areiolaisuudesta tasavertaisen muiden kristinuskon lahkojen kanssa. Ammianus Marcellinus arveli tämän uudistuksen taustalle olleen ajatuksen siitä, että keskenään eripuraiset kristityt olivat riidoissaan toisiaan kohtaan julmempia kuin villipedot.³⁸⁹ Julianuksen tavoitteena oli Ammianuksen mukaan siis hajoita ja hallitse -ratkaisu. Kaikille julistettu uskonvapaus saattoi siten näennäisen suvaitsevaisuutensa taakse kätkeä myös varsin kyynistä valtopoliittista laskelmointia. Suvaitsevaisuuden kaapuun naamioituilla toimenpiteillään Julianus vähensi kirkon vaikutusmahdollisuuksia hänen uudistustensa vastustajana. Kristittyjen rivien hajottaminen ilmeisesti onnistuikin ainakin osittain. Bowderin mukaan useita eri lahkojen johtohahmoja palasi valtakuntaan maastakarkoituksensa jälkeen ja otti haltuunsa seurakuntia ja kirkkoja.³⁹⁰ Julianusta oli lähipiirissä varoiteltu vainoamasta kristittyjä ja tuottamasta näille lisää marttyyrejä.³⁹¹ Julianuksen uskonnonvapauden uudistus toteutti myös tätä neuvoa.

Julianus käski myös avata pakanatemppeilit ja antoi luvan suorittaa niissä jälleen perinteisiä uhrimenoja.³⁹² Lailla kielletyt pakanamenot tehtiin näin jälleen sallituiksi. Samalla Julianus myös elvytti pakantempeleiden taloutta ja nimitti niiden johtoon papistoa.³⁹³ Uusplatonismin asema valtakunnassa vahvistui, sillä pääosa tästä papistosta oli ainakin Smithin käsityksen mukaan iamblikholaisen suuntauksen uusplatonisteja. Itse theurgian hallitsemisesta Julianus ei kuitenkaan asettanut papistolle minkäänlaisia vaatimuksia.³⁹⁴ Papisto organisoitiin Maximinus Daian 50 vuotta aikaisemmin suunnitteleman mallin mukaan, mikä vastasi melko pitkälle myös kristillisen kirkon organisaatiota. Julianus itse toimi kaikkein korkeimpana uskonnollisen auktoriteetin edustajana eli ylipappina (*pontifex*

³⁸⁷ BROWNING 1977, 163.

³⁸⁸ Julianus Flavius Claudius. Kirje 15 piispa Aetiukselle tammikuussa 362 Konstantinopolista (ep. 15), 404b. Julianus aloittaa kirjeensä Aetiukselle: ”Minä olen peruuttanut karkotustuomion yhteisesti kaikilta, jotka karkotettiin kuka milläkin tavalla Constantiuksen – siunattu olkoon hänen muistonsa – toimesta galilealaisten typeryyden vuoksi.

³⁸⁹ Ammianus Marcellinus, 22. 5. 3–4.

³⁹⁰ BOWDER 1978, 112.

³⁹¹ Ephrem The Syrian. Hymni Julianusta, kuningasta joka oli luopio, ja pakanoita ja juutalaisia vastaan (Hymni contra Julianum), 4. 1.

³⁹² Ammianus Marcellinus, 22. 5. 2; Claudius Mamertinus. Kiitospuhe keisari Julianukselle Claudiuksen konsuliksi korottamisen johdosta 1.1.362 (Claudi Mamertini gratiarum actio de consulato suo Iuliano imp.), 9. 4; John Chrysostom. Pyhän Babylaksen puolesta Julianusta ja pakanoita vastaan (De sancto Babyla contra Julianum et gentiles), 14. 76.

³⁹³ Julianus Flavius Claudius. Kirje 22 Galatian ylipappi Arsaciukselle luultavasti kesäkuussa 362 matkalla Antiokiaan (ep. 22), 430c–d.

³⁹⁴ SMITH 1995, 4–5, 110–111.

maximus). Hänen alaisuudessaan toimivat provinssien ylipapit, joiden kristillisinä vastakappaleina voidaan pitää piispoja. Näiden alaisuudessa taas toimi paikallistason papisto. Järjestely oli mullistava, koska ensimmäistä kertaa pakanallisen uskonnon parissa luotiin koko Rooman valtakuntaa koskeva yhtenäinen organisaatio. Organisointi lisäsi pakanuuden kilpailukykyä kristinuskoon nähden.

Pakanajumalien palvonta ei kuitenkaan missään vaiheessa ollut vielä ehtinyt kadota koko valtakunnasta. Päinvastoin, Rooman läntiset osat olivat edelleen hyvin vankkaa pakanuuden kannatusaluetta.³⁹⁵ Julianusta tämä ei kuitenkaan suuresti hyödyttänyt, sillä kyseessä oli hänen uusplatonismistaan varsin etäällä oleva latinankielisen rahvaan pakankulttuuri. Valtakunnan itäiset osat ja erityisesti sen kaupungit olivat sen sijaan olleet ainakin muodollisesti kristittyjä keisari Konstantinuksen päivistä alkaen. Julianuksen määräykset muuttivat konkreettisesti oloja siis vain siellä, missä pakanuus oli joutunut valonarkuutensa vuoksi vetäytymään maan alle, eli valtakunnan itäosissa. Yleensäkin Julianuksen hallintotoimien vaikutusta valtakunnan länsiosissa on hyvin vaikea arvioida, koska näitä alueita koskevia lähteitä ei ole säilynyt.

Julianus määräsi myös kristittyjen hajottamat pakanatemppeleit korjattavaksi kristillisen kirkon varoin.³⁹⁶ Näin kirkkoa rangaistiin kuvainpalvojen tyyssijoina pidettyjen pakanatemppeleiden tuhoamisesta. Samalla iskettiin myös suonta taloudellisessa mielessä. Säilyttämällä temppeleiden rakennuskustannukset kirkon kontolle Julianus horjutti kristittyjen taloudellista mahtia. Julianuksen vaatimukset olivat ankaria ja toisinaan jopa epärealistisia. Pakanatemppeleiden rakenteista aikanaan viedyt kivet oli palautettava niihin vaikka ne olisi revittävä irti asuintalojen seinistä. Temppeleiden kunnostustyö ajoi tärkeysjärjestyksessä vieläpä kaiken muun edelle 29.6. vuonna 362 annetun ediktin nojalla.³⁹⁷ Kristillisen kirkon omaisuus oli karttunut vajaan sadan vuoden aikana merkittävästi mm. lahjoitusten ansiosta. Lisäksi sen maaomaisuus oli ollut verovapaata vuodesta 359. Julianus ei edeltäjiensä tavoin jakanut kirkolle enää avokätisiä lahjoituksia, vaan vei sille siunaantuneen verovapauden ja velvoitti varakkaat papit osallistumaan omine varoineen kaupunkien neuvostojen (*curia*) toimintaan. Julianus säästi valtion varoja myös

³⁹⁵ BOWDER 1978, 82–83.

³⁹⁶ SMITH 1995, 5.

³⁹⁷ Ammianus Marcellinus, 22. 5. 2.

rajaamalla papiston oikeutta käyttää julkisin varoin ylläpidettyä kuriirikuljetusta (*cursus publicus*).³⁹⁸

Syitä siihen miksi pakanatemppeleitä oli hajotettu niin raskaalla kädellä oli monia. Ensinnäkin kristinuskon peruspiirteisiin kuului vastustaa epäjumalien ja kuvien palvontaa. Toiseksi tämän vastustuksen nimissä saattoi helposti lietsoa levottomissa väkijoukoissa yleistä vandalismin henkeä. Kolmas syy on mutkikkaampi ja liittyy uskontojen merkilliseen piirteeseen sulauttaa toistensa osia itseensä ja siten lisätä omaa legitimaatioitaan. Uskoisin pakanatemppeleiden hävittämisen olleen myös yhteydessä siihen, että näille vanhoille kulttipaikoille saatettiin hävittämisen jälkeen rakentaa kristillisiä kirkkoja. Nämä kirkot nauttivat jo pelkän paikkansa vuoksi vanhastaan melkoisen kansanosan kunnioitusta. Symbolisesti ja joskus konkreettisesti kirkko rakennettiin kristikunnan voiton merkiksi pakanallisen rakennuksen päälle.³⁹⁹

Julianuksella oli Diocletianuksen hallinnollisten uudistusten takia hyvin vähän taloudellista liikkumavaraa. Juuri keisari Diocletianus oli 200 ja 300-lukujen taitteessa kasvattanut virkakoneiston koon suhteettoman suureksi entiseen verrattuna. Tämä järjestely ei vastannut Julianuksen ihannekuvaa menneiden loiston päivien keisarillisesta Roomasta. Diocletianuksen hallituskaudella tapahtunut byrokratian räjähdysmäinen kasvu oli vienyt kaupunkien neuvostoilta sekä autonomisen päätösvallan, että vastuun. Valtio oli nielaissut kaupungit ja tehnyt sen virkamiehistä omia alaisiaan. Koska virkapaikat olivat muutenkin taloudellisesti vaativia, oli tämä johtanut siihen, että päteviä henkilöitä oli tarjolla näille paikoille entistäkin vähemmän.⁴⁰⁰ Se mihin Julianus taas pyrki oli kahden eri käsitteen ja niiden taakseen kätkemän elämänmuodon yhdistäminen. Toinen käsite oli *romanitas* ja toinen *hellenismi*. Hellenismi oli kreikan kulttuurin perintöä ja siihen kuuluivat olennaisena osana itsenäiset, sekä poliittisesti ja taloudellisesti mahdollisimman omavaraiset kaupungit.⁴⁰¹ Hellenismi oli nimenomaan kaupunkien kulttuuria. Romanitas piti taas sisällään ajatuksen Rooman imperiumista kurinalaisen, sotilaallisen ja tasavallan hengessä elävän kansan saavutuksena. Julianuksen tulevaisuuden visiossa kaupunkien oli määrä olla lähes Kreikan klassisten polisten kaltaisia omavaraisia ja riippumattomia yksiköitä. Nämä olisi kuitenkin liittänyt yhteen yksi yhteinen keisari, yksi yhteinen

³⁹⁸ BOWERSOCK 1978, 75.

³⁹⁹ Kts. esim. BOYLE 1989, 9.

⁴⁰⁰ ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 101–102.

⁴⁰¹ Vrt. klassisen Kreikan polis.

valtakunta, yksi yhteinen uskonto ja yksi yhteinen ideologia.⁴⁰² Itsenäiset kaupungit olisivat olleet osa Roomaa.

Julianuksen eräänä päätavoitteena oli siis kaupunkien elinvoimaisuuden elvyttäminen.⁴⁰³ Julianus paransi kaupunkien mahdollisuuksia taloudelliseen omavaraisuuteen antamalla niille verovapauksia, palauttamalla maaomaisuutta ja lisäämällä neuvostojen jäsenmääriä. Neuvostoihin nimitettyjen decurioiden oli myös itse suoritettava heille kuuluvat hallinnolliset velvollisuudet. Sijaisten käyttäminen ei enää tullut kysymykseen. Taustalla oli kaupunkien ja niiden kansalaisten tärkeys perinteisessä pakanakulttuurissa.⁴⁰⁴ Klassisen kauden kreikkalainen pakanuus oli ollut silmiinpistävä kaupunkikeskeistä. Siksi myös Julianus halusi valtakuntansa kaupunkien kukoistavan. Smith on ajatellut, että Julianusta ajoi eteenpäin näissä toimissa *civilitas*-käsite. Tähän ajatukseen kuului, että ihmiset eivät olleet vain tahdottomia alamaisia, vaan heissä eli kansalaistunne.⁴⁰⁵ Julianus ei toivonut kaupunkien kukoistavan kuitenkaan vain taloudellisessa ja poliittisessa mielessä. Niiden tuli kukoistaa myös kulttuurillisesti. Juuri kulttuuri ja sivistys erottivat helleenit barbaareista.

Julianus uskoi voivansa palauttaa vanhan polisten hengen. Julianus kuitenkin erehtyi arviossaan. Kaupunkien neuvostoihin, eli curioihin ei tahtonut löytyä halukkaita jäseniä, koska näiden oli vastattava taloudesta tarvittaessa omin varoin.⁴⁰⁶ Virkoihin ilmaantui korkeintaan miehiä, joiden maksukyky ei vastannut kaupunkien tarvetta. Curioiden jäsenien kontolle säilytetty veronkanto saattoi nimittäin aika ajoin koitua taloudelliseksi rasiitteeksi. Saattoi käydä niin, että veronkannolla saavutetut tulokset eivät vastanneetkaan valtiovallan asettamia korkeita vaatimuksia. Tällöin puuttuva osuus oli maksettava virkamiehen omista varoista.⁴⁰⁷ Yläluokan etujen mukaista olikin, että keisari keräsi valtakunnan verot muutoinkin niukkuuden rajoilla eläviltä provinssien maanviljelijöiltä ja kustansi sitten näillä varoilla sekä armeijan ylläpidon, että kaupunkien tarvitsemat julkiset investoinnit.

⁴⁰² Kts. BROWNING 1977, 119; JONES 1990, 724–725.

⁴⁰³ Kts. Claudius Mamertinus, Kiitospuhe keisari Julianukselle Claudiuksen konsuliksi korottamisen johdosta (Claudi Mamertini gratiarum actio de consulato suo Iuliano imp.), 8. 3, 9. 4.

⁴⁰⁴ BOWDER 1978, 103.

⁴⁰⁵ SMITH 1995, 221.

⁴⁰⁶ Kts. esim. Claudius Mamertinus, Kiitospuhe keisari Julianukselle Claudiuksen konsuliksi korottamisen johdosta 1.1.362 (Claudi Mamertini gratiarum actio de consulato suo Iuliano imp.), 17. 2; CLASTER 1992, 16.

Julianus karsi byrokratiaa myös vähentämällä ”salaisen poliisin” vakoojien (*agentes in rebus*) ja notaarien määrää, mitä aivan yleisesti pidettiin hänen hallituskaudellaan myönteisenä asiana. Epäluuloisuudestaan tunnetun Constantiuksen valtakaudella juuri vakoilukoneisto oli juuri kasvanut melkoisiin mittasuhteisiin.⁴⁰⁸ Tarpeetonta byrokratiaa karsimalla Julianus vapautti käyttöönsä runsaasti varoja, joita hän saattoi käyttää esim. Vähän-Aasian maanjäristyksissä kärsineiden kaupunkien kunnostamiseen.⁴⁰⁹ Rahaa oli hyvä olla olemassa myös palkka-armeijan tarpeita varten. Säästöjä kertyi siinäkin, että hän puhdisti keisarin palatsin turhasta ylellisyydestä.⁴¹⁰

6. 3. Keisarin suvaitsemattomuus

Keisari Diocletianus oli aikanaan tavoitellut valtakunnan yhtenäisyyttä velvoittamalla kaikki palvomaan itseään. Tähän taipumattomat kristityt joutuivat hänen hallituskaudellaan suuren vainon kohteeksi. Keisari Konstantinus oli tavoitellut aivan samaa päämäärää: valtakunnan yhtenäisyyttä. Hänen keinonsa tämän ideologisen yhtenäisyyden saavuttamiseen olivat kuitenkin toiset. Hän tavoitteli tätä kristillisen kirkon yhtenäisyyden avulla.⁴¹¹

Julianus julisti valtaan noustuaan kristikunnallekin uskonvapauden sallien maasta karkotettujen kerettiläisten paluun. Julianus ei myöskään osoittanut pienintäkään aikomusta pakottaa kristittyjä uhraamaan pakanajumalille. Hän ei tehnyt elettäkään kristinuskon kieltämiseksi. Tämä hyvin näkyvä, mutta silti näennäinen suvaitsevaisuus muodostui Julianuksen hallintokauden näkyvimmäksi harhaksi. Julianus ei suoranaisesti vainonnut kristittyjä, mikä sai hänet näyttämään suvaitsevaiselta. Tarkempi tarkastelu osoittaa Julianuksen olleen kuitenkin kaikkea muuta kuin suvaitsevainen. Julianuksen sanoista ja teoista vuodelta 362 voi lukea sen, että hänen mielessään oli varmasti kristinuskon vaikutteiden vähentäminen ja jopa koko uskonnon eliminointi.⁴¹² Hänen tavoitteensa eivät sittenkään poikenneet suuresti siitä, mitä Konstantinus ja Diocletianus olivat havitelleet.

⁴⁰⁷ BOWDER 1978, 104.

⁴⁰⁸ BOWDER 1978, 48, 53.

⁴⁰⁹ Claudius Mamertinus. Kiitospuhe keisari Julianukselle Claudiuksen konsuliksi korottamisen johdosta 1.1.363 (Claudi Mamertini Gratiarum actio de consulato suo Iuliano imp.).

⁴¹⁰ SMITH 1995, 4.

⁴¹¹ SMITH 1995, 4.

⁴¹² SMITH 1995, 5.

Julianus oli absoluuttisen vallan haltija keisarina, eikä hän suvainnut oman, ainoan oikean, näkemyksen rinnalla muita. Julianuksen näkemys hellenismistä oli se, mitä hänen valtakaudellaan lähdettiin toteuttamaan. Eriävän näkemyksen omaavat saivat varmasti huomata olevansa hakoteillä, mikäli uskalsivat mielihiteensä lausua julki. Tulilinjalle joutui pääasiassa kaksi ryhmää: kristityt ja kyynikkofilosofit.

Kyynikot olivat filosofi Diogenes Sinopelaisen mallia seuraavia, askeesissa eläviä antiikin yhteiskunnan kriitikkoja.⁴¹³ Kerjäläismäisen askeettisuutensa vuoksi Julianus Apostata löysi kyynikoille vastakappaleen myös kristinuskon parista:

”Kauan sitten annoin teille haukkumanimen ja nyt luulen että myös kirjoitan sen. Se on ’munkit’, nimitys jonka jumalattomat galilealaiset liittävät tiettyihin henkilöihin.”⁴¹⁴

Diogeneen seuraajien stereotyyppiseksi kuvaksi oli jo 200-luvulla vakiintunut partainen ja kerjäläisen tavoin pukeutunut mies. Alkunsa asetelma oli saanut Diogeneesta, joka tarinan mukaan eli kuin koira, mutta puhui Aleksanteri Suurelle kuin vertaiselle. Antiikin ajan räikeät sosiaaliset erot värittivät edelleen kuvaa kyynikoista. Eettisestä ja fyysisestä askeesista tuli muun kansan suussa pian kyynikkojen oikotie hyveelliseen elämään.⁴¹⁵ Kyynikot elivät kristillisistä vastakappaleistaan erakkomunkeista poiketen kuitenkin muun yhteisön sisällä, eivät sen ulkopuolella.

Kyynikko Herakleoksen tapauksessa Julianus närkästyi filosofiseen vertaukseen, missä tämä väitti olevansa Zeuksen sanansaattaja ja sen vuoksi Julianukseen verrattuna neuvonantajan asemassa. Julianus taas ymmärsi olevansa jumalainen keisari, eikä sen vuoksi voinut olla väärässä. Jumalaisena keisarina hän ei tarvinnut neuvonantajaa, ei ainakaan sellaista joka kulki ryysyissä ympäri maata saarnaamassa valtaapitäviä vastaan. Julianus vertautui omassa mielessään kaiken lähtöpisteenä olevaan jumaluuteen, joka uusplatonismin oppien mukaisesti säteili auringon tavoin hyvyyttä ympärilleen. Kyynikot näyttivät Julianuksen silmissään eripuraisuutta kylvävältä joukolta, joka sai hänen ajamansa harmonisen hellenismin säröilemään. Julianuksen mielestä hellenismi ja siihen

⁴¹³ SMITH 1995, 49.

⁴¹⁴ Julianus Flavius Claudius. Kyynikko Herakleokselle (Or. 7), 224b.

⁴¹⁵ SMITH 1995, 52–53.

kuuluva filosofia oli yksi ja jakamaton. Se millainen tämän filosofian piti olla, oli yksinomaan Julianuksen määriteltävissä.

Helppo ratkaisu Julianukselta olisi ehkä ollut ohittaa kyynikot marginaalisena ryhmänä pelkällä olan kohautuksella. Heitä ei ollut valtakunnassa merkittäviä määriä, eikä heillä ollut hallussaan tärkeitä yhteiskunnallisia asemia. Kyynikot eivät varsinaisesti marginaalisena ryhmänä uhanneet yhteiskuntajärjestystä saati keisarin asemaa. Se, että kyynikot näyttivät mieluummin istuvan eri leirissä kuin keisari, vaivasi kuitenkin Julianusta. Hän ei pitänyt ongelmaa mitättömänä, vaan uhrasi kyynikoille runsaasti aikaa ja energiaa. Julianus kirjoitti kyynikko Herakliokselle vastapuheen keväällä 362.⁴¹⁶

Julianusta kismitti Heraklioksen pitämässä puheessa nimenomaan se, että Heraklios vertasi itseään Zeukseen joka neuvoi opetuksen tarpeessa olevaa Julianusta. Julianusta hän taas vertasi pukinsarviseen ja -sorkkaiseen Paniin, joka olympolaisella arvoasteikolla oli huomattavasti ylijumala Zeusta alempana. Vertauksen taustalla saattoi piillä kyynikkojen periaatteellinen vihamielisyys hallitsijaa ja koko valtakoneistoa vastaan.⁴¹⁷ Tämä vertaus ei ollut Julianuksen mielessä mitenkään sovitettavissa sen kanssa, että hän oli jumalien johdattama noussut maailman mahtavimman valtakunnan johtoon. Julianukselle tällä tavoin puhunut Heraklios oli siksi jumalten pilkkaaja ja häpäisijä. Hänen tavoitteenaan oli Julianuksen mielestä vain haalia mainetta ja seuraajia itselleen. Heraklios oli Julianuksen mielestä vain typerä, tietämätön ja leventelevä huiputtaja.⁴¹⁸ Herakleios oli ollut liian häpeämätön. Keisarin ja kyynikkofilosofin välillä ei voinut keskustelussa vallita tasa-arvoa (kreikaksi *parrhêsia*), ennen kuin toinen osapuoli oli todistanut arvollisuutensa.⁴¹⁹ Arvollisuutensa filosofi osoitti helpoimmin kannattamalla Julianuksen mielipiteitä.

Kesällä 362 Julianus kirjoitti vielä puheen kouluttamattomia kyynikoita vastaan.⁴²⁰ Tässä puheessa Julianus kritisoi kyynikoita siitä, että nämä olivat pilkanneet jopa itseään koulukunnan perustajaa Diogenes Sinopelaista.⁴²¹ Kyynikot eivät olleet enää Diogeneen mallin mukaisia ”todellisia kyynikoita”, vaan ”jumalattomia” ja ”naurettavia”⁴²². Tämä ilmentää Julianuksen suhtautumista uskontoon ja filosofiaan. Jos oli väärässä toisessa, ei

⁴¹⁶ Julianus Flavius Claudius. Kyynikko Herakleioista vastaan (Or. 7).

⁴¹⁷ SMITH 1995, 50, 81.

⁴¹⁸ Julianus Flavius Claudius. Kyynikko Herakleioista vastaan (Or. 7), 205a, 224d, 227a, 234d.

⁴¹⁹ Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomille kyynikoille (Or. 6), 201a.

⁴²⁰ Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomille kyynikoille (Or. 6.).

⁴²¹ SMITH 1995, 50.

⁴²² Sic. Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomille kyynikoille (Or. 6), 181a, 202a, 238b.

voinut olla oikeassa myöskään toisessa. Julianus epäili mahtoiko hyveellisiä kyynikoita olla enää olemassa hänen aikanaan⁴²³. Hän ei siis asettanut kyseenalaiseksi ajattelusuuntaa sinänsä. Julianuksen arvostelu kohdistui yksinomaan sen nykyisiin edustajiin ja heidän tulkintaansa siitä, mitä kyynikkofilosofina oleminen todella merkitsi. Askeettiset kyynikot olivat Julianuksen mukaan itsekeskeisiä ruumiinsa orjia, jotka olivat häpeämättömiä kaikkea jumalaista ja inhimillistäkin kohtaan⁴²⁴.

Kommentit liittyvät siihen, että Julianus itsekin oli kyynikoiden tavoin viehättynt askeesista. Kyynikot olivat vain vieneet ajattelun häntä pidemmälle. He eivät omistaneet maallista mammonaa, eivätkä pukeutuneet hienosti. Heistä liikkui jopa tarinoita, missä kyynikot eivät edes häpeilleet suorittaa tarpeitaan julkisilla paikoilla. Vaikka askeesi viehätti Julianusta, ei kyynikoiden kaltainen fanaattisuus vastannut hänen kuvaansa filosofian avulla itseään sivistäneestä ja jalostaneesta helleenistä. Julianukselle omasta ylellisyydestä tinkiminen ei merkinnyt kyynikoiden tavoin koko ylhäisen kansanosan elämäntavan kyseenalaistamista. Roomalaisten yläluokka halveksi kerjäläisiä. Ylempien sosiaaliluokkien pilkkaaminen taas oli pahasta. Tätä kyynikkofilosofit kuitenkin näyttivät tekevän. Julianuksen mukaan väärät kyynikot käyttivät näin todellisia filosofeja hyväkseen ja saivat suuren yleisön jo ennalta käsin tuomitsemaan myös oikean filosofian.⁴²⁵ Askeesillaan keikaroivat kyynikot olivat siis huonoa mainosta Julianuksen ajamalle politiikalle ja hellenismille. Julianukselle todellinen filosofi oli nimenomaan paideian läpikäynyt, kirjallisesti kultivoitunut mies. Siksi kirjoja kaihtavat kyynikot eivät kunnolla täyttäneet Julianuksen filosofeille asettamia kriteerejä. Kyynikko Heraklios ei Julianuksen mukaan omannut sitä jotain, mitä esim. reetorilla oli.⁴²⁶ Retoriikka edusti siis Julianuksen mielestä kyynikkoja paremmin hellenismiä.

Julianus ehkä kuvitteli kristinuskon kadottavan nopeasti suosiotaan pakanallisen keisarin noustua valtaistuimelle. Näin ei kuitenkaan tapahtunut, joten malttamaton Julianus tarvitsi lisätoimia kristinuskon marginalisoimiseksi. Julianuksen alkoi osoittaa suvaitsemattomuutta kristittyjä kohtaan, mikä ilmenee erinomaisesti hänen opetustoimea koskevasta ediktistään kesällä 362.⁴²⁷

⁴²³ Julianus Flavius Claudius. Kyynikko Herakleioista vastaan (Or. 7), 236b.

⁴²⁴ Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomille kyynikoille (Or. 6), 182c, 199a.

⁴²⁵ Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomille kyynikoille (Or. 6), 197d, 198b.

⁴²⁶ Julianus Flavius Claudius. Kyynikko Herakleioista vastaan (Or. 7), 236b.

⁴²⁷ Ammianus Marcellinus, 22. 10. 7, 25. 4. 20; Julianus Flavius Claudius. Kirje 36. Kielto kristityille opettajille. Annettu kesäkuun 17. päivän jälkeen Antiokiassa (ep. 36).

Paideian ansiosta paikallistason virkamiehistö ja aristokratia olivat vielä Julianuksen aikakin säilyttäneet ainakin osan pakanuudestaan.⁴²⁸ Asetelmaa uhkasi kuitenkin kristillisen yläluokan ilmestyminen kuvioihin. Tämä uusi osa eliittiä saattoi siirtää paideian keinoin kristillistä perintöään eteenpäin ja levittää sitä vähitellen koko hellenismiin. Näytti siltä, että kristityt yhteiskunnallisessa mielessä aseistivat paidean avulla itseään taistelussa pakanuutta vastaan.⁴²⁹ Paideia päästi myös kristityt sisään yhteiskunnan arvoista käytyyn älymystön kirjalliseen debattiin. Tätä toimintaa vastaan Julianus suuntasi ediktinsä. Kristinusko ei kuulunut Julianuksen hellenismiin. Se oli pimeyttä ja tietämättömyyttä, joka oli hävitettävä.⁴³⁰ Kristinusko edusti konservatiiviselle Julianukselle myös perinteisyyden vastakohtaa. Julianuksen vihaa kristinuskoa kohtaan lietsoi tämän lisäksi vielä hänen vihansa kristittyä Constantiusta kohtaan, jota hän piti syypäänä perheensä kohtaloon.⁴³¹

Julianus oletti ilman muuta paideiaan kuuluvan antiikin myyttien opettamista. Nämä myytit olivat hänelle pakanauskonnon olennaista rakennusainetta, joten niiden opettaminen sopi parhaiten pakanoille. Kristinusko vääristi hänen mukaansa tällaisen opetuksen sisältöä. Siksi Julianus pakottikin kristityt opettajat valitsemaan uskontonsa ja opetustoimensa välillä.⁴³² Kristittyjen opettajien oli joko käännyttävä pakanuuteen tai lopetettava opettaminen. Kristitty yläluokka ei siis voinut enää siirtää seuraaville polville opetuksen kautta ideologiaansa. Näin jo seuraavasta sukupolvesta kristillistä yläluokkaa oli määrä tulla pakanoita. Edikti ilmentää mainiosti Julianuksen suvaitsevaisuuden näennäisyyttä. Liberaaliuden takana muhivat ajatukset koko kristikunnan nujertamisesta. Se kertoo myös Julianuksen käsityksistä paideiasta. Hänelle kirjallinen sivistys oli jopa niin tärkeää, että hän näki paidean läpi käyneet yksilöt jumalien lahjana ihmiskunnalle. Hän oli myös vakuuttunut siitä, että hitusenkaan hyveitä omaava henkilö hylkäisi kristinuskon läpikäytyään paideian.⁴³³ Edikti toimi asiaa varmentavana tekijänä siirryttäessä ideaalitalanteesta käytännön tasolle.

12.2. vuonna 363 Julianus julkaisi ediktin, millä hän kielsi hautajaisten pitämisen päiväsaikaan. Julianus itse vetosi päätöksessään ikivanhaan tapaan, mutta käytännössä

⁴²⁸ BOWDER 1978, 104.

⁴²⁹ Socrates Scholasticus, 3. 12. 7.

⁴³⁰ SMITH 1995, 185.

⁴³¹ Julianus Flavius Claudius. Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 270c–d.

⁴³² Julianus Flavius Claudius. Kirje 36. Määräys kristityistä opettajista. Annettu kesäkuun 17. päivän jälkeen Antiokiassa (ep. 36), 423d.

⁴³³ Julianus Flavius Claudius. Galilealaisia vastaan (Contra galileos), 229a–d.

annettu määräys suuntautui jälleen kristittyjä vastaan.⁴³⁴ Kiellon taustalla oli käsitys siitä, että ruumiista levisi ympäristöön saastuttavaa ilmaa, *miasmaa*. Toisaalla teksteissään Julianus kritisoi kristittyjä heidän harrastamastaan marttyyrien ja näiden ruumiiden palvonnasta.⁴³⁵ Julianus puuttui siis aivan muihin syihin vedoten saastaisena pitämäänsä kristittyjen uskonnollisuuden muotoon. Julianus ainakin toivoi ediktin vaikeuttavan kristittyjen harrastamaa marttyyrien palvontaa.

Julianus diskriminoi kristittyjä myös virkanimityksissä, mikä oli keisarillisen Rooman historiassa ennenkuulumatonta. Esim. Konstantinus Suuri oli suosinut virkanimityksissä kristittyjä ainoastaan häntä kaikkein lähimpinä olleissa viroissa. Pakanoita ei oltu muutoin syrjitty. Julianus ei sen sijaan kelpuuttanut kristittyjä lainkaan valtiollisiin virkoihin.⁴³⁶

Lisäksi Julianus marginalisoi kristittyjä myös kirjoituksissaan ja puheissaan nimittämällä näitä galilealaisiksi. Tämä oli tärkeä osa uskontojen välistä retorista taistelua. Sen avulla perinteisesti paikallisen luonteen omannut pakanuus alensi valtakunnan laajuisen ja kosmopoliitin kristinuskon paikallisen lahkoon asemaan. Pakanuudelle luotiin koko valtakunnan kattavaa organisaatiota ja samalla sellaisen jo omaavasta kristikunnasta puhuttiin alentuvaan sävyyn paikallisuonteisena liikkeenä.

Pakanuus ei ollut todellakaan kuollut valtakunnasta. Tämä tulee ilmi siinä, millaista vastakaikua Julianuksen toimet herättivät paikallistasolla. Uudistukset lietsoivat eräissä kaupungeissa levottomuuksia, joissa muutamia kristittyjä sai surmansa.⁴³⁷ Pakanuuden elvyttämistä on siis turha tuomita ennalta epäonnistuneeksi. Kristittyjen yllätykseksi Julianus ilmoitti kuitenkin julkisesti vastustavansa tällaista väkivaltaa. Hän ei missään nimessä halunnut kristittyjä kohdeltavan kaltoin.⁴³⁸ Julianus oli ehkä ottanut opiksi Diocletianuksen ja Deciuksen aikana toteutetuista laajamittaisista vainoista.⁴³⁹ Niiden seurauksenahan kristinuskon näytti pikemminkin voimistuvan, kuin heikkenevän. Julianuksesta eivät kristityt siis voineet sanoa kovin perustellusti mitään pahaa. Julianus riisti heiltä marttyyriuden kruunun.

⁴³⁴ Julianus Flavius Claudius. Kirje 56. Edikti hautajaisista. Annettu helmikuun kahdennentoista päivän paikkeilla vuonna 363 Antiokiassa (ep. 56).

⁴³⁵ Julianus Flavius Claudius. Galilealaisia vastaan (*Contra galileos*), 335b–d.

⁴³⁶ BOWDER 1978, 95.

⁴³⁷ Julianus Flavius Claudius. Parran vihaaja (*Misopogon*), 316a, 357c; Sozomenos, 5. 9–10.

⁴³⁸ Julianus Flavius Claudius. Kirje 41 Bostran kansalaisille 1.8.362 Antiokiasta (ep. 41), 438b–c.

⁴³⁹ SMITH 1995, 7.

Julianus ei myöskään rankaissut ihmisiä vihanpurkauksista kristittyjä kohtaan.⁴⁴⁰ Hän siis periaatteessa tuomitsi väkivaltaisuudet, mutta antoi kuitenkin käytännössä ymmärtää, että ne olivat suotavia. Ylipäänsä nämä kansan vihanpurkaukset antavat aiheita epäillä, oliko kristinusko sittenkään niin vankasti juurtunut Rooman itäisiin osiin. Useat tutkijat ovat vankan kristillisyyden nojalla aliarvioineet Julianuksen mahdollisuuksia viedä läpi pakanallinen restauraatio.⁴⁴¹ Hänen toimilleen näyttää kuitenkin löytyneen kannatusta myös tavallisen kansan parista, joten kristinuskon valta-asema Julianuksen aikana Rooman itäosissa joutuu kyseenalaiseksi.

Julianus olisi mielihyvin nähnyt kristittyjen kääntyvän hänen ajamaansa hellenismiin. Selvän pakanuuden ja kiivaan kristillisyyden väliin jäävällä ”harmaalla alueella” kääntymistä tapahtuikin. Yksittäisten henkilöiden kääntyminen oli tietysti sinänsä arvokasta, mutta ei tarpeeksi nopeaa ja näyttävää impulsiiviselle Julianukselle. Tehokkaampiin saavutuksiin hän kuvitteli pääsevänsä kokonaisten kaupunkien painostamisella. Julianus mm. uhkasi evätä sotilaallisen apunsa persialaisten painostuksesta kärsivältä Nisibiksen kaupungilta Mesopotamiassa, jos tämän asukkaat eivät suostuneet kääntymään pakanauteen.⁴⁴² Julianus otti myös kaupungin arvon pois Vähän-Aasian merkittävimpiin keskuksiin kuuluneelta Caesarealta, koska tämän asukkaista valtaosa oli kristittyjä. Lisäksi Julianus liitti takasin emäkaupunkiinsa Gazaan omaksi kaupungiksi Constantiuksen aikana erotetun Maiozuman satamaosan, joka myös oli valtaosin kristitty.⁴⁴³ Oman vakaumuksensa perusteellisuudesta huolimatta Julianus vaikuttaa tyytyneen alamaistensa muodolliseen kääntymiseen. Oikeaoppisilla riiteillä oli siis edelleen suurempi merkitys pakanaudessa, kuin sisäisellä vakaumuksella.

Huolimatta kristityille suomastaan näennäisestä uskonvapaudesta ja suvaitsevaisesta ulkokuoresta Julianus oli loppujen lopuksi sitä mieltä, että hänen edustamansa kanta oli kaikessa se ainoa oikea. Hänen hellenismissään ei ollut sijaa kristinuskolle. Julianus tähtäsi, jos ei nyt aivan kristinuskon eliminointiin, niin ainakin sen vaikutusten minimoimiseen. Kristinusko oli kuitenkin jo onnistunut ujuttautumaan yhteiskunnan moniin instituutioihin ja käytänteisiin, niin ettei sen poisruotiminen ilman varsinaista vainoa ollut ongelmatonta tai nopeaa.

⁴⁴⁰ Julianus Flavius Claudius. Kirje 47 Aleksandrialaisille marras–joulukuussa 362 Antiokiasta (ep. 47).

⁴⁴¹ Kts. esim. SMITH 1995, 208, 213, 223.

⁴⁴² Ephrem The Syrian. Hymni Julianusta, kuningasta joka oli luopio, ja pakanoita ja juutalaisia vastaan (Hymni contra Julianum), 2. 15.

⁴⁴³ Eusebius, 4. 37. 8; Salaminius Hermias Sozomen, 5. 4. 1.

7. Uskonto

7. 1. Pakanajumalat ja filosofia

7. 1. 2. Uskonto ja valtio

Julianus halusi rakentaa Rooman vastaamaan ihannekuvaansa valtiosta. Tämä ihannekuva oli Athanassiadi-Fowdenin mukaan vahvasti uskontoon sidottu teokratia.⁴⁴⁴ Julianus ihaili hellenismii. Hänen käsitykseensä hellenismistä kuului olennaisena osana pakanajumalien palvonta. Hän itse uskoi näihin jumaliin ja koki nousseensa valtaistuimelle näiden johdattamana.⁴⁴⁵ Julianus itse myös tietoisesti propagoi tämän jumalaisen johdatuksen puolesta omilla kirjoituksillaan. Hän korosti sitä, että hänen valtansa legitimaatio tuli kaikkein korkeimmalta taholta, itse jumalilta. Hänen täytyi kuitenkin saada myös kansan tunnustus näille jumalille ja siten myös omalle vallalleen.

Diocletianuksen hallituskaudella kristityt joutuivat kokemaan ns. suuren vainon. Vaino pantiin toimeen nimenomaan siksi, että Diocletianus vaati kaikkien kansalaisten kunnioitusta valtionuskonnon jumalien ja keisarin palvonnalle. Keisarin kuvalle uhraamisesta oli sisällissotien repimässä valtakunnassa tullut kansalaiskunnan mittari. Keisaria palvomalla saattoi osoittaa, tai jättää osoittamatta uskollisuutta Rooman valtion idealle. Tärkeää ei ollut se, saiko yksilö palvonnasta tyydytystä henkisille tarpeilleen. Tärkeää oli seistä keisarin johtaman politiikan takana. Valtionuskonto edusti ideologiaa, joka oli joka puolella laajaa valtakuntaa sama. Hurskaan kansan tehtävänä oli uhrata jumalille, joiden tehtävä oli taas suojella Roomaa. Valtakunnan itäisimpien ja läntisimpien asukkaiden välillä ei ideologisella tasolla ollutkaan välttämättä muuta yhteistä, kuin keisarin sanelema uskonto. Uskonto toimi näin jättiläisvaltiota koossapitävänä voimana. Kristityt eivät keisarin tai valtionuskontoon kuuluvien jumalien palvontaan suostuneet. Heille se oli kuvainpalvontaa. Ilman tätäkin uppiniskaisuutta kristityt näyttivät keisarin silmissä omine organisaatioineen aivan kuin valtiolta valtiossa.

⁴⁴⁴ ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 110.

⁴⁴⁵ Julianus Flavius Claudius. Kyynikko Herakleiokselle (Or. 7.), 234c; Kirje Ateenan senaatille ja kansalle (Ep. ad. SPQ Ath.), 284c; (Ep. 8.), 415c–d.

Julianuksen kohdalla poikkeuksellista muihin pakanaukontoa suosineisiin keisareihin verrattuna oli se, että hän oli itse syntynyt kristittyyn perheeseen ja saanut kristillisen kasvatuksen.⁴⁴⁶ Aikaisemmat kristinuskoon nuivasti suhtautuneet Rooman keisarit olivat olleet ylhäisten pakanaperheiden kasvatteja, ja vastustaneet alhaisen kansaosan parissa suosiota saavuttanutta kristinuskkoa. Julianus taas syntyi keisarilliseen sukuun, joka oli jo kristittyä. Hän varttui tuon kristillisen dynastian jäsenenä ja sai sen mukaisen kristinuskon sävyttämän koulutuksen. Julianus nousi kuitenkin vastustamaan tätä järjestystä. Tapahtuneessa käänteessä ei sovi väheksyä hänen perheensä kohtaaman tragedian merkitystä. Julianus piti kristikunnan päämiehenä toiminutta keisari Constantiusta syypäänä sukulaistensa kuolemiin. Julianuksen viha kristinuskkoa kohtaan kumpusi siis hyvin pitkälle vihasta veritöiden takana ollutta keisaria kohtaan. Tämän lisäksi Julianus innostui jo varhain antiikin kirjallisista klassikoista ja niiden kuvaamasta pakanallisen uskonnon sävyttämästä maailmasta. Kun tähän vielä yhdistetään Julianuksen kiinnostus filosofiaan, joka pohti pakanajumalien paikkaa maailmanjärjestyksessä, ovat Julianuksen kääntymisen ainekset koossa. Hänestä tuli pakanuuden kannattaja ja kristinuskon halveksija.

Kristinuskko oli Julianukselle koko yhteiskuntaa ja sen ajattelua vääristävä tekijä. Julianuksesta näytti siltä, että kristinuskon vuoksi hellenistinen maailma oli luhistumassa. Hän ei aikonut antaa tämän tapahtua ilman vastarintaa. Julianus oli sentään keisari, jolla oli asemansa vuoksi mahdollisuus muuttaa asioiden kulkua. Hän päättikin tehdä kaikkensa kristinuskon aiheuttamien vääristymien korjaamiseksi. Voidaan samalla sanoa, että Julianus halusi palauttaa hellenismin ja Rooman kulta-ajan. Hänen kulta-ajassaan ei ollut sijaa kristinuskolle. Mutta vaikka keisarin näkemys hellenismistä oli selvä, näin ei asianlaita ollut kaikkien alamaisten parissa. Useille Julianuksen aikalaisille hellenismi ei merkinnyt automaattisesti pakanuutta.⁴⁴⁷

Poikkeuksellista aikaisempiin pakanakeisareihin verrattuna oli myös se, että vaikka Julianus vihasi kristinuskkoa hän ei varsinaisesti vainonnut sen harjoittajia. Julianus ei pakottanut heitä uhraamaan pakanajumalille minkään rangaistuksen uhalla. Julianus rajasi kristityt kuitenkin selvästi hellenisminsä ihanteen ulkopuolelle. Hän halusi rajata klassisen koulutuksen ja sivistyksen niille, jotka osasivat hyödyntää sitä oikeassa pakanuuden hengessä. Vaikka Julianus tällä perusteella vaatikin hellenistisen mytologian opettajilta

⁴⁴⁶ SMITH 1995, 15.

pakanallisen uskon tunnustamista, oli hän itse valmis tekemään poikkeuksia säännöstä ja hyväksymään omaan hoviinsa kristittyjäkin ajattelijoita. Ratkaisevaa ei siis ollut uskonnosta aiheutuva muodollinen pätevyys, vaan se arvo minkä Julianus katsoi kyseisellä yksilöllä olevan hellenismille. Pelkkä pakanauskantaan ei vielä ollut Julianuksen silmissä kovin suuri meriitti.

Julianus ei siis ollut yksiselitteinen konservatiivi, joka halusi palauttaa menneet ajat keinolla millä hyvänsä. Hän halusi pikemminkin oikaista Rooman kehitystä siihen suuntaan, jonka hän katsoi oikeaksi, ja jota kristinuskon oli vienyt harhaan. Ammianuksen mukaan Julianus näkikin itsensä mielellään juuri hellenismien tervehdyttäjänä.⁴⁴⁸

Julianus ei pyrkinyt Smithin mukaan tekemään esi-isiensä uskosta yhtenäistä uutta pakanauskantoa.⁴⁴⁹ Tässä kohtaa olen Smithin kanssa hieman eri linjoilla. Julianus ei pyrkinyt muuttamaan ihmisten pakanauskantoa traditioineen. Hän halusi kuitenkin vahvistaa uskonnollista konstruktiota uusplatonismien sävyttämällä teologiallaan ja pakanakirkon yhtenäisellä organisaatiolla. Kaiken tämän taustalla vaikutti, tiedostettuna tai tiedostamattomana, huoli valtakunnasta ja sen kyvystä vastustaa ulkoisia ja sisäisiä vihollisia. Myös Athanassiadi-Fowden on tullut samaan päätelmään kuin minä: Julianuksen tarkoituksena oli saavuttaa ja turvata valtakunnan yhtenäisyys.⁴⁵⁰ Välineenään hän käytti uskontoa.

Finleyn mukaan uskonto ei silti ollut se ensisijainen tekijä, joka legitimoiti antiikin aikana yhteiskuntajärjestelmän. Yhteiskunnalle oli ominaista eriarvoisuus, ja ihmiset hyväksyivät yhteiskunnallisen eriarvoisuuden etupäässä koulutuksen vuoksi. Yksilö joko kuului sivistystä saaneeseen yläluokkaan, tai sitten hänellä ei ollut sivistystä. Siksi myös Julianuksen politiikassa paideia sai niin merkittävän osan. Vain lukumäärältään pieni eliitti osasi lukea, kirjoittaa ja laskea. Puhutun sanan merkitystä ei tässä yhteydessä sovi kuitenkaan vähätellä.⁴⁵¹ Vaikka Julianus kunnostautui nimenomaan kirjoittajana, useat Julianuksenkin teksteistä oli tarkoitettu luettavaksi ääneen. Lukutaidoton rahvaskin saattoi siis olla kuulijana. Yhteisössä vallitseva laki oli kuitenkin kirjoitettuna riippuvainen

⁴⁴⁷ ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 3.

⁴⁴⁸ Ammianus Marcellinus, 21. 10. 2, 22. 9. 14.

⁴⁴⁹ SMITH 1995, 113.

⁴⁵⁰ ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 1.

⁴⁵¹ FINLEY 1983, 27–29.

lukutaitoisen eliitin sille antamasta tulkinnasta.⁴⁵² Julianus halusi varmasti koko kansan hellenisminsä taakse. Hän eli itse kuitenkin paideian vuoksi hyvin erilaista elämää kuin suurin osa alamaisistaan. Itse asiassa voisi ajatella, että Julianuksen ja pakanallisen rahvaan välillä vallitsi paideiasta johtuen huomattavasti suurempi kuilu, kuin Julianuksen ja paideian läpikäyneiden kristittyjen välillä. Julianuksen uudistusten merkittävimäksi ongelmaksi muodostui se, että hän puhui ikään kuin eri kieltä kuin alamaisensa.

Paideia oli tärkeä asia kreikankieliselle yläluokalle. He käyttivät sitä oman asemansa määrittelyn keinona. Juuri paideia erotti valtaa pitävät rahvaasta. Julianuksen päivinä tämä oman aseman määrittely oli jo kääntynyt monessakin mielessä kamppailuksi oman aseman säilyttämisen puolesta.⁴⁵³ Vanhan kreikankielisen sivistyneistön ja yläluokan asemaa oli noussut haastamaan alunperin köyhempien kansanosien parista ponnistanut kristinusko ja sen vahvaksi kasvanut kirkko. Konstantinuksen ja Constantiuksen kristinuskolle suoman tuen myötä kristinuskoa tunnustanut sivistynyt yläluokka oli alkanut yhä vahvemmin nostaa päätään.

Julianuksenkin kohdalla hänen kasvatuksessaan imemän kirjallispainotteisen kulttuurin merkitystä uskonnollisten käsitysten muovaajana on vaikea liioitella. Tämä ilmenee esim. siinä Julianuksen lausahduksessa, että juuri kulttuurinen tietoisuus teki ateenalaisista kaikkein filantrooppisimpia kreikkalaisia.⁴⁵⁴ Ateenahan oli vielä Julianuksen aikana Välimeren alueen filosofinen keskus. Mitä enemmän kirjallista sivistystä, sitä hyveellisempiä ihmiset olivat. Filantropia kuului perinteisiin antiikin maailman hyveisiin, jollaisia Julianuksen ajattelumallin mukaan mahdollista sisäistää vain kirjallisen kulttuurin kautta. Julianuksen kohdalla tämän filantropian osoittaminen ja sen puolesta puhuminen onkin joskus erheellisesti sekoitettu kristinuskon parissa saarnattuun lähimmäisenrakkauteen. Julianus ei siis saanut ajatuksiaan pakanakirkon harjoittamaan hyväntekeväisyyteenkään kristinuskosta, vaan nimenomaan hellenistisestä filantropiasta.

Julianukselle kreikkalaisen filosofian ja pakanuuden välinen yhteys oli vastaansanomaton.⁴⁵⁵ Olihan oppinut mies jumalten lahja ihmiskunnalle.⁴⁵⁶ Julianus

⁴⁵² FINLEY 1983, 31.

⁴⁵³ SMITH 1995, 46.

⁴⁵⁴ Julianus Flavius Claudius. Parran vihaaja (Misopogon), 349bc.

⁴⁵⁵ Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomille kyynikoille (Or. 6.).

⁴⁵⁶ SMITH 1995, 86.

ymmärsi uusplatonisminkin seisovan vakaasti vanhalla kreikkalaisen teologian pohjalla.⁴⁵⁷ Uusplatonismin ruusunpunaisten lasien läpi tarkasteltuna hellenismi oli yhtenäinen ja harmoninen. Todellisuus ei kuitenkaan täysin vastannut ihannekuvaa. Siksi Julianus oli valmis suuntaamaan tarmonsä tätä harmonista kokonaisuutta nakertavia tekijöitä vastaan.⁴⁵⁸

Hellenismin yhtenäisyyttä pirstovina tekijöinä Julianus näki erityisesti kyynikkofilosofit, sekä klassista koulutusta antavat kristityt. Kyynikot ja kristityt vaaransivat Julianuksen mielestä paideian terveyden.⁴⁵⁹ Oikealla filosofialla taas oli parantava vaikutus.⁴⁶⁰ Julianuksen mielestä myös kunnollinen koulutus sisälsi terveen asenteen.⁴⁶¹ Ajatus terveydestä liittyi oleellisesti moneen antiikin ajattelun osa-alueeseen. Antiikin terveyskäsitusten keskeisin piirre oli ajatus tasapainosta. Kun yksilö oli saavuttanut tasapainon hän oli terve. Jos tasapaino järkkäyi, seurasi sairastuminen. Hellenismin harmoniaa ja tasapainoa rikkovat tekijät horjuttivat myös sen terveyttä.

Vaikka Julianus ajoi eräänlaista pakanuuden sillisalaattia, se ei silti missään tapauksessa ollut lähellä valtavirtapakanuutta.⁴⁶² Ainakaan Lindsayn mukaan Julianus ei varsinaisesti edes yrittänyt elvyttää vanhaa pakanuutta, vaan rakensi sen ja uusplatonismin aineksista kokonaan uutta uskontoa.⁴⁶³ Julianuksen edustama uskonnollinen ajattelu vetosi kuitenkin huonosti jopa koulutettuun ja valmiiksi pakanalliseen yläluokkaan. Julianuksen arvostama theurgia ja jumalia allegorisoiva filosofia olivat itse asiassa omiaan vieraannuttamaan valtaosan pakanallisista alamaisista keisarin näkemyksistä. Rahvaan pakanuudesta Julianuksen näkemykset olivat toivottoman etäällä. Maaseudun oppimaton kansa palvoi ikiaikaisia jumaliaan perinteisin riitein luottaen toimituksillaan varmistavansa karja- tai sato-onnen. Julianus ei omassa pakanuudessaan edes välttämättä kannattanut ajatusta monista jumalista. Hänelle ne kaikki olivat korkeimman olennon ilmentymiä. Julianuksen pakanuus oli siis pikemminkin universaalista, kuin pluralistista.⁴⁶⁴ Julianukselle jumalat ja

⁴⁵⁷ Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomille kyynikoille (Or. 6.).

⁴⁵⁸ SMITH 1995, 51.

⁴⁵⁹ SMITH 1995, 52.

⁴⁶⁰ Julianus Flavius Claudius. Kirje 50 Nilukselle, sukunimeltään Dionysius talvella 362–363 Antiokiasta (ep. 50), 445a.

⁴⁶¹ Julianus Flavius Claudius. Kirje 36, Määräys kristityistä opettajista kesäkuun 17. Päivän jälkeen Antiokiasta (ep. 36), 424a.

⁴⁶² SMITH 1995, xiv.

⁴⁶³ LINDSAY 1967, 105, 107.

⁴⁶⁴ SMITH 1995, 18, 20, 47.

myytit eivät olleet samalla tavalla todellisia, kuin pakanalliselle rahvaalle. Hänelle ne olivat allegorisia tulkintoja kaipaavaa filosofiaa.

Julianukselle pakanajumalien palvonta oli myös sydämen asia. Tässä hän poikkesi niistä lukuisista edeltäjistään, joille julkinen jumalien palvonta oli edustanut pikemminkin kansalasisivellisuutta ja uskollisuuden osoittamista Roomalle. Julianukselle eri jumalat edustivat kaiken olevaisuuden takana olevaa jumaluutta ja olivat siten tämän korkeimman olennon manifestaatioina toki kaiken kunnioituksen ja palvonnan arvoisia. Julianus itse toteutti palvontaa varsin perinteisin menoin asettamalla pääpainon julkisille uhrimenoille ja rukouksille.⁴⁶⁵ Salassa suoritettuinahan rukoukset olisivat voineet vaikka toivoa jotakin pahaa. Julkisesti suoritettuina menot kertoivat siitä, että palvojalla ei ollut pahoja aikeita salattavanaan. Jumalille uhraaminen muodosti Julianukselle kenties näkyvimmän osan hänen pakanuudestaan. Jumalille uhraaminen oli osa hänen tuntemansa sivistyneen maailman perustaa. Rukous ilman uhria oli vain sanoja. Uhrin saivat nuo sanat elämään. Aikaisemmista hallitsijoista poiketen Julianus paisutti uhrimenoista valtavia spektaakkeleita. Suuret sotajoukot yleisönään hän saattoi uhrata jumalille yhdellä kertaa jopa satoja härkiä, aiheuttaen tällä Ammianuksen mukaan jopa pulaa karjasta. Sotilaiden myötätunnon nämä veriset menot kuitenkin takasivat, sillä roomalaisten tapoihin kuului valmistaa uhrieläinten lihat ruoaksi. Muhkeat liha-ateriat olivat sotajoukoille mieleen, mutta aiheuttivat toisinaan närää seudun siviiliväestössä.

7. 1. 2. Filosofiaa vai uskontoa?

Julianus piti itseään sekä filosofina, että teologina.⁴⁶⁶ Jos tämä tuntuu meistä kummalliselta, ei se vaikuttanut merkilliseltä Julianuksen ajan kuuluisimman reetorin Libanioksen silmissä. Hänen mukaansa uskonto ja oppineisuus olivat toisilleen hyvin läheisiä asioita.⁴⁶⁷ Äly, tieto ja tiedostaminen olivat tässä tärkeitä asioita. Julianukselle esim. hurskaus auringonjumala Apolloa kohtaan merkitsi samaa kuin itsetietoisuus. Julianuksen mielestä äly oli ihmisessä vielä sieluakin jalompi substanssi, sillä tieto oli jumalan kaltaista.⁴⁶⁸ Filosofia ja tiede olivat korkeimpia jumalien ihmisille suomista asioista.⁴⁶⁹ Ei siis ihme, että Julianuksen mielestä kirjallisesti oppinut ja sivistynyt mies oli

⁴⁶⁵ Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 296b, 302b–c.

⁴⁶⁶ Julianus Flavius Claudius. Hymni jumalten äidille (Hymn To The Mother of Gods, Or. 5), 161b.

⁴⁶⁷ Libanius. Oratio 18, 157.

⁴⁶⁸ Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomia kyynikoita vastaan (Or. 6), 184b.

⁴⁶⁹ Julianus Flavius Claudius. Galilealaisia vastaan (Contra galileos, CG), 178c, 198b–c.

poikkeuksetta pakanajumalien kannattaja. Kyse oli paideian olemuksesta. Julianuksen mielestä paideiasta puuttui jotakin oleellista, jos se ei ollut pakanuuden sävyttämää. Toisaalta pakanajumalien palvonta ei välttämättä vielä merkinnyt hellenististä sivistystä. Julianus oli viettänyt useita vuosia Galliassa, joka oli noihin aikoihin valtakunnan vahvimmin pakanallista aluetta. Siellä pakanaisuus oli kuitenkin rahvaan harjoittamaa yksinkertaista jumalien palvontaa. Se oli varsin kaukana siitä Julianukselle ominaisesta uusplatonismin allegorioihin nojaavasta elitistisestä uskonnollisuudesta.⁴⁷⁰ Julianukselle sivistyksen piti olla tae pakanuudesta. Pakanaisuus ei kuitenkaan taannut sivistystä.

Filosofia teki ihmisestä Julianuksen mielestä paremman ihmisen. Sillä oli parantava vaikutus.⁴⁷¹ Terve mieli ja sielu olivat Julianuksen mukaan ihmisen hyvinvoinnin edellytyksiä ja filosofia nimenomaan teki mielestä terveen.⁴⁷² Julianuksen mukaan filosofian tarkoituksena oli myös että ihminen tuli sen avulla jumalan kaltaiseksi.⁴⁷³ Tieto ja usko olivat siis yhtä.

Kirjeessään Themistiukselle Julianus tunnusti olevansa vain filosofian rakastaja, ei sen asiantuntija.⁴⁷⁴ Hän oli siis valmis tunnustamaan omat heikkoutensa tällä alalla. Tämä ei kuitenkaan yksiselitteisesti merkinnyt sitä, että hän olisi ollut valmis tinkimään omasta keisarin asemaan kuuluvasta erehtymättömyydestään. Themistiukselle osoitetun kirjeen kohdalla voi myös olla kyse kultivoituneen ja kirjalliset tyylikeinot hallitsevan nuorukaisen muodollisesta nöyryydestä omaa opettajaa kohtaan. Smithin mukaan Julianuksen oma filosofinen ajattelu ei ollut kovinkaan korkealentoista, eikä hän tuonut uusplatonismiin mitään uutta. Smith väittää myös, että Julianus Apostata piti filosofiaa pelkästään omana julkisena tyylinään.⁴⁷⁵ Tässä olen Smithin kanssa eri mieltä. Julianus ei tosin varsinaisesti uudistanut uusplatonismin oppeja, mutta hän ryhtyi sen pohjalta muotoilemaan kaikki Rooman pakankultit yhteen kokoavaa virallista teologiaa. Uusplatonismin ajatusten liittäminen käytännön uskonnollisiin toimiin, oli uutta tällä tasolla. Filosofia ei Julianuksella rajoittunut siis pelkkään ulkoiseen tyyliin. Kiinnostus filosofiaan paistaa läpi

⁴⁷⁰ Kts. esim. Julianus Flavius Claudius. Kouluttamattomia kynnikoita vastaan (Or. 6).

⁴⁷¹ Julianus Flavius Claudius. Kirje Nilukselle sukunimeltään Dionysius talvella 362–363 Antiokiasta (ep. 50), 445a.

⁴⁷² Julianus Flavius Claudius. Kirje 36, Määräys kristityistä opettajista kesäkuun 17. Päivänjälkeen Antiokiasta (ep. 36), 422a.

⁴⁷³ Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 294c; Kouluttamattomille kynnikoille (Or. 6.), 183a; Kynnikko Herakliosta vastaan (Or. 7), 225d.

⁴⁷⁴ Julianus Flavius Claudius. Kirje Themistiukselle (Ep. ad. Them.), 254b; Kynnikko Herakleikselle (Or. 7.), 235c; Parran vihaaja (Misopogon), 359a.

⁴⁷⁵ SMITH 1995, 47, 143.

myös hänen yksityisestä kirjeenvaihdostaan. On totta, että Julianuksen julkisena tyylinä hallitsijana oli tuoda Marcus Aureliuksen tavoin filosofia valtaistuimelle.⁴⁷⁶ Tämä ilmenee esim. Julianuksen virallisessa kuvaamisessa. Hänet on Pariisin Louvressa olevassa veistoksessa kuvattu tyypillisen filosofin tavoin parrakkaana, viittaa verhoutuneena mielteliäänä miehenä, jolla kuitenkin on selvänä hallitsijan tuntomerkinä päässään diadeemi. Filosofin ja vallanpitäjän attribuutit on näin yhdistetty samalle henkilölle.⁴⁷⁷ Julianuksella oli opiskelun ja harrastuneisuutensa vuoksi tähän kuitenkin filosofina esiintymiseen verran pohjaa, ettei ajatus jäänyt pelkän ulkoisen olemuksen tasolle.

Lindsay on sitä mieltä, että Julianus vaati muilta ihmisiltä perinteisten jumalien kunnioitusta, mutta oli itse ainoastaan kiinnostunut idän uskonnoista.⁴⁷⁸ Tämä ei pidä ymmärtääkseni paikkaansa. Perinteisten jumalien suosiminen papiston ja temppelien tasolla johtui jo pelkästään siitä, että tätä tarkoitusta varten pystytettyjä pyhäkköjä ja asialle omistautuneita pappeja oli jo valmiiksi olemassa huomattava määrä. Idän jumalien suosio oli osa mysteeriuskontojen muodikkuutta. Julianus ei suosinut niitä kuitenkaan sen enempiä kuin perinteisiä kreikkalais-roomalaisia jumaliakaan. Hänellehän ne olivat yhtä kaikki saman korkeimman olennon ilmentymiä ja jo siksi keskenään tasaveroisia. Julianus piti tärkeänä sitä, että perinteisille jumalille suoritettiin riitit juuri siten, kuin ne oli suoritettu jo satojen vuosien ajan. Jos Julianusta koskevassa lähteistössä Julianus kuvastuu nimenomaan valtakunnan itäosien paikallisia jumalia palvovana keisarina, on selitys tähänkin yksinkertainen. Julianus ehti lyhyeksi jääneen hallituskautensa aikana oleskella ainoastaan valtakunnan itäosissa, missä hän kunnioitti jumalia paikallisissa pyhäköissä paikallisin painotuksin.

Uusplatonismissa kaiken olevaisen lähteenä oli korkein olento. Tämän korkeimman olennon olemassaolo toi Julianuksen pakanuuteen juuri sille ominaisen monoteistisen leiman. Kaikkein korkein olento oli kuitenkin jopa järjen tavoittamattomissa. Siksi Julianus palvoi tätä olentoa alemmilla olevaisuuden tasoilla ilmenevien jumalien kautta. Kaikkein alin taso, eli fyysinen maailmamme, oli paikka missä jumalat manifestoituivat mm. taivaankappaleina. Fyysisen maailman jumalia sopi parhaiten kunnioittaa materiaalisilla uhreilla. Uhreja ei tarvittu siksi, että jumalat olisivat olleet niiden tarpeessa. Julianuksen mukaan jumalat eivät tarvinneet mitään. Kyse oli roomalaisen uskonnon luonteesta. Siinä

⁴⁷⁶ BOWDER 1978, 86; SMITH 1995, 170. Ajatus Platonin esittämän kaltaisesta filosofisesta hallitsijasta oli jo Julianuksen aikana vanhaa perua.

⁴⁷⁷ Kts. liite kuva 5.

oli perinteisesti uhrattu jumalille jotain, niin että itse saataisiin jumalilta jotain vastalahjaksi. Julianus halusi kunnioittaa tässä suhteessa perinteisiä tapoja. Lisäksi eläinuhrit olivat Julianukselle mysteerikultteihin vihkiytyneenä salatun symboliarvon omaavia uskon välikappaleita. Tämä liittyy theurgiaan, missä uskonnollisfilosofisten menojen elementteinä olivat pyhät ja salaiset symbolit, sekä esineet.⁴⁷⁹ Uusplatonismi tarjosi siis theurgian symbolismin avulla yhteyden myös kaikkein korkeimpaan jumaluuteen.⁴⁸⁰ Koska erilaisten riittien ja loitsujen avulla sielun kuviteltiin kohoavan kohti ylempiä olevaisuuden tasoja, theurgia teki uusplatonismista todella mysteeriuskontojen sukulaisten. Senkin tavoitteena oli pelastuksen saavuttaminen.⁴⁸¹ Asiaa voi tarkastella myös toisinpäin. Mysteerikultteissa osallisena oleminen edusti Julianukselle myös filosofiaa.⁴⁸²

Kaiken olevaisuuden taustalla oli uusplatonisteilla yksi, korkein ja jakamaton, kaiken ymmärryksen yläpuolella oleva ylin olento. Tästä olennosta lähti alemmille olevaisuuden tasot läpäiseviä säteitä. Eri olevaisuuden tasoja voitiin hahmotella, eri filosofeista riippuen kolmesta kymmeneen. Alimpana näistä oli fyysinen maailmamme. Julianuksen pyrkimyksenä oli ajattelun ja uskonnon avulla kurotella tältä alimmalta tasolta kohti kaiken olevaisuuden takana olevaa jumalista olentoa. Julianuksen mukaan tämä korkein olento oli kaikkivoipa. Luovan voimansa avulla se loi itseään alemmalle olevaisuuden tasolle auringonjumala Helioksen. Helios oli siis kolmen olevaisuuden tason maailmankaikkeudessa ennen kaikkea välittäjähahmo. Vasta tästä seuraavalla tasolla oli näkyvä aurinkomme jumalan ilmentymänä. Muut jumalat olivat auringon ympärillä tanssivia planeettoja. Helios pystyi välittäjäasemansa vuoksi vapauttamaan ihmisen fyysisen ruumiinsa kahleista ja nostamaan kohti korkeampia olevaisuuden tasoja, missä ihminenkin saattoi olla jumalan kaltainen.⁴⁸³ Helioksen Julianus assosioi perinteiseen kreikkalaiseen auringonjumala Apolloon. Apollo taas esitettiin runottarien, eli muusien johtajana ja muusat kuvattiin usein yhdessä filosofien kanssa.⁴⁸⁴ Näin usko ja ajattelu yhdistyivät jälleen. Helios ei kuitenkaan ollut ainoa jumala, joka tähän pystyi. Täytyy

⁴⁷⁸ LINDSAY 1967, 108.

⁴⁷⁹ SMITH 1995, 101.

⁴⁸⁰ Iamblichus. *De mysteriis*, 10. 4. 8.

⁴⁸¹ SMITH 1995, 103–104.

⁴⁸² Julianus Flavius Claudius. *Kyynikko Herakleiokselle* (Or. 7), 217c–d.

⁴⁸³ Julianus Flavius Claudius. *Hymni kuningas Heliokselle* (Or. 4), 132c–133c, 138c–d, 142d, 146c, 152b; *Kyynikko Herakleiokselle* (Or. 7.), 225d; *Kouluttamattomille kyynikoille* (Or. 6.), 183a.

⁴⁸⁴ SMITH 1995, 68–69.

muistaa, että Julianukselle kaikki jumalat olivat korkeimman olennon ilmentymiä.⁴⁸⁵ Siksi myös Kybelen kulttia käsitellessään Julianus löysi välittäjähahmon. Kybelen ja materiaalsen maailman välille Julianus asetti tämän hedelmällisyyden jumalattaren rakastajan Attisin.⁴⁸⁶ Aurinkojumalan asemaa Julianuksen ajattelussa korosti kuitenkin Voittamattoman auringon, *Sol invictuksen* asema hänen sukunsa erityisenä suojelijajumalana.

Julianuksen suurin filosofinen esikuva Iamblikhos tarjosi uusplatonistisella filosofiallaan pakanakulteille filosofisia perusteluja ja selityksiä.⁴⁸⁷ Pakanalliset jumaluudet saivat Iamblikhoksen käsittelyssä filosofisessa mielessä loogisen selityksen. Hän yhdisti uusplatonismiin myös oraakkelit ja ennustamisen.⁴⁸⁸ Näin syntynyt theurgia on meidän kannaltamme katsottuna uskonnon piiriin kuuluvan ennustamisen ja filosofian piiriin kuuluvan ajattelun yhteen sulautuma, missä enteet ja ennustaminen saivat filosofiset selitykset ja ne nostettiin tärkeäksi filosofisen tiedon hankkimisväyläksi. Iamblikhos kirjoitti 300-luvulla varsin tunnetun kommentaariteoksen Kaldealaisista oraakkeleista. Iamblikhoksen teos muodosti Julianuksen aikana theurgian tärkeimmän kulmakiven.⁴⁸⁹ Tuomalla theurgian mukaan uusplatonismiin, Iamblikhos itse asiassa teki uusplatonismista sellaista, mitä me voisimme kutsua filosofian sijaan uskonnoksi. Julianukselle tällainen rajanveto ei ollut mahdollista, ainakaan samoilla perusteilla, kuin meille. Selkeää eroa filosofian ja uskonnon välille eivät tehneet myöskään kaikki Julianuksen aikalaiset. Smithin mukaan erityisesti kaikille 300-luvun uusplatonisteille oli tyypillistä nähdä filosofi myös pappina.⁴⁹⁰ Heille uskonto oli filosofiaa ja filosofia uskontoa. Julianukselle theurgia oli filosofian korkein muoto.⁴⁹¹

Julianus legitimoitui uusplatonistina oman asemaansa asettamalla itsensä siihen ketjuun, joka juontui uusplatonismin perustajasta Plotinoksesta Porfyrioksen kautta Iamblikhokseen ja tästä Aidesioksen ja Maximuksen kautta Julianukseen itseensä.⁴⁹² On pidetty erittäin epätodennäköisenä sitä, että Julianus olisi koskaan lukenut uusplatonismin perustajaksi katsotun 200-luvulla Aleksandriassa eläneen Plotinoksen teoksia. Sen sijaan tämän oppilas

⁴⁸⁵ Julianus Flavius Claudius. Hymni jumalten äidille (Or. 5), 144b, 147a, 149b–d, 150a, c, 153d, 155a.

⁴⁸⁶ Julianus Flavius Claudius. Hymni jumalten äidille (Or. 5), 165c.

⁴⁸⁷ Julianus Flavius Claudius. Hymni kuningas Heliokselle (Hymn To King Helios, Or. 4), 157d, 158a.

⁴⁸⁸ SMITH 1995, 17.

⁴⁸⁹ ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 6.

⁴⁹⁰ SMITH 1995, 36.

⁴⁹¹ Julianus Flavius Claudius. Hymni jumalten äidille (Hymn To The Mother of Gods, Or. 5), 173a.

Porfyrios oli Rowland Smithin käsityksen mukaan Julianukselle tuttu.⁴⁹³ Julianus valitsi uusplatonismista kaikkein mystisimmät suuntaukset. Uusplatonismin allegorioita valitessaan Julianuksella saattoi painaa vaakakupissa myös niiden sovellettavuus hallitsijan aseman legitimoimiseen.⁴⁹⁴

Uusplatonismin piirissä oli pyritty harmonisoimaan antiikin filosofien ajattelua yhteen ja kokoamaan näistä keskenään ristiriidatonta synteisiä.⁴⁹⁵ Kaikki filosofian suuntaukset eivät kuitenkaan soveltuneet kuvioon. Esim. Aristoteleen filosofialla oli Julianukselle merkitystä vain silloin, kun se oli harmoniassa Platonin oppien kanssa.⁴⁹⁶ Näkemyserot saattoivat vaarantaa hellenismin yhtenäisyyden. Platonistien ohella myös stoalaiset filosofit olivat Julianukselle tärkeitä, koska myös he tunnustivat universumin jumalaisen luonteen. Sen sijaan skeptikot ja epikurolaiset eivät olleet ajatustensa vuoksi Julianuksen hellenismiin sovitettavissa.⁴⁹⁷

7. 2. Julianuksen uskonnollisten uudistusten vaikutuksia

7. 2. 1. Pakanapapisto ja kirkollinen organisaatio

Julianus toteutti heti hallituskautensa aluksi uudistuksia, joiden tarkoituksena oli muuttaa valtakunnan uskonnollista tilannetta merkittävästi. Julianus halusi kohottaa pakanuuden siihen asemaan, minkä kristinusko oli ehtinyt saavuttaa Konstantinuksen ja Constantiuksen hallituskausien aikana. Julianus lähti ensitöikseen parantamaan pakanauskon kilpailukykyä kehittämällä sen organisaatiota. Kristillinen kirkko oli osoittautunut organisaatioltaan tehokkaaksi järjestelmäksi, joten Julianus järjesti pakanallisen papistonsa toimimaan samaan tapaan. Muutos oli melkoinen entisiin aikoihin verrattuna, sillä mitään sen kaltaista koko valtakunnan kattavaa organisaatiota ei ollut milloinkaan aikaisemmin käytössä pakanuuden parissa. Pakanuus ei ollut koskaan ennen niin tiukasti organisoitu instituutio, vaan elämäntapaan olennaisesti kuuluva kulttuurin osa, joka toimi hellenististä maailmaa

⁴⁹² Kts. Julianus Flavius Claudius. Hymni kuningas Heliokselle (Or. 4), 157d, 158a; Hymni jumalten äidille (Or. 5), 150d, 157c–d; Kyynikko Herakleikselle (Or. 7.), 235c; Kirje 12 (Ep. 12.).

⁴⁹³ SMITH 1995, 40; vrt. Julianus Flavius Claudius. Hymni jumalten äidille (Hymn To The Mother of Gods, Or. 5), 161c.

⁴⁹⁴ SMITH 1995, 25.

⁴⁹⁵ SMITH 1995, 39.

⁴⁹⁶ Julianus Flavius Claudius. Hymni jumalten äidille (Hymn To The Mother of Gods, Or. 5), 162c.

⁴⁹⁷ Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 300d–301d; SMITH 1995, 39.

yhdistävä tekijänä. Kun Julianus tiivistä pakanuuden selkeästi yhdeksi organisaatioksi, hän antoi samalla ensi kertaa kristikunnalle yhden ja selkeän vastustajan.⁴⁹⁸

Julianuksen kaavailema pakanakirkko rakentui paikallistason papistolle, jotka olivat vastuussa temppelistä ja niissä suoritettavista uhrimenoista. Heidän oli suoritettava temppelissä rukous kolmesti päivässä ja uhri aamunkoitteessa, sekä auringon laskiessa.⁴⁹⁹ Aikaisemmin pakanallinen papisto ei ollut toiminut tehtävässään kokopäivätoimisesti. Pappi oli saattanut olla ensisijaisesti jotain aivan muuta, vaikkapa virkamies.⁵⁰⁰ Julianus teki papiston viroista kuitenkin säännönmukaista työtä edellyttävän ammatin.⁵⁰¹ Paikallistason papit olivat kaikissa tekemisissään vastuussa provinssien ylipapeille, jotka olivat verrattavissa kristittyihin piispoihin. Näiden yläpuolella korkeimman kirkollisen vallan haltijana oli ylipappi *pontifex maximus*, eli Julianus itse. Ylipapin aseman ottamisessa ei sinänsä ollut mitään ihmeellistä, vaan se oli langennut perinteisestikin keisarin osaksi siitä lähtien kun Augustus oli itsensä tuohon virkaan nimittänyt. Olipa Constantiuskin toimittanut *pontifex maximus*na kristillisyydestään huolimatta perinteisiä pakanamenoja Rooman kaupungissa vieraillessaan.⁵⁰² Julianuksen asema *pontifex maximus*na poikkesi kuitenkin edeltäjistä. Julianus ei ollut vain muodollisesti korkeimman uskonnollisen viran haltija, vaan konkreettisesti uskonnollisen organisaation ja sitä kautta maan hengellisen elämän johtaja. Tästä seurasi Julianuksen ajan hallinnon kaksijakoisuus: keisari hallitsi suvereenisti yhtäältä virkakoneistoa ja armeijaa, ja toisaalta ylipappina valtakunnan uskonnollista elämää

Toinen Julianuksen toteuttama uudistus oli hänen organisoimansa pakanatemppeleiden hyväntekeväisyys.⁵⁰³ Julianus piti hyvin häpeällisenä sitä, että kristityt huolehtivat kirkkonsa hyväntekeväisyyden avulla myös pakanaväestöön kuuluvasta köyhälistöstä.⁵⁰⁴ Tämä oli omiaan lisäämään kristinuskon suosiota varsinkin alempien kansanosien parissa. Kristittyjen harjoittama hyväntekeväisyys nakersi siis pakanuuden kannatusta. Tähän Julianus puuttui myöntämällä pakanatemppeleille lahjoituksina viljaa ja viiniä. Nämä oli

⁴⁹⁸ Ephrem The Syrian. Hymni Julianusta, kuningasta joka oli luopio, vääriä opettajia ja juutalaisia vastaan (Hymni contra Julianum), 1. 6.

⁴⁹⁹ Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 302b.

⁵⁰⁰ Kts. esim. Tacitus. Keisarillisen Rooman historia (Annales), 3. 58.

⁵⁰¹ BOWDER 1978, 177; BROWNING 1977, 180. Robert Browningin mukaan Julianus pisti alulle myös pakanallisen luostarilaitoksenperustamisen, mutta tälle väitteelle en ole löytänyt tukea lähteistä.

⁵⁰² BOWDER 1978, 51.

⁵⁰³ SMITH 1995, 7.

⁵⁰⁴ Julianus Flavius Claudius. Kirje 22 (Ep. 22), 430d.

tarkoitus jakaa kunkin seudun köyhälistölle pakanapappien toimesta.⁵⁰⁵ Kun muistaa, että samaan aikaan Julianus poisti kristillisen papiston verovapauden ja lakkautti kirkon saaman ilmaisen viljanjakelun, huomaa että Julianuksen toimet todella tähtäsivät kristillisen kirkon alasajoon ja pakanauden nostamiseen sen tilalle.

Julianus lainasi omaan pakanauskon rakennelmaansa Smithin mukaan kristinuskosta eettisen järjestyksen, filantropian ja organisaation.⁵⁰⁶ Itse en kuitenkaan ole hänen kanssaan samaa mieltä. Filantropia kuului olennaisena osana jo antiikin pakanapiireissäkin tunnettuihin ihanteisiin. Smith mainitsee jopa itsekin kirjassaan *Julian's Gods* Julianuksen aikalaisen ja tuttavän, filosofi Themistiuksen pitäneen filantropiaa platonistisen filosofikuninkaan tärkeimpänä hyveenä.⁵⁰⁷ Mikäli Julianus halusi toteuttaa hallinnossaan filosofikuninkaan ideaa, oli hänen otettava filantropia vakavasti. Sille, että Julianus pani filantropialle niin suuren painon nimenomaan kristinuskon vuoksi, ei löydy pitäviä todisteita. Huomattavasti vakuuttavammalta näyttää se vaihtoehto, että Julianus sai vaikutteensa filantropiasta nimenomaan klassisesta antiikin traditiosta. Totta on kuitenkin, ettei filantropia ennen Julianuksen toimia kuulunut varsinaiseen pakanapalveluksen organisaatioon.⁵⁰⁸ Jos filantropia kuului hallitsijan hyveisiin, oli sen Julianuksen mukaan kuuluttava myös siviilivirkamiesten ja pappienkin hyveisiin.⁵⁰⁹ Pakanapapiston harjoittama hyväntekeväisyys ilmensi siten itsensä keisarin ihanteita. Näin Julianuksen vaikutus säteili uusplatonistien korkeimman olennon tavoin eri hallinnon kerroksien läpi.

Myös Julianuksen pakanauskon organisaatiolle löytämälle mallille voidaan löytää esikuva keisari Maximinus Daian omana hallintokautenaan (vuosina 305–313) toteuttamista väliaikaisiksi jääneistä pakanauskon uudistuksista.⁵¹⁰ Julianuksen uudistuksen taustalla ei siis organisaationkaan suhteen ole välttämättä kristinuskosta otettu malli.

Julianus Apostatalle ei riittänyt se, että hänen valtaantulonsa myötä pakanallisen papiston asema ja arvostus kohosi huomattavasti. Julianus otti tehtäväkseen huolehtia myös pakanapapiston soveliaisuudesta tehtävänsä. Rooman varhaisempina aikoina oli tullut

⁵⁰⁵ Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 305c.

⁵⁰⁶ SMITH 1995, xv, 6, 7. Filantropia tulee kreikankielen sanasta *philanthropia*.

⁵⁰⁷ SMITH 1995, 42.

⁵⁰⁸ BOWDER 1978, 101.

⁵⁰⁹ Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 289a–b.

⁵¹⁰ BOWDER 1978, 100.

tavaksi se, että papiston virkoja hoitivat muutoinkin yhteiskunnallisesti aktiiviset miehet.⁵¹¹ Tapa oli säilynyt elinvoimaisena Julianuksen päiviin asti. Paganalisen papiston virkoja täytettiin siis edelleen muodollisesti pätevillä, yläluokkaan kuuluvilla henkilöillä. Julianus oli ensimmäinen hallitsija, joka ryhtyi kantamaan huolta myös papiston hengellisestä soveltuvuudesta tehtävään. Hänen ohjeitaan papeille on säilynyt eräässä kirjeessä. Julianus vaati papistolta itsensä kaltaista askeesia ja omistautumista asialle. Pappien moraalisesta puhtaudesta Julianus kantoi huolta sanelemalla mikä oli soveliasta ja mikä ei. Julianus julisti pannaan sellaiset huvitukset, jotka hän itse tuomitsi omalla kohdallaan. Julianuksen mukaan pappien ei pitänyt lukea häväistyskirjeitä, komedioita, eikä tarinoita rakkaudesta.⁵¹² Myös Aristofaneen näytelmät olivat Julianuksen epäsuosiossa.⁵¹³ Paganapappien tuli vältellä myös kilpa-ajoja ja teatteria ym. näytöksiä. Suositeltavaa lukemista papeille olivat keisarin itsensäkin suosimat Homeros ja Platon. Hyvä paganapappi eli siis elämäänsä kuten Julianus.⁵¹⁴ Papistoksi piti siksi haalia valtakunnan parhaat miehet. Varattomuus tai alhainen syntyperä ei saanut olla virkaan nimittämisen esteenä.⁵¹⁵

Papiston tehtäviin kuului rukouksen suorittaminen kolmesti päivässä, sekä uhritoimitukset aamunkoitteessa ja auringon laskiessa.⁵¹⁶ Papiston oli myös huolehdittava rituaalisesta ja moraalisesta puhtaudesta ennen näitä temppelissä suoritettavia palveluksia. Lisäksi Julianus pyrki nostamaan papiston arvostusta suhteessa virkakoneistoon. Papiston ottaessa vastaan siviili- ja sotilashallinnon virkamiehiä tämän tuli aina tapahtua temppelissä, ja vieläpä niin että papit pystyivät säilyttämään oman arvokkuutensa.⁵¹⁷ Paganallinen papisto oli perinteisestikin toiminut antiikin aikana rituaalien suorittajina ja rituaalien oikeaoppisuuden valvojina. Julianus liitti papiston toimenkuvaan kuitenkin Baynesin mukaan myös mytologian opettamisen, eli saarnaamisen.⁵¹⁸

Julianus seuraili siis myös hallinnossaan uusplatonismin periaatteita. Aivan kuin heidän filosofiassaan oli korkein olento kaiken keskipisteenä lähettämällä säteitään läpi alempien olevaisuuden tasojen aina materiaaliseen maailmaan asti, oli Julianus Rooman valtakunnan

⁵¹¹ BOWDER 1978, 100.

⁵¹² Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 300c–301c.

⁵¹³ Julianus Flavius Claudius. Kirje 36 (Ep. 36); Libanios. Kirje. 1036 (Ep. 1036).

⁵¹⁴ Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 304b–d. Tätä asennoitumista ilmentää myös se, että Julianus antaa ohjeensa papeille me-muodossa. Hän siis kertoo muulle papistolle yhtenä sen edustajana kuinka *meidän* tulisi elää.

⁵¹⁵ Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 305a–b.

⁵¹⁶ Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 302a–b.

⁵¹⁷ BOWDER 1978, 100–101.

⁵¹⁸ BAYNES 1967, 79.

säteilevänä keskipisteenä.⁵¹⁹ Koska hallitsija oli filosofi, tuli filosofisen asenteen ilmentyä myös hallintoportaan jokaisella askelmalla. Siksi Julianus painotti filantropian ja hyväsydämyyden (kreikaksi *megalopsychia*) merkitystä hallinnossa.⁵²⁰ Hän halusi siis olla lempeä hallitsija, jonka lempeys näkyi kaikkialla valtakuntaa edustavissa elimissä. Tämä periaate saattaa hieman outoon valoon tutkijoiden näkemyksen siitä, että Julianuksen politiikka kristittyjä kohtaan ehti tiukentua merkittävästi hänen lyhyen hallituskautensa aikana enteillen jopa suoranaista kristittyjen vainoa. Julianuksen varhaisen poismenon vuoksi emme koskaan voi olla täysin varmoja siitä aikoiko hän jatkossa ulottaa hyväsydämyyden koskemaan myös kristittyjä. Luultavaa on, että nämä uskonsa vuoksi hellenismien ulkopuolelle asettuneet eivät Julianuksen mielestä alunperinkään ansainneet keisarin laupeutta.

Julianuksen pakanuutta leimasi synkretismi. Hän häivytti mielellään eri jumalien ja näiden palvojien väliset eroavuudet ja korosti yhteisiä piirteitä. Tämä johti mm. siihen että Julianus yhdisti myös persialaisperäisen valon jumalan Mithran kreikkalaisperäisiin jumaliin.⁵²¹ Julianus pyrki Athanassiadi-Fowdenin mukaan luomaan yhdistelmän seurauksena syntyneestä Helios-Mithran palvonnasta koko valtakunnan johtavan uskonnon.⁵²² Asia ei kuitenkaan ole aivan näin yksiselitteinen. Smith on nähnyt Helioksen ja Mithran yhdistämisen ja siitä kirjoittamisen tarkoituksiksi pakanauskonnon idean kristallisoimisen. Smithin mukaan Mithran palvonta sellaisenaan sopi melko huonosti osaksi pakanallista restauraatiota. Mithran kultti oli perinteisesti naisilta kielletty ja sisäänpäin kääntynyt mysteeriuskonto. Myös sen pappeus erosi merkittävästi kreikkalais-roomalaisen tradition piirissä vallinneesta pappeudesta.⁵²³ Vaikka Julianus retorisella tasolla yhdisti Mithran kreikkalaisperäisiin aurinkojumaliin, ei hän käytännön tasolla yrittänyt tuoda Mithran palvontaa osaksi julkisia palvontamenoja.

Julianuksen monoteistisistä vivahteista huolimatta uskonnollinen synkretismi ei missään vaiheessa mennyt niin pitkälle, että olisi päästy palvomaan yhtä jumalaa. Julianus suoritti

⁵¹⁹ SMITH 1995, 144–145.

⁵²⁰ Julianus Flavius Claudius. Kirje 7 (Ep. 7); Kirje 16 (Ep. 7); Kirje 29 (Ep. 29); Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 290d, 292d; SMITH 1995, 43. Smithin mukaan Julianuksen käsitysten tausta löytyy kreikkalaisten näkemys ihmisestä sosiaalisena eläimenä *koinonikon zoon*. Ihmisen tehtävä oli toteuttaa ihmisyyttä sosiaalisessa kontekstissa.

⁵²¹ Julianus Flavius Claudius. Hymni kuningas Heliokselle (Or. 4), 155b; SMITH 1995, 116.

⁵²² ATHANASSIADI-FOWDEN 1981, 38, 88, 148, 160.

⁵²³ SMITH 1995, 139, 167.

omat uhrinsa edelleen lukuisille eri jumalille.⁵²⁴ Tämä oli ehkä hänen perimmäinen tarkoituksensakin. Vaikka lukuisat jumalat olivat hänelle vain yhden jumaluuden ilmentymiä, ei niitä pitänyt sekoittaa palvonnassa keskenään. Pakanalliset rituaalit piti edelleen suorittaa vuosisataisia perinteitä kunnioittaen ja niitä tarkasti seuraten.⁵²⁵

7. 2. 2. Uhreja ja enteitä

Julianus Apostata uhrasi lyhyeksi jääneen hallituskautensa aikana suunnattoman määrän eläinuhreja. Julianukselle ei ollut mitenkään tavatonta uhrata vaikkapa sata härkää päivässä. Tätä sivistyneen miehen tavatonta innostusta verisiin uhrimenoihin on nykypäivän ihmisen vaikea käsittää. Julianuksen uhrimenot saavuttivat sellaiset mittasuhteet, että niitä eivät aina ymmärtäneet hänen oman aikansa pakanatkaan.⁵²⁶ Julianuksen tavattoman innostuksen eläinuhreihin ymmärtää parhaiten Iamblikhoksen asettamaa taustaa vasten. Filosofin Iamblikhos nimittäin kirjoitti, että materiaaliset uhrin sopivat parhaiten materiaalista maailmaa hallitseville jumalille.⁵²⁷ Jos Julianus siis mieli hallita materiaalista maailmaa, oli hänen saatava sitä ohjailevat jumalat itselleen suosiollisiksi. Tästä syystä ei valtakunnan varoja säästely uhrimenojen yhteydessä. Iamblikhoksen sanat materiaalista maailmaa hallitsevista jumalista, kääntävät ajatukset helposti Roomaa hallinneisiin sotilaisiin. Valtakunta nojasi sotajoukkoihin ja valta oli sen, joka sai joukot taakseen. Julianuksen veriset uhrinäytökset olivat pääasiassa spektaakkeleita, joiden yleisönä sotajoukot olivat. Uhraamisen päätyttyä eläinten liha valmistettiin näille joukoille ruoaksi. Valtakuntaa hallinneen sotavoiman Julianus todella yrittikin voittaa puolelleen uhrimenoillaan.

Uhraamisella oli myös negatiivisia vaikutuksia. Jopa Julianusta muutoin ihailnut Ammianus Marcellinus oli vakuuttunut siitä, että valtakuntaa olisi ennen pitkää kohdannut pula karjasta, mikäli Julianuksen hallituskausi olisi jatkunut pidempään.⁵²⁸ Uhraaminen oli kuitenkin oleellinen osa roomalaista uskontoa, jonka perusperiaate oli *do ut des*. Jos halusi saada jumalilta jotakin, oli jumalille silloin myös annettava uhreja. Tämän periaatteen mukaan eli myös Julianus.

⁵²⁴ Ammianus Marcellinus, 22. 9. 5–8, 22. 12. 8. Julianus Flavius Claudius. Kirje 58 (Ep. 58). 399d; Libanius. Oratio 12 (Or. 12.). 87; Salaminius Hermias Sozomen, 5. 20. 7.

⁵²⁵ Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 302b.

⁵²⁶ Ammianus Marcellinus, 22. 12. 6, 25. 4. 17.

⁵²⁷ Iamblichus. On The Mysteries.

⁵²⁸ Ammianus Marcellinus, 25. 4. 17.

Julianuksen kohdalla on mahdotonta ohittaa myöskään enteitä ja niiden merkitystä uskonnollisessa ajattelussa. Jo Rooman tasavallan aikana enteille oli pantu niin suuri painoarvo, ettei valtiokaan koskevia päätöksiä tehty tutkimatta ensin mitä esim. uhrieläinten sisälmykset tai lintujen lento asiasta ennustivat. Myös Julianus otti enteet vakavasti. Ongelmallista enteissä oli kuitenkin niiden tulkinnanvaraisuus. Eksakti selitys enteelle voitiin varmuudella antaa vasta sitten kun oli tapahtunut sellaista, mikä voitiin yhdistää selvästi enteeseen. Enteet ja niiden selittäminen eivät silti olleet millään muotoa hyödyttömiä, vaan niillä voitiin esim. vahvistaa ja tukea Julianuksen valtaannousun kaltaista sankaritarinaa. Tällaisesta enteiden kirjallisesta käyttämisestä on hyvänä esimerkkinä historioitsija Ammianus Marcellinus. Hän kirjoitti Julianuksenkin vaiheista jälkikäteen ja jälkiviisaana kertoen milloin mistäkin enteestä, joka ennusti keisarin tulevia tapahtumia.

Julianus joutui enteiden kanssa kahden tulen väliin Persian sotaretkellään vuonna 363. Siellä sotajoukkojen mukana olleet Ammianuksen ”etruskilaisiksi” kutsumat enteiden selittäjät tulkitsivat sotajoukon kohdalle osuneen rajuilman seurauksia eri tavoin kuin Julianuksen lähipiiriin kuuluneet uusplatonistit.⁵²⁹ Tätä voi tulkita monellakin tavalla. Ensinnäkin asianlaita saattoi todella olla näin, että Julianuksella oli mukanaan enteisiin kahdella eri tavalla suhtautuvia ”asiantuntijoita”. Näistä Julianus kallistui perinteisten selittäjien sijaan mieluummin uusplatonistien kannalle. Toisaalta kyseessä saattaa olla tapausta kuvanneen Ammianuksen oman mielipiteen ilmaisu. Jos näin on, hänen mukaansa ”etruskilaiset” olivat lähempänä totuutta pitäessään enteitä sotaretken huonosta menestyksestä varoittavina. Uusplatonistit pitivät enteitä pelkästään suotuisina. Tällä Ammianus saattaa viitata siihen, että juuri uusplatonistit yllyttivät Julianuksen yltiöpäiselle Persian sotaretkelle, kun perinteistä pakanuutta edustaneet tahot vastustivat sotaretkettä. Lieu onkin pohtinut oliko Julianus Persian sotaretkensä suhteen enteiden selittäjien uhri.⁵³⁰

7. 2. 3. Julianus ja juutalaiset

Kristinuskossa synnit sai anteeksi pelkästään uskomalla Jeesukseen. Tämä tuntui Julianuksen mielestä absurdilta, sillä se mahdollisti moraalittomuuden ilman vastuuta teoista. Julianuksen mielestä oi varsin yleistä, että kristityt sanoivat yhtä ja tekivät toista.

⁵²⁹ Ammianus Marcellinus, 22. 10. 7, 25. 4. 20.

Browning on vakuuttunut siitä, että Julianusta närkästytti kristinuskossa nimenomaan tämä piirre. Klassisen sivistyksen ja sen järjen hylännyt kristinusho merkitsi Julianukselle paluuta barbarismiin.⁵³¹

Tätä taustaa vasten saattaa tuntua hämmästyttävältä, että Julianus suhtautui varsin suopeasti juutalaisiin. Hämäävää on ehkä se, että se nykyään yleisesti tunnustetaan kristinuskon ponnistaneen juutalaisuuden parista ja sen perinteistä. Tilanne ei kuitenkaan näyttänyt Julianuksen aikana aivan samalta. Kaukana eivät tuolloin olleet ne päivät, jolloin Uuden testamentin kirjoja oli kirjoitettu sävyttären niiden juutalaiskuva negatiiviseksi. Kyseessä oli tuolloin rajanveto kahden toisiaan varsin lähellä olevan uskonnon välillä.⁵³² Kristityt leimasivat juutalaiset mm. syytäiksi Jeesuksen ristiinnaulitsemiseen, vaikka ainoastaan roomalaisilla oli oikeudet kyseisen tuomion langettamiseen.

Julianus ei suinkaan ihailut juutalaisuutta sinällään. Julianukselle juutalaisuus oli kuitenkin uskonto, joka oli jo valmiiksi huonoissa väleissä kristittyjen kanssa. Juutalaisuutta tukemalla hänen oli mahdollista nakertaa kristinuskon arvovaltaa kummankin vankalla tukialueella Lähi-idässä.⁵³³ Juutalaisuudessa Julianukseen vetosi ilmeisen aidosti myös se, että juutalaiset palvoivat yhtä jumalaa esi-isiltään perimänsä uskonnon mukaisesti. Julianus kritisoikin kristittyjä eritoten siitä, että nämä eivät olleet pitäytyneet juutalaisuuden selkeässä monoteismissä, vaan olivat perustaneet uskontonsa kolmiyhteiselle Jumalalle.⁵³⁴ Juutalaisille Julianus oli valmis sallimaan oman uskontonsa, kunhan nämä vain tunnustaisivat sekä Helioksen, että Julianuksen ylivallan. Tämä ei ollut kovin radikaali vaatimus, sillä perinteisestikin juutalaiset olivat välttyneet keisarille ja valtionkultin jumalille uhraamisesta lupauksella rukoilla omaa jumalaansa keisarin ja valtion menestyksen puolesta.

Julianusta kiinnosti omien uskonnollisten mieltymystensä ja uskonnollisten käsitystensä vuoksi myös se, että juutalaisuuteen oli, kristinuskosta poiketen, kuulunut myös Jumalalle uhraaminen. Vaikka Julianus ylistikin juutalaisia selkeinä monoteisteinä, uskoi hän näiden olleen alunperin kuitenkin monijumalaisia.⁵³⁵ Uhreja ei tosin oltu toimitettu enää sen jälkeen

⁵³⁰ LIEU 1989, 60.

⁵³¹ BROWNING 1977, 165–166, 170.

⁵³² COOK & HERZMAN 1983, 51.

⁵³³ BOWERSOCK 1978, 88–89.

⁵³⁴ Julianus Flavius Claudius. Galilealaisia vastaan (*Contra galileos*, CG), 201e, 327a.

⁵³⁵ Julianus Flavius Claudius. Galilealaisia vastaan (*Contra galileos*, CG), 238c.

kun keisari Titus oli n. 300 vuotta aiemmin tuhonnut Jerusalemin temppelin. Koska juutalaiset eivät uskonsa mukaan voineet suorittaa jumalalleen uhreja muualla kuin Jerusalemin temppelissä Julianus innostui temppelin uudelleenrakentamisesta. Julianus halusi rakentaa temppelin uudelleen voidakseen kunnioittaa siellä uhrein yhdessä juutalaisten kanssa kaikkein korkeinta jumalaa.⁵³⁶

Juutalaisten suhtautuminen Julianuksen suunnitelmiin oli hieman vaivautunutta. Heille Julianus oli ensinnäkin vääräuskoinen. Puhui keisari mitä tahansa, hän ei ollut juutalainen. Juutalaisuudessa on hyvin pitkälle ollut aina kyse pikemminkin etnisyydestä, kuin tiettyjen uskonkappaleiden noudattamisesta. Lisäksi Julianus edusti Roomaa, joka oli alistanut Jumalan valitun kansan ikeensä alle. Toisaalta juutalaisia kuitenkin imarteli keisarin huomio ja suuret suunnitelmat heidän temppelinsä rakentamisesta. Tähän viitta ainakin se, että juutalaiset ryhtyivät keräämään hankkeeseen rahaa ja puhdistamaan temppelin aluetta rakennustöitä varten.⁵³⁷ Silti hankkeessa oli arveluttavatkin puolensa, sillä juutalaisen tradition mukaan temppeliä ei tulaisi rakentamaan uudelleen, ennekuin Israelin kansalle ilmestyisi messias.⁵³⁸ Kristityille Jerusalemin temppelin uudelleenrakentaminen olisi taas merkinnyt erään Jeesuksen ennustuksen vääräksi osoittamista.⁵³⁹ Siihen Julianus ilmeisesti kristinuskon opinkappaleet hyvin tuntevana varmasti osaltaan tähtäsikin.

Suunnitelmansa toteuttamiseksi Julianus nimitti rakennustehtävän johtoon arkkitehti Alypiuksen. Temppelin rakennustyöt saatiin kyllä aloitettua, mutta ne kohtasivat pian yllättäviä vastoinkäymisiä. Rakennustyömaalla tapahtuneet salaperäiset tulipalot ym. tuhot selitettiin kristittyjen leirissä Jumalan työksi.⁵⁴⁰ Historiantutkijat ovat kuitenkin olleet taipuvaisempia selittämään ne Lähi-itää koetelleen maanjäristyksen seurauksiksi.⁵⁴¹ Joka tapauksessa temppelin rakennustyö jäi kesken Julianuksen valtakauden loputtua äkillisesti kesällä 363.

⁵³⁶ Ammianus Marcellinus, 23. 1. 2–3; Ephrem The Syrian. Julianusta vastaan (Hymni contra Julianum), 4. 18; Julianus Flavius Claudius. Fragmentti kirjeestä papille (A Letter to A Priest), 295c; Galilealaisia vastaan (Contra galileos, CG), 354b; Kirje 20. 433d–459a; Kirje 51, 298. Julianus yhdisti selvästi juutalaisten jumalan palvomaansa Heliokseen.

⁵³⁷ BROWNING 1977, 176.

⁵³⁸ BOWERSOCK 1978, 89.

⁵³⁹ Matteus, 24. 2; Markus, 13. 2; Luukas, 19. 44, 21. 6.

⁵⁴⁰ Ephrem The Syrian. Hymni Julianusta vastaan (Hymni contra Julianum) 4. 20.

⁵⁴¹ Ammianus Marcellinus, 22. 13. 5. Ammianus kertoo 2.12.362 sattuneen maanjäristyksen tuhonneen ainakin Nicomedian ja osan Nikeaa Vähässä-Aasiassa.

Pakanuuden tueksi tarkoitetut uudistukset eivät ottaneet Julianuksen odottamalla tavalla tuulta alleen.⁵⁴² Hän halusi olla samaan aikaan lempeä ja saavuttaa silti nopeasti tuloksia. Yhtälö oli uskonnollisten uudistusten suhteen mahdoton. Julianus kyllä ymmärsi valtakuntansa ongelmien olevan huomattavasti mutkikkaampia kuin klassinen aika oli kirjoista luettuna. Julianus odotti silti massakääntymisiä pakanuuteen. Hänhän oli saapunut pelastamaan kansan kristinuskon ikeestä. Kun mitään radikaalia muutosta ei spontaanisti tapahtunut, hän oli valmis jopa lahjomaan ihmisiä pakanoiksi rahan avulla.⁵⁴³ Julianus alkoi myös selvästi suosia pakanallisia yhteisöjä ja rankaista kristillisiä. Pakanoilta Julianus taas odotti kristittyjen kaltaista sisäistettyä uskonnollista vakaumusta, vaikkei se ollut koskaan kuulunut suuremmin Rooman valtionuskonnon kaltaiseen pakanuuteen. Vaikka Julianuksen ideat olivat sinänsä toteuttamiskelpoisia, hän odotti liikoja. Muutos ei voinut tapahtua hetkessä. Hän ei myöskään ollut kovin valmis muuttamaan suunnitelmiaan niiden kohdatessa vastatuulta. Jos uudistukset eivät toimineet Julianus jumalinen oli edelleen oikeassa ja yksinkertainen kansa väärässä. Elitistisellä Julianuksella ei edes ollut kunnollisia keinoja puhua tavalliselle kansalle uskonnosta. Hän oli kulttuurisesti näistä liian etäällä. Julianus sai kosketuksen rahvaaseen vain esiintyessään paraatissa tai taistelukentällä.⁵⁴⁴

8. Antiokia

Antiokian tapahtumien yksityiskohtaiselle käsittelylle löytyy kaksi perustetta. Ensinnäkin ne muodostavat tarinan kronologian kannalta luonnollisen jatkumon. Toisaalta niissä tulevat konkretian tasolla ilmi yhtäältä Julianuksen idealismista voimansa ammentavat pyrkimykset ja toisaalta vastapoolina toimivan kansan reaktioiden aiheuttamat realiteetit.

Merkittävin Julianuksen esikuvista oli Aleksanteri Suuri.⁵⁴⁵ Esikuvansa mukaisesti Julianuksen haaveissa kangasteli Rooman periviholliseksi muodostuneen Persian valloittaminen. Persian vastaisen sodan hän sai perinnökseen edeltäjältään Constantiukselta.⁵⁴⁶ Persiaa vastaan sota oli kuitenkin viimeksi käyty Rooman kannalta

⁵⁴² Julianus Flavius Claudius. Kirje 22 (Ep. 22), 429c–451b; Kirje 37 (Ep. 37); Kirje 78 (Ep. 78), 344b, 375c; Kirje 84 (Ep. 84), 429, 431d.

⁵⁴³ Libanius. Oratio 18, 168.

⁵⁴⁴ BROWNING 1977, 143.

⁵⁴⁵ Ammianus Marcellinus. 16. 5. 4, 16. 4. 15; Artemii Passio. 69; Julianus Flavius Claudius. Kirje Themistiukselle vuodelta 356 tai 361 (Ep ad. Them.), 253b, 257b, 264d; Caesarit (Caesars) 325b, 331c; Libanius. Oratio 15. 2; Oratio 17. 7.

⁵⁴⁶ SMITH 1995, 12.

menestyksellisesti Diocletianuksen päivinä yli puoli vuosisataa aiemmin. Noita aikoja oli seurannut Constantiuksen valtakaudelle asti jatkunut rauha. Se oli päättynyt Persian osoitettua taas halunsa laajeta länteen. Alueet, mistä kiisteltiin, olivat ihmiskunnan vanhimpia sivistyksen kehtoja. Eufratin ja Tigrisin rannoilla olivat kohonneet kukoistukseen sumerilaisten kulttuuri, Babylonian ja Persian valtakunnat. Se oli myös aluetta, missä Aleksanteri Suuren valloitusten jälkeen oli nähnyt päivänvalon se mitä me yleensä ymmärrämme hellenistisellä kulttuurilla. Browningin mukaan keisari Constantius olisi Persian suhteen ollut valmis taipumaan neuvotteluratkaisuunkin. Neuvottelujen aikaansaaminen edellytti kuitenkin ensin Constantiukselta sotamenestystä ja sotamenestys taas jäi saavuttamatta.⁵⁴⁷ Julianus taas havitteli sotamenestystä, ei neuvotteluja.

Julianuksen mielessä oli tappiollisena Roomaa vaivanneen sotaonnen kääntäminen. Onnettaren suosikiksi hän oli osoittautunut jo Galliassa. Rooman armeija taas oli valmis seuraamaan ketä tahansa johtajaa, jos tämä oli kyllin voitokas ja onnekas, ja jos tämän jumala soi heille voiton. Julianus jos kuka oli luonut menestyksellisen maineensa sotilaallisilla voitoillaan. Hän oli menestyksellään osoittanut myös olevansa jumalien ja Fortunan suosikki.⁵⁴⁸

Kansainvaellukset oireilivat jo alkamistaan, mutta Julianukselle ei kelvannut vastustajaksi Tonavan takana kytenyt goottien uhka. Hänen neuvonantajansa yrittivät taivutella Julianusta sotaan gootteja vastaan, mutta Julianus vastasi heille odottavansa mieluummin arvoistaan vastustajaa. Tällä hän tarkoitti Persiaa.⁵⁴⁹ Goottien laiminlyöminen kostautui vielä 300-luvun aikana, kun keisari Valens hävisi näille taistelun vuonna 378. Ammianus Marcellinus piti tätä tappiota eräänä Rooman historian pahimmista, aivan kuin tietäen sen avanneen tien barbaarikansoille. Nämä tulivat pyyhkimään Rooman läntisen puoliskon maailman kartalta seuraavan vuosisadan kuluessa.

Valmistellakseen Persian sotaretkeä Julianus saapui Antiokiaan 16. päivänä kesäkuuta vuonna 362. Keisaria vastaanottamaan saapunut kansa hurrasi hallitsijalleen ja Julianus sai paistatella kansansuosiossa. Kaupunki sijaitsi Orontes-joen varrella, Casius-vuoren

⁵⁴⁷ BROWNING 1977, 49.

⁵⁴⁸ Kts. esim. Ammianus Marcellinus, 24. 1. 1; Claudius Mamertinus. Kiitospuhe keisari Julianukselle konsuliksi korottamisensa kunniaksi (Claudi Mamertini gratiarum actio de consulato suo Iuliano imp.), 27. 1. Claudius Mamertinuksen mukaan Julianus oli onnekas. Onnekkuus taas ilmensi jumalien suosiota.

⁵⁴⁹ BOWDER 1978, 53.

juurella, hedelmällisellä ylätasangolla.⁵⁵⁰ Antiokia oli Persiasta saapuvan kauppateien pääte piste ja keskeisen sijaintinsa ansiosta siitä olikin kasvanut eräs Rooman merkittävimmistä ja rikkaimmista kaupungeista.⁵⁵¹ Antiokia oli myös merkittävä hallinnollinen keskus, josta käsin toimivat valtakunnan itäisiä osia hallinneet virkamiehet *consularis Syrae* ja *comes orientis*. Antiokia oli syntynyt hellenismien aamunkoitteessa. Sen oli perustanut 300-luvulla eaa. Aleksanteri Suuren kenraali Seleukos samassa huumassa, missä uusia kreikankielisiä kaupunkeja perustettiin ympäri vastasyntyntä hellenististä maailmaa.⁵⁵²

Se että Julianus valitsi sotaretkensä lähtöpisteeksi Antiokian kaupungin Syyriassa ei ollut mikään ihme. Perinteisestikin se oli ollut Rooman keisareiden tukikohtana Persiaan suuntautuneilla sotaretkillä. Sieltä olivat lähteneet matkaan niin Trajanus, Diocletianus, kuin Constantiuskin.⁵⁵³ Julianus tunsikin myös kaupungin suuren menneisyyden.⁵⁵⁴ Siksi Antiokian valinta Julianuksen armeijan kokoamispaikaksi kesällä 362 ei ollut yllätys.⁵⁵⁵ Vaikka Antiokian tapahtumissa pääpaino kohdistuikin uskontoon, sekä Julianuksen ja paikallisväestön vastakkainasetteluun, oli Antiokiaan saapumisen alkuperäisenä tarkoituksena oli nimenomaan Persian vastaisen sotaretkien valmistelu.⁵⁵⁶

Varsinaisessa Antiokian kaupungissa oli asukkaita n. 15 000 ja sitä ympäröivällä maaseudulla n. 400 000.⁵⁵⁷ Kaupungin yläluokka, johon kuului mm. aikansa kuuluisin reetori Libanios, oli edelleen kreikankielistä.⁵⁵⁸ Antiokiassa asui myös paljon juutalaisia ja syyrialaisia.⁵⁵⁹ Vanha kielellinen jako seuraili pääosin maaseudun ja kaupungin välistä jakoa ja oli peräisin kaupungin syntyajoilta. Se liittyi hellenismien synnyn aikaiseen asutuspolitiikkaan. Maatöitä vieroksuneet kreikkalaiset muuttivat tuolloin siirtolaisina asumaan uusiin kaupunkeihin, jättäen niitä ympäröivän maaseudun alkuperäiselle väestölle. Näin kaupungeista tuli sivistyneen yläluokan vauraita kreikankielisiä keskuksia

⁵⁵⁰ GARNSEY 1998, 89.

⁵⁵¹ ROLFE 1971, ix.

⁵⁵² BROWNING 1977, 48, 148.

⁵⁵³ SMITH 1995, 6; BOWDER 1978, 45.

⁵⁵⁴ Julianus Flavius Claudius. Parran vihaaja (Misopogon), 347a–249a, 358a–359a.

⁵⁵⁵ SMITH 1995, 6.

⁵⁵⁶ BROWNING 1977, 191.

⁵⁵⁷ BROWNING 1977, 145.

⁵⁵⁸ BOWDER 1978, 114. Julianus tapasi reetori Libanioksen henkilökohtaisesti ensimmäistä kertaa vasta saapuessaan Antiokiaan. Libanios ei siksi missään vaiheessa ehtinyt saavuttaa Maximuksen tavoin asemaa Julianuksen varsinaisessa lähipiirissä.

⁵⁵⁹ ROLFE 1971, ix.

ja maaseutu säilytti alkuperäisen kielensä.⁵⁶⁰ Antiokiassa taloudellista valtaa pitävä maanomistajaluokka puhui kuitenkin myös syyriaa, joka oli seudun rahvaan käyttämä kieli.

Julianukselle Antiokia edusti hellenistisen kaupungin perikuvaa. Siellä jos missä hän odotti kohtaavansa innostunutta vastaanottoa uudistusmielisille ajatuksilleen. Julianuksen ajattelu ei vedonnut kansaan Antiokiassa.⁵⁶¹ Julianus oli liian askeettinen rikkaille ja ylellisyyteen tottuneille kaupunkilaisille. Hän erehtyi kaupungin kehityskelpoisuuden suhteen. Antiokian todellisuus ei vastannut Julianuksen ihanteellista kuvaa hellenistisestä kaupungista. Ensinnäkin valtaosa Antiokian asukkaista oli kristittyjä.⁵⁶² Heidä ei miellyttänyt alkuunkaan Julianuksen politiikka, joka tähtäsi pakanuuden aseman vahvistamiseen kristinuskon kustannuksella. Heillä ei tuntunut olevan pienintäkään aikomusta vaihtaa uskontoaan pakanauteen vain siksi, että keisari sattui suosiman pakanautta. Toiseksi Julianus halusi vahvistaa kaupungin neuvoston, eli *curia*: n asemaa. Julianuksella oli tähtäimessä oli taloudellisesti omavaraisten kaupunkien aikaansaaminen ja sitä kautta valtion talouden ja verotuksen keventäminen. Näin valtion kassan taloudellinen taakka olisi keventynyt huomattavasti ja keisarin tehtäväksi olisi jäänyt lakien säätäminen ja rajojen puolustaminen ulkoisia vihollisia vastaan. Taloudellinen sitoutuminen kaupungin hyvinvointiin ei kuitenkaan tuntunut kiinnostavan antiokialaisia. Heidän kannaltaan oli helpompaa, että kaukaisten provinssien maanviljelijät maksoivat valtiolle ankaria veroja, joiden rikastuttamasta keisarin kirstusta voitiin rahoittaa myös Antiokian rakennushankkeet.

Julianus toimi siinä uskossa, että kreikkalaisten polisten henki olisi säilynyt hellenistisessä maailmassa läpi vuosisatojen. Hän odotti kohtaavansa alamaisten sijaan kansalaisia. Tässä suhteessa hänen odotukset saattoivat näyttää hieman ristiriitaisilta samaan aikaan toteutetun itsevaltiuden kanssa. Tämä täytyy kuitenkin ymmärtää niin, että Julianus hyväksyi vahvan keisarin roolin, koska se edusti yhtenäistä ja koossapitävää voimaa hellenistisen kulttuurin sisäisiä ja ulkoisia uhkatekijöitä vastaan. Itsevaltiaan tavoin toimiva keisari ei siis pitänyt olla mikään este hellenististen kaupunkien tiedostavien kansalaisten harjoittamalle itsenäiselle politiikalle.

⁵⁶⁰ BROWNING 1977, 146–147.

⁵⁶¹ SMITH, 1995, 46.

⁵⁶² SMITH 1995, 6.

Julianus saapui Antiokiaan omien sanojensa mukaan tehdäkseen siitä entistä mahtavamman.⁵⁶³ On epäilty, että Julianus halusi tehdä Antiokiasta valtakunnan uuden pääkaupungin kristityn Konstantinopolin tilalle. Totuus saattaa kuitenkin olla vähemmän dramaattinen. Silloin kun keisari kulki ympäri valtakuntaansa sotajoukkonsa ja hovinsa kera valtakunnan keskus oli *de facto* aina siellä, missä keisari sattui olemaan. Julianuksen kommentti ei välttämättä tarkoittanut mitään tämän kummempaa.

Antiokiassa ilmapiiri alkoi viilentyä varsin pian Julianuksen uudistusajatusten törmätessä paikallisen yläluokan intresseihin ja seudulla vallitsevaan kristillisyyteen. Tilanteen kärjistymistä edesauttoi myös kuivuus, jonka vuoksi viljasato oli jäänyt Antiokian muutoin viljavalla seudulla vähäiseksi. Viljaa kyllä oli, mutta sen hinta oli kohonnut korkeaksi. Tilannetta vaikeuttivat rikkaat kauppiamiehet, jotka ostivat arvokasta viljaa varastoihinsa odottaen hinnan nousevan edelleen.

Julianus yritti helpottaa tilannetta ensin velvoittamalla kaupungin neuvoston, eli curian huolehtimaan nälänhädästä. Vastentahtoiset neuvoston jäsenet eivät kuitenkaan saaneet aikaan mitään näkyvää tulosta, joten Julianus päätti itse tarttua toimeen. Hän tilasi kaupunkiin valtion varoin laivalasteittain viljaa Egyptistä. Tämän viljan myyntiin hän määräsi torilla kiinteät ja alhaiset hinnat.⁵⁶⁴ Suunnitelma oli muuten hyvä, mutta rikkaat kauppiat pääsivät hyötymään tilanteesta. He ostivat torilta Julianuksen tuottaman viljankin varastoihinsa. Koska Antiokian hinnat olivat nyt säännösteltyjä hyötyivät kauppiat viljasta myymällä sitä kaupunkia maaseudulla.⁵⁶⁵ Julianus yritti vielä helpottaa nälänhätää järjestämällä viljan jakelua valmiiksi leivottujen leipien muodossa, niitä kun oli mahdotonta haalia varastoon huonon säilyvyyden vuoksi. Leipien tuottaminen ei kuitenkaan ollut tarpeeksi tehokasta helpottamaan nälänhätää.

Keisarin läsnäolo ei auttanut sen paremmin rikkaita, kuin köyhiäkään. Antiokian normaalia elämänmenoa sekoittamaan tulleen Julianuksen ja kaupunkilaisten välit alkoivat kiristyä. Tätä kehitystä edesauttoi myös Julianuksen paikalle kokoama armeija. Sotajoukko oli huomattavan kokoinen ja nieli muutenkin nälässä olevien Antiokialaisten ruokavaroja. Lisäksi Julianus suorastaan hukutti sotilaansa lihaan. Lihaa riitti armeijalle niistä lukemattomista häristä, joita Julianus uhrasi jumalilleen Antiokian läheisyydessä

⁵⁶³ Julianus Flavius Claudius. Parran vihaaja (Misopogon), 367d.

⁵⁶⁴ Ammianus Marcellinus, 22. 14. 1; Julianus Flavius Claudius. Parran vihaaja (Misopogon), 368d–369b.

⁵⁶⁵ BROWNING 1977, 154.

sijainneissa temppeleissä. Uhrimenot olivat kuin armeijalle suunnattua suurimittaista propagandaa, jonka tarkoituksena oli osoittaa Julianuksen ja hänen jumaliensa ylivertainen voima ja mahtavuus, sekä samalla lahjoa sotilaat uhrieläinten lihalla suopeiksi johtajalleen. Armeijan suhteen Julianuksella ei ollut varaa diskriminointiin, kuten muualla yhteiskunnassa. Ketään ei voinut jättää pois. Julianuksen oli pidettävä armeija kokonaisuudessaan puolellaan uskonnosta välittämättä.⁵⁶⁶ Armeijassa oli kristittyjä merkittävälläkin paikoilla. Tällainen oli mm. Julianusta valtaistuimelle seurannut Jovianus. Sotilaiden oli osallistuttava uhrimenoihin myös muuten kuin yleisön ominaisuudessa. Kaikki eivät olleet asiasta kuitenkaan innostuneita, joten Julianus joutui turvautumaan jopa lahjontaan ja pakkokeinoihin.⁵⁶⁷

Uhrispektaakkeleiden yleisönä oli siis pääasiassa sotilaita. Kun armeijan suosiota kosiskeltiin näin lihaisilla keinoilla ja läheisen kaupungin rahvas kärsi avustustoimista huolimatta nälkää, oli selvää että Julianus joutui kansan parissa epäsuosioon.⁵⁶⁸ Ylipäänsäkin hänen uskonnollisiin uudistuksiinsa suhtauduttiin vihamielisesti ja parhaimmillaankin vain välinpitämättömästi.⁵⁶⁹ Julianuksen ja Antiokian kaupunkilaisten ristiriita uhraamisen suhteen tuli esille mm. Julianuksen ollessa uhraamassa Casiusvuorella Zeuksen temppelissä. Hänen suureksi hämmästykseksensä Antiokian kaupunki ei lähettänyt sinne yhtään ainoaa uhrieläintä.⁵⁷⁰ Julianus oli epäsuosiossa. Tämä sai hänet välittelemään julkisia esiintymisiä ja vetäytymään entistä tiiviimmin ystäviensä pariin palatsin suojiin.⁵⁷¹

Valmistellessaan sotaretkeä Julianus kävi Antiokiassa taistelua jo monella eri rintamalla. Hän yritti lepyttää jumalia uhreillaan ja samalla lahjoa sotilaita puolelleen.⁵⁷² Julianus yritti voittaa Antiokian rahvaan suosiota puolelleen helpottamalla ruokapulaa ja samalla valaa paikalliseen yläluokkaan vanhojen aikojen polisten henkeä. Ruokapula ei helpottunut, eikä Antiokian rahvas jaksanut innostua Julianuksen kaupungille lahjoittamasta Georgios Kappadokialaisen kirjastosta.⁵⁷³ Julianuksen ja antiokialaisten lopullinen välirikko ei

⁵⁶⁶ BROWNING 1977, 185–186.

⁵⁶⁷ Ammianus Marcellinus, 22. 11. 2; Libanius. Oratio 18. 168.

⁵⁶⁸ BOWDER 1978, 84; SMITH 1995, 169.

⁵⁶⁹ SMITH 1995, 6.

⁵⁷⁰ GARNSEY 1998, 70.

⁵⁷¹ Ammianus Marcellinus, 23. 1. 5; BROWNING 1977, 184.

⁵⁷² Libanius. Oratio 12. 79, 84–91. Libanioksen mukaan Julianuksella oli liittolaisenaan useita eri jumalia, kuten Hermes, Apollo, Pan, Demeter, Ares, Zeus ja Calliope. Samat jumalat saattoivat vielä esiintyä maininnoissa useaan kertaan tietyn paikallisin konnotaatioin varustettuna.

⁵⁷³ BROWNING 1977, 156.

kuitenkaan saanut alkuaan itse kaupungissa, vaan sen läheisyydessä Dafnessa sijainneessa Apollon temppelissä.⁵⁷⁴

Julianus haki Apollon temppelin oraakkelilta tulevia tapahtumia koskevia neuvoja ja suoritti käynneillään runsaita uhreja.⁵⁷⁵ Julianuksen ihmetellessä ennustusten puuttumista oraakkeli sanoi temppelin läheisyyteen haudattujen ruumiiden estävän ennustamisen.⁵⁷⁶ Kyse oli miasmasta.⁵⁷⁷ Julianuksen oma veli Gallus oli antanut caesarina ollessaan haudata temppelin läheisyyteen kristityn marttyyrin, pyhän Babylaksen maalliset jäänteet.⁵⁷⁸ Julianus päätti nyt siirättää pyhimyksen luut ja sarkofagin takaisin alkuperäiselle paikalleen Antiokiaan rakennettuun kahdeksankulmaiseen kirkkoon, jonka Constantius oli vihkinnyt käyttöön vuonna 341.⁵⁷⁹ Siirtämisen jälkeen temppelissä suoritettiin puhdistusseremoniat, jotta oraakkeli olisi jälleen kyennyt ennustamaan.⁵⁸⁰

Pian tämän episodin jälkeen 22.10. 362 sattui Apollon temppelissä tuhoisa tulipalo, joka vei mukanaan temppelin kuuluisan Apolloa esittäneen puuveistoksen.⁵⁸¹ Julianuksen epäily tulipalon syttymissyistä kohdistui seudun kristittyihin, vaikka muiden toimesta esitettiin myös epäilyjä siitä, että palo olisi saanut alkunsa votiivikynttilästä.⁵⁸² Ilmeisesti näiden epäilyjen vuoksi Julianus kuulusteli Dafnen temppelin pakanapappia varsin kovin ottein asian tiimoilta, mutta syyllistä ei löytynyt. Julianus vaati kuitenkin jonkun saattamista

⁵⁷⁴ Artemii Passio, 51; John Chrysostom. Hymni Julianusta, kuningasta joka oli luopio, vääriä opettajia ja juutalaisia vastaan (Hymni contra Julianum), 17. 98. Apollo oli Dafnen suojelija jumala. Temppeli oli pystytetty paikalle tarun mukaan siksi, että Dafne oli siinä paikassa laskeutunut taivaasta maahan.

⁵⁷⁵ John Chrysostom. Hymni Julianusta, kuningasta joka oli luopio, vääriä opettajia ja juutalaisia vastaan (Hymni contra Julianum), 15. 80.

⁵⁷⁶ Artemii Passio, 53; John Chrysostom. Pyhän Babylaksen puolesta Julianusta ja pakanoita vastaan (Contra Julianum et gentiles), 15. 81.

⁵⁷⁷ John Chrysostom. Pyhän Babylaksen puolesta Julianusta ja pakanoita vastaan (Contra Julianum et gentiles), 16. 91.

⁵⁷⁸ John Chrysostom. Pyhän Babylaksen puolesta Julianusta ja pakanoita vastaan (Contra Julianum et gentiles), 14. 76; Julianus Flavius Claudius. Kirje 29. Babylaksen jäänteet oli siirretty Dafneen kuitenkin keisari Constantiuksen käskystä. Julianuksen mukaan Gallus oli käyttänyt Apollon temppelin pylväitä Babylaksen haudan rakennusmateriaalina. Julianus palautti nämä osat takaisin alkuperäiselle paikalleen.

⁵⁷⁹ Ammianus Marcellinus. 22. 12. 8; Artemii Passio. 55; BOWDER 1978, 61. Babylas oli ollut Antiokian piispana keisari Deciuksen hallituskaudella ja estänyt tarinan mukaan itseään keisaria tulemasta sisälle antiokialaisten kirkkoon. Tästä hyvästä Babylas oli mestattu ja haudattu kahleet mukanaan.

⁵⁸⁰ BOWERSOCK 1978, 93. Dafnen temppelin lisäksi Julianus puhdistutti mm. Castalian lähteen ja Didyman temppelin. Castalian lähteestä katso myös Ammianus Marcellinus, 22. 12. 8.

⁵⁸¹ Ammianus Marcellinus, 22. 13. 1; Artemii Passio. 52; John Chrysostom. Pyhän Babylaksen puolesta Julianusta ja pakanoita vastaan (Contra Julianum et gentiles), 17. 93; Libanius. Oratio 60, 14. Patsaan vartalo oli veistetty viinipuusta, se oli vaateitettu kullalla ja sen silmät olivat violetta jalokiveä. Patsas esitti Apollon lyyra kädessään, kullasta valmistettu laakeriseppelä kultaisilla hiuksillaan muusien, eli runottarien johtajana. Patsaan tunnettu ulkoinen komeus aiheutti tarkoituksellisesti ihmisissä kunnioituksen tunnetta.

⁵⁸² Ammianus Marcellinus, 22. 13. 3; Artemii Passio. 56; John Chrysostom. Pyhän Babylaksen puolesta Julianusta ja pakanoita vastaan (Contra Julianum et gentiles), 19. 109. Artemii Passio ja Johannes Chrysostomos kertovat tulipalosta näyttönä Jumalan voimasta.

vastuuseen. Siksi hän ilmeisesti henkilökohtaisena kostonaan sulki Antiokian kristittyjen pääkirkon.⁵⁸³

Tilanne alkoi eskaloitua 1.1. vuonna 363, kun Julianus vietti Antiokiassa juhlia juuri alkaneen konsulikautensa kunniaksi. Juhlien aikana hän alkoi saada sekä ihmisten puheissa, että häväistyskirjeissä osakseen sellaisia nimityksiä, kuin teurastaja, kokki ja apina.⁵⁸⁴ Ensimmäiset kaksi nimitystä viittasivat hänen suunnattomaan kiinnostukseensa verisiä uhrimenoja kohtaan.⁵⁸⁵ Näissä hän itse oli vielä useinkin härkien turmioksi koituneen kirveen heiluttajana. Varhaisempina aikoina uhrieläinten tappamisesta olivat huolehtineet erityiset temppeleipalvelijat, *victimarii*. Apinaksi Julianusta kutsuttiin taas hänen karvaisuutensa vuoksi. Julianus nimittäin piti pastaa, filosofin ulkoista tunnusmerkkiä, joka muuten ei ollut 300-luvun Roomassa kovinkaan suosittu koristautumisen muoto. Parrattomiksi ajeltujen Antiokialaisten silmissä Julianus varmasti äkkiä vertautui kerjäläisissä asuissa yhteiskuntaa kritisoineisiin kyynikkofilosofeihin tai karvaisiin barbaareihin. Julianuksen omana tarkoituksena oli kuitenkin korostaa oppineisuutta.⁵⁸⁶ Julianus halusi näyttää ulospäinkin, että hänen kohdallaan oli toteutunut Platonin kuvailema filosofin hallitsema ihannevaltio.⁵⁸⁷

Antiokiassa Julianukselle huudeltiin myös Kristukseen ja Constantiukseen viitaten, että *kappa* ja *chi* eivät olleet kaupunkia aikaisemmin vahingoittaneet.⁵⁸⁸ Julianus ilmeisesti Antiokialaisten mielestä oli tuottanut vahinkoa. Se ei kuitenkaan ollut tarkoituksellista. Ehkä tästä syystä Julianus puolustautui syytöksiä vastaan tavalla, joka hakee vertaistaan koko yksinvaltiuden historiassa. Julianus teki sen, mitä hän parhaiten taisi sotimisen ohella: hän kirjoitti Antiokialaisille julkisen vastineen joka kiinnitettiin tammikuun lopulla vuonna 363 luettavaksi palatsin ulkopuolelle.⁵⁸⁹ Tämä kirjoitelma nimeltä *Misopogon*, eli Parran vihaaja, oli tarkoitettu satiiriseksi teokseksi. Siinä Julianus liioitteli niitä piirteitään, joiden vuoksi hän oli saanut antiokialaisten pilkan osakseen. *Misopogon* ei kuitenkaan

⁵⁸³ Ammianus Marcellinus, 22. 13. 2.

⁵⁸⁴ Ammianus Marcellinus, 22. 14. 3; John Chrysostom. Hymni Julianusta, kuningasta joka oli luopio, vääriä opettajia ja juutalaisia vastaan (Hymni contra Julianum), 19. 103.

⁵⁸⁵ Artemii Passio. 152; John Chrysostom. Hymni Julianusta, kuningasta joka oli luopio, vääriä opettajia ja juutalaisia vastaan (Hymni contra Julianum), 17. 100. Artemii Passio kertoo meille, että Julianus uhrasi Dafnen temppeleissä Apollolle kymmeniä *hecatombeja* jokaista eläinlajia. Yksi *hecatomb* tarkoittaa sataa eläintä. Johannes Khrysostomoksen mukaan Julianus uhrasi niin suuria määriä eläimiä, että saattoi kuvitella hänen eläneen vain hävittääkseen kaikki eläimet maan päältä.

⁵⁸⁶ Kts. SMITH 1995, xi.

⁵⁸⁷ BROWNING 1977, 185.

⁵⁸⁸ BROWNING 1977, 185.

⁵⁸⁹ GARNSEY 1998, 72.

ollut satiirina aivan tyylipuhdas, sillä Julianuksen pettymys ja katkeruus paistoi itseironian läpi. Hän ei esim. voinut olla kysymättä kaupunkilaisilta, mitä pahaa hän oli tehnyt ansaitakseen kaupunkilaisten vihan osakseen. Hänhän oli tehnyt kaikkensa parantaakseen kaupungin oloja. Epäsuosioon joutunut Julianus piti Antiokialaisia kiittämättöminä.⁵⁹⁰

Ehkä reetori Libanioksen vakuuttelun vuoksi Antiokialaiset tulivat Misopogonin julkaisun jälkeen katumapäälle. Olihan Julianus sentään valtakunnan keisari ja hänellä oli valta tehdä heidän kaupungilleen mitä halusi. Julianus oli kevään tullen lähdössä seudulta ja vannoi, ettei tulisi enää palaamaan Antiokiaan. Sen sijaan hän sanoi aikovansa Persian sotaretken jälkeen saapua Tarsoksen kaupunkiin Vähään-Aasiaan.⁵⁹¹ Ehkä Julianus toivoi Tarsoksen asukkaiden olevan suosiollisempia hänen ajamilleen uudistuksille. Antiokialaiset pelkäsivät luultavasti samanlaista tuomiota, minkä Julianus oli langettanut Vähässä-Aasiassa Caesarealle riistäen tältä kaupungin arvon ja sakottaen tätä vielä raskaasti kristillisyytensä vuoksi. Niinpä antiokialaiset seurasivat saattueena kaupungista pois ratsastavaa Julianusta toivoen teon lepyttävän heihin vihastunutta keisaria.⁵⁹² Suurin odotuksin Antiokiaan saapunut Julianus poistui kaupungista pettyneenä. Kansa ei ymmärtänyt Julianusta, eikä Julianus kansaa. Paikalliset valtaeliitin intressit eivät nekään osuneet yksin keisarin pyrkimysten kanssa. Julianukselle jäi enää armeijan tuli ja edessä oleva sotaretki.

9. Persia ja kuolema

Sotamenestys oli keisarin arvon mitta.⁵⁹³ Julianuksenkin maine aikalaistensa silmissä perustui kuitenkin ennen kaikkea sotamenestykseen. Hän oli onnistunut lähes mahdottomana pidetyssä tehtävässä rauhoittaessaan kuohuvan Gallian ja nujertaessaan barbaarikansat. Julianuksen maineen sotapäällikkönä olisi kruunannut voitto Persiasta.

Julianukselle oli tullut neuvottelutarjouksia Persian taholta, mutta hän ei kiinnittänyt niihin suuremmin huomiota.⁵⁹⁴ Neuvotteluista Persian edustajien kanssa hän kieltäytyi sanomalla, että kuningas Shapur II tulisi pian näkemään hänet henkilökohtaisesti.⁵⁹⁵ Hän halusi sotaa.

⁵⁹⁰ Julianus Flavius Claudius. Parran vihaaja (Misopogon), 370c.

⁵⁹¹ Ammianus Marcellinus. 23. 2. 5.

⁵⁹² BOWDER 1978, 122.

⁵⁹³ SMITH 1995, 6.

⁵⁹⁴ SMITH 1995, 7.

⁵⁹⁵ Ammianus Marcellinus 22. 12. 1; Libanius, Oratio 18. 164; BOWDER 1978, 53; BROWNING 1977, 158.

Tämä uhmakkuus ei miellyttänyt kaikkia tahoja. Vastustusta ilmeni jopa siinä määrin, että Julianuksen vielä oleskellessa Antiokiassa paljastui hänen murhaamiseensa tähdännyt salajuoni.⁵⁹⁶ Armeija oli olemassa sotaa varten. Julianuksen noustua valtaan Constantiukselle uskollinen armeija oli kyllä vannonut hänelle uskollisuutta, mutta ilmassa riippui silti Browningin mukaan mahdollisuus, että joukot olisivat voineet valita itselleen uuden johtajan, mikäli Julianus ei olisi johtanut sotilaita taisteluun.⁵⁹⁷

Vaikka Julianus kohtasi myös positiivisia enteitä Ammianus Marcellinus kertoo etupäässä siitä, miten jumalat monin tavoin varoittivat Julianusta lähtemästä sotaretkelle ja vielä sotaretkenkin aikana varoittivat keisaria tulevasta kohtalosta.⁵⁹⁸ Samaan aikaan uusplatonistit, Maximus etunenässä, käänsivät Julianuksen pään neuvoen tätä piittaamattomuuteen enteiden suhteen.⁵⁹⁹ Tämä asetelma kertoo eritoten kahdesta seikasta: uusplatonistien vahvasta vaikutuksesta Julianukseen, sekä Ammianus Marcellinuksen omasta suhteesta uusplatonismiin. Saattaa olla, että Julianustakin enemmän sotaa halusivat hänen lähipiirissään vaikuttaneet uusplatonistit. Julianus piti itseään edelleen jossain määrin näiden ihannoimiensa filosofien oppipoikana. Tästä syystä hän oli keisarinkin asemassa varsin altis uusplatonistien taholta tulleille vaikutteille. Julianus asetti uusplatonistien kommentteille suuremman painoarvon, kuin muiden pakanaleirin edustajien puheille. Ammianus Marcellinus ei taas suhtautunut erityisen lämpimästi uusplatonisteihin. Hän tuntuu pitäneen näitä vahvasti syyllisinä siihen, että Julianus ylipäänsä lähti yltiöpäiselle sotaretkelleen. Ammianuksen tekstistä saa sen käsityksen, että vanhoillisemmat pakanapiirit vastustivat tätä uhkayritystä. Gallia ja koko läntinen valtakunta oli vanhakantaisen pakanuuden ominta aluetta. Tähän asetelmaan sopii hyvin se, että nimenomaan Gallian prefekti Sallustius lähestyi Julianusta kirjeitse pyytäen tätä luopumaan sotaretkestään.⁶⁰⁰ Browningin mukaan sotaretkettä vastusti myös armeijan piirissä vaikuttanut oppositio.⁶⁰¹ Tälle väitteelle voidaan löytää tukea siitä, etteivät kaikki Rooman joukot liikkuneet sotaretkellä Julianuksen odottamalla tavalla.

⁵⁹⁶ John Chrysostom. Hymni Julianusta, kuningasta joka oli luopio, vääriä opettajia ja juutalaisia vastaan (Hymni contra Julianum), 50. 571–578; Libanius. Oratio 18, 199; BROWNING 1977, 182; SMITH 1995, 8. Kaksi Julianuksen armeijan upseeria, Juventius ja Maximus yrittivät murhata keisarin tämän vielä ollessa Antiokiassa.

⁵⁹⁷ BROWNING 1977, 191.

⁵⁹⁸ Ammianus Marcellinus 23. 1. 5–7, 23. 3. 3, 23. 5. 6, 24. 6. 17.

⁵⁹⁹ Ammianus Marcellinus 23. 5. 10–11, 23. 12–14; SMITH 1995, 8.

⁶⁰⁰ Ammianus Marcellinus 23. 5. 4.

⁶⁰¹ BROWNING 1977, 192.

Ammianus Marcellinuksen tekstin valossa näyttää siltä, että Julianus piti tarkoituksenaan koko Persian valloittamista. Libanioksen arveluiden mukaan taas tarkoituksena oli saada vihamielisen Shapur II:n tilalle Persian valtaistuimelle tätä huomattavasti myönteellisempi Hormisdas.⁶⁰² Väitteelle löytyy tukea mm. siitä, että Hormisdas oli Julianuksen joukkojen mukana. Tämän kaltainen ratkaisu olisi myös sopinut Julianuksen yleensä taitavaan politikointiin. Toisaalta se on kuitenkin ristiriidassa keisariuden sotaisen perusolemuksen kanssa. Vielä epäilyttävämmältä ajatus tuntuu sitä taustaa vasten, että Julianus itse kirjoitti tavattoman ihailevaan sävyyn Persian valloittaneesta Aleksanteri Suuresta. Tosin kyseessä on saattanut olla tietoinen itsensä vertaaminen Aleksanteriin, ja siten tapahtuva oman maineen pönkittäminen. Ehkä Julianus oli valmis kompromissiin näiden kahden vaihtoehdon välillä. Tarkoituksena oli saada ainakin Hormisdas valtaan, mutta Persian valloittaminenkin tuli kysymykseen mikäli se vain näytti onnistuvan. Julianuksen kuolema ja sotaretken onneton päätös eivät kerro meille mitään siitä, mikä oli sotaan lähdön perimmäinen tarkoitus. Lähteet taas eivät ole täysin luotettavia, eivätkä yksimielisiä.

Browning on todennut Julianuksen aliarvioineen Persian armeijan saaman koulutuksen ja suunnattomien etäisyyksien aiheuttamat ongelmat omien joukkojensa huollolle.⁶⁰³ Olen kuitenkin hänen kanssaan eri mieltä. Julianus Apostata ei lähtenyt liikkeelle mitenkään köykäisin eväin, sillä hänen armeijansa käsitti, laskutavasta riippuen n. 65000–95000 sotilasta, mikä tarkoittaa valtaosaa Rooman sen hetkisestä armeijasta.⁶⁰⁴ Määrä oli huomattava Julianuksen aikana, ja se oli myös huomattavasti suurempi kuin Aleksanteri Suuren armeija n. 600 vuotta aikaisemmin. Tähän määrään täytyy vielä lisätä Eufratille rakennettu laivasto, joka käsitti peräti 1100 alusta.⁶⁰⁵ Näistä suurin osa oli armeijan huoltoon liittyviä lauttoja ja ponttonialuksia, mutta olipa joukossa n. 50 sota-alustakin.⁶⁰⁶ Tässä laivastossa matkasi historioitsija Ammianus Marcellinuskin jälleen Persialaisia vastaan. Persialaisten kanssa hän oli joutunut ensikertaa vastakkain vuonna 359 taistellessaan Ursicinuksen joukoissa Amidan kaupungissa.⁶⁰⁷ Näin suuret valmistelut eivät oikein sovi samaan kuvaan vastustajan aliarvioimisen kanssa.

⁶⁰² SMITH 1995, 12.

⁶⁰³ BROWNING 1977, 192.

⁶⁰⁴ BOWDER 1978, 53; BOWERSOCK 1978, 108; GARNSEY 1998, 74; SMITH 1995, 7. Julianuksen henkilökohtaisesti komentaman pääarmeijan vahvuus lienee ollut n. 65000 miestä. Tigrisille Rooman itärajan turvaksi jätettyjen joukkojen vahvuus oli ilmeisesti n. 30000.

⁶⁰⁵ Ammianus Marcellinus, 23. 3. 9; BOWDER 1978, 54.

⁶⁰⁶ SMITH 1995, 12.

⁶⁰⁷ ROLFE 1971, xi–xii.

Omien joukkojensa lisäksi Julianus oli taivutellut Armenian kristityn kuninkaan Arsacesin liittolaisekseen.⁶⁰⁸ Liitto vaikutti kuitenkin heikolta alun pitäenkin, sillä ristiriita pakanallisen Julianuksen ja kristityn Arsacesin välillä oli Julianuksen kirjeestä päätellen ilmeinen.

”Mutta jos muodostat jonkin toisen suunnitelman – koska olen kuullut että olet konna, pelkuri sodassa ja rehentelijä, niin kuin asioiden nykytila todistaa; todellakin olen saanut kuulla että sinä yrität salassa piilotella hovissasi tiettyä yleisen hyvinvoinnin vihollista – tällä kertaa lykkään asian tuonnemmaksi sodan kohtalon vuoksi; koska liittoni jumalien kanssa on kylliksi varmistamaan vihollisen tuhon.”⁶⁰⁹

Ainoastaan Rooman poliittinen ja sotilaallinen ylivoimaisuus, sekä Persian muodostama uhka saivat Arsacesin suostumaan liittolaisuuteen. Persian sotaretken tapahtumat kuitenkin osoittivat sen, ettei Julianuksen olisi kannattanut luottaa liian sokeasti tähän liittolaiseen.⁶¹⁰ Monet sotilaallisesti heikommatkin tahot olivat tarjonneet Julianukselle liittolaisuuttaan, mutta hän oli kieltäytynyt ottamasta näitä mukaan sotaretkelle. Ilmeisesti keisari katsoi vähäpätöisistä liittolaisista olevan enemmän haittaa kuin hyötyä.⁶¹¹

Julianuksen joukot kokoontuivat aluksi Hierapoliksessa 9.3. 363.⁶¹² Kyseessä oli persialaisillekin niin näkyvä joukkojen ryhmittäminen, että hekin varmasti tiesivät odottaa vihollisuuksien alkamista. Lieun mukaan Julianuksen sotaretken taktiikka perustui harhautukseen. Julianus oli vielä ryhmitysvaiheessa etenevinään suoraan itää, mutta koukkasikin yllättäen rajan tuntumassa etelään ja eteni sitä kautta nopeasti syvälle Persian sisäosiin.⁶¹³

Ylitettyään Eufratin Julianus jakoi sotajoukkonsa kahteen osaan.⁶¹⁴ Tigrisille lähetettiin Procopiuksen johtamana n. 30000 miehen vahvuinen osasto, jonka tarkoituksena oli sitoa Persian sotavoimia ja saapua myöhemmin Julianuksen johtamien pääjoukkojen avuksi.

⁶⁰⁸ Ammianus Marcellinus 23. 2. 2.

⁶⁰⁹ Julianus Flavius Claudius. Kirje Arsaciukselle, Armenian satraapille, Antiokiasta vuonna 363 juuri ennen Persian sotaretkettä (ep. 57).

⁶¹⁰ BROWNING 1977, 216. Arsacesin ei taas olisi pitänyt luottaa roomalaisiin, jotka lopulta hävisivät sodan. Arsacesille katkerat persialaiset saivat hänet vangituksi ja sokaisivat tämän Armenian kuninkaan.

⁶¹¹ BROWNING 1977, 187.

⁶¹² BROWNING 1977, 194.

⁶¹³ LIEU 1989, 90.

⁶¹⁴ SMITH 1995, 8.

Tämän kaltaiseen pihtiliikkeeseen Julianus oli luottanut myös sotarekillaan germaaneja vastaan. Tähän ratkaisevaan iskuun Julianus odotti myös Arsacesin apua, mutta turhaan.

Rooman sotajoukot ylittivät Persian vastaisen rajan 6.4. 363.⁶¹⁵ Suunnitelman mukainen isku Persian ytimeen ei sallinut viivytyksiä, mikä selittää sen, että Julianus ei piitannut ensimmäisistä matkallaan kohtaamista persialaislinnoituksista.⁶¹⁶ Nämä linnoitukset eivät suostuneet antautumaan taistelutta, joten Julianus jätti ne taakseen välittämättä niistä sen enempää. Roomalaisille antautuneet linnoitukset Julianus antoi polttaa maan tasalle.⁶¹⁷

Ilman taisteluita ei matkasta silti selvitty. Ensimmäiseen merkittävään taisteluun Pirisaboran kaupungin luona kului Julianuksen sotajoukolta huhtikuun lopulla muutamia päiviä.⁶¹⁸ Armeijan eteneminen jatkui kuitenkin kohtaamatta Persian armeijan pääjoukkoa. Matkallaan sotajoukko onnistui tuhoamaan mm. merkittävän Maiozamalchan kaupungin, jonka luona Julianus oli vähällä saada surmansa väijytyksessä.⁶¹⁹

Kaivauttamalla auki keisari Trajanuksen pari sataa vuotta aikaisemmin rakennuttaman Eufratin ja Tigrisin yhdistävän kanavan, Julianus onnistui siirtämään joukkonsa ja laivastonsa nopeasti kohtalaisen lyhyen välimatkan päähän Persian pääkaupungista Ktesifonista.⁶²⁰ Roomalaisten ongelmana oli nyt se, että Tigrisin vastaranta oli siellä vihollisen miehittämä. Sen valtauksessa roomalaiset saavuttivat huomattavan voiton.⁶²¹

Menestyksestä huolimatta Ammianuksen kuvaus sotaretken vaiheistaa paljastaa että Julianuksella oli melkoisia ongelmia armeijansa moraalisen tilan kanssa. Hän joutui mm. turvautumaan epätavallisen koviin rangaistuksiin rikkomusten yhteydessä, sekä lahjontaan.⁶²²

Julianuksen armeija pääsi kuitenkin viimein Ktesifonin tuntumaan, mutta ei uskaltanut ryhtyä sen piiritykseen. Piiritystilanteessa armeija olisi jättänyt selustansa avoimeksi

⁶¹⁵ BOWDER 1978, 54.

⁶¹⁶ BROWNING 1977, 199. Kaikkein ensimmäisenä Julianus saapui Anathasan linnoituksen luo, joka antautui roomalaisille lyhyiden neuvottelujen jälkeen.

⁶¹⁷ Ammianus Marcellinus, 24. 1. 6–9, 24. 2. 1–4, 24. 4. 1.

⁶¹⁸ Ammianus Marcellinus, 24. 2. 5, 9–22; BROWNING 1977, 201.

⁶¹⁹ Ammianus Marcellinus, 24. 4. 2–26; Libanius, Oratio 18. 285.

⁶²⁰ Ammianus Marcellinus, 24. 6. 1; Libanius, Oratio 18. 247.

⁶²¹ Ammianus Marcellinus, 24. 6. 4–15; Voittoa ei ollut kovin helppoa saavuttaa, koska persialaiset käyttivät taistelussa sotanorsuja. Nämä kauhistuttivat roomalaisia sotilaita ja saivat heidän hevosensa suunniltaan.

⁶²² Ammianus Marcellinus, 24. 3. 1–3.

Persian armeijan pääjoukkoille, jonka liikkeistä Julianuksella ei ollut vielääkään tietoa. Valtaosa Julianuksen upseereista vastusti piiritystä. Piiritys olisi ehkä ollut mahdollinen siinä tilanteessa, jos Rooman rajoille jätetyt joukot ja Armenian kuningas Arsaces olisivat saapuneet avuksi. Kumpiakaan joukkoja ei vain kuulunut.⁶²³ Tämä saattoi johtua väärinkäsityksestä, ongelmista viestien viemisessä, tai muista viivytyksistä. Toisaalta se saattoi olla konkreettinen ilmentymä armeijan sisällä vallinneesta eripurasta ja kateudesta, kuten Baynes uskoo.⁶²⁴ Ammianuksen mukaan Julianus itse oli kuitenkin edelleen haluton luopumaan hyökkäyksestä ja otteestaan Persiaan.⁶²⁵

Ktesifonin läheisyyteen leiriytyneen Julianuksen luokse saapui pian kaupungista kaksi miestä, joilta oli kuningas Shapurin vihan merkiksi leikattu nenät pois. Miesten tarina riitaantumisesta Shapurin kanssa vaikutti uskottavalta ja Julianus mitä ilmeisimmin uskoi miesten tarjoamia neuvoja. Miesten mukaan Julianuksen suuri laivasto alkoi vaikuttaa hyödyttömältä, koska Persian pääarmeijan kohtaaminen näytti tapahtumaan sisämaassa etäällä suurista joista.⁶²⁶ Niinpä Julianus antoi käskyn polttaa laivastonsa kahtatoista alusta lukuun ottamatta. Tällä toimella hän vapautti maasotatoimiin myös 20 000 sotilasta, jotka olivat siihen asti huolehtineet jokilaivaston turvallisuudesta. Kahden leiriin saapuneen miehen petollisuus selvisi Julianukselle kuitenkin laivaston palaessa. Aluksia ei ehditty kuitenkaan enää pelastamaan. Petoksen vuoksi Julianus näytti joukkoineen jäävän ilman huoltoyhteyksiä saarroksiin keskelle Persiaa.⁶²⁷

Ammianus ei kerro, kuinka kahdelle petolliselle persialaiselle kävi. Heidän kohtalonsa tuskin oli kovin houkutteleva. Julianukselle ei sen sijaan jäänyt muuta vaihtoehtoa, kuin suunnata joukkoineen takaisin kohti Rooman rajoja. Asiaa tutkittaessa huonot enteet näyttivät liittyvän kaikkiin paluureitteihin. Julianuksen johdolla reitti johdettiin kulkemaan hyökkäysvaihetta pohjoisempaa, Zagros-vuoria sivuten siinä toivossa, että he kohtaisivat loput roomalaisjoukot tai Arsaciuksen. Matkaan lähdettiin 16. kesäkuuta 363.⁶²⁸

⁶²³ Ammianus Marcellinus, 24. 7. 1, 8.

⁶²⁴ BAYNES 1967, 83.

⁶²⁵ Ammianus Marcellinus, 24. 7. 3.

⁶²⁶ BROWNING 1977, 208.

⁶²⁷ Ammianus Marcellinus 24. 7. 4–5; Ephrem The Syrian. Hymni Julianusta, kuningasta joka oli luopio, ja väärää opettajia ja juutalaisia vastaan (Hymni contra Julianum), 3. 15; Gregory of Nazianzen. Oratio 5. 11–12.

⁶²⁸ Ammianus Marcellinus, 24. 8. 2–4, 6. Reitti valittiin luultavasti Julianuksen vaatimuksesta, sillä Ammianuksen mukaan muut päätöksentekoon osallistuneet olivat vaatineet paluuta samaa reittiä pitkin, kuin oli hyökättykin.

Tuosta matkasta kehkeytyikin varsinainen koettelemus. Roomalaiset olivat menettäneet huoltoyhteytensä, eikä ympäröivä maaseutu tarjonnut heille apua. Siitä pitivät huolen persialaiset, jotka polttivat kaiken viljan ja muun käyttökelpoisen Roomalaisten tieltä.⁶²⁹ Ammianuksen kuvaus paluumatkan koettelemuksista tuo väistämättä myös mieleen Aleksanteri Suuren koettelemusten täyteisien paluun Intiaan asti ulottuneelta retkeltään.⁶³⁰ Kyseessä saattaa olla osittain Ammianuksen toimesta tapahtunut Julianuksen tietoinenkin rinnastaminen Aleksanteri Suureen kirjallisten tyylikeinojen avulla.

Julianus kohtasi Shapurin joukot lähtöä seuranneena päivänä. Vielä edellisenä iltana edessä hämmöttänyt pölypilvi oli herätelty toiveita apujoukkojen saapumisesta, mutta aamun valkeneminen paljasti karun totuuden ja kiiltäviin haarniskoihin sonnustautuneen Persian armeijan. Seurannut taistelu oli roomalaisille voitokas, mutta ei ratkaiseva.⁶³¹ Omalla maaperällä persialaiset pystyivät lisäksi jatkuvasti ahdistamaan kohti länttä vetäytyviä roomalaisia.⁶³²

Ammianuksen mukaan Julianuksen huoli tulevasta kasvoi hänen kohtaamiensa enteiden myötä. Julianus näki nyt teltassaan surumielisen valtakunnan suojelijahengen (*genius publicus*). Lisäksi armeijan mukana matkanneet ennustajat pelkäsivät keisarin näkemän tähdenlennon tietävän pahaan. Ammianuksen väitteen vastaisesti Julianus kuitenkin kieltäytyi uskomasta selityksiä, koska ne eivät sopineet hänen suunnitelmiinsa.⁶³³

Julianus kohtasi tiensä pään jatkuvan Persialaisten ahdistelun seurauksena. Hän ratsasti tapansa mukaan marssivan armeijan kärkipäässä. Kuumalla ilmalla hän ei kuitenkaan käyttänyt sotisopaansa kuulunutta rintapanssaria. Hän ei pukenut sitä myöskään ylleen saatuaan tiedon marssirivistöjen peräpäähän kohdistuneesta hyökkäyksestä, vaan varustautui pelkällä kilvellä.⁶³⁴ Julianus karautti miestensä avuksi vaarasta välittämättä. Puolivälissä marssivia joukkoja hän osui kuitenkin keskelle persialaisten toista hyökkäystä. Vihollinen oli saatu jo perääntymään siinä vaiheessa, kun Julianus antautui taistelun tuoksinaan. Hänen jouduttua hässäkässä erilleen henkivartioistaan onnistui

⁶²⁹ Ammianus Marcellinus, 24. 7. 7, 25. 1. 10.

⁶³⁰ Kts. esim. HENRIKSON 1996, 224; tai ESTLANDER & HIETAKARI 1948, 153.

⁶³¹ Ammianus Marcellinus, 23. 8. 5–6; 25. 1. 1–3.

⁶³² Esim. Ammianus Marcellinus, 25. 1. 5, 25. 1. 11–19; BOWDER 1978, 54.

⁶³³ Ammianus Marcellinus, 25. 2. 3–4, 7–8.

⁶³⁴ Ammianus Marcellinus, 25. 3. 1–3; Ephrem The Syrian. Hymni Julianusta, kuningasta joka oli luopio, ja vääriä opettajia ja juutalaisia vastaan (Hymni contra Julianum), 3. 15. Sillä, että Julianus ei pitänyt yllään

tuntemattomaksi jäänyt ratsumies survaisemaan keihäänsä keisariin. Keihäs raapaisi Julianuksen käsivartta, lävisti hänen kylkensä ja tunkeutui aina maksaan asti. Julianus yritti irrottaa häneen osunutta asetta, mutta onnistui vain haavoittamaan sen terällä kätensä. Julianus putosi hevosensa selästä ennen kuin hänen henkivartijansa ehtivät paikalle.⁶³⁵ Surmatyön tekijä pakeni ilmeisesti paikalta muiden hyökkääjien joukossa, eikä välttämättä edes tiennyt haavoittamansa miehen henkilöllisyyttä.

Julianus kannettiin hänelle pystytettyyn teltaan taistelun yhä riehuessa.⁶³⁶ Julianusta oli Persiain sotaretkellä hoitamassa Gallian ajoista asti luottomiehenä toiminut henkilölääkäri Oreibasios. Tämä saikin keisarin verenvuodon tyrehtytettyä joksikin aikaa. Keihäs oli kuitenkin tunkeutunut syväälle ja haava oli kuolettava. Vaikka Julianus olisi vielä itse halunnut mukaan taisteluun, ei hänestä enää ollut siihen. Hänen voimansa hupenivat ja hän jäi teltaan keskustelemaan sotaretkellä mukana olleiden uusplatonististen filosofien Priscuksen ja Maximuksen kanssa sielun olemuksesta.⁶³⁷ Ammianuksen mukaan Julianus myös itki kuolinvuoteellaan taistelussa kaatuneen ystävänsä Anatoliuksen kuolemaa.⁶³⁸ Keisarin kyljessä ollut haava ei pysynyt ummessa Oreibasioksen hoitokeinoilla, vaan se repei uudestaan auki.⁶³⁹ Sisäiset vammat ja tämä äkillinen, ilmeisesti myös voimakasta verenvuotoa aiheuttanut repeämä viimeistelivät Julianus Apostatan kohtalon. Viimeisinä sanoinaan kuoleva keisari pyysi Ammianuksen mukaan kulauksen raikasta vettä. Tämän saatuaan hän heitti henkensä. Tuo päivä oli 26. kesäkuuta vuonna 363.

Julianuksen armeijan pakanoiden parissa epäiltiin jo varhain kristittyjen salaliittoa, ja siksi surmatyön tekijänä pidettiin jotakuta oman armeijan kristittyä sotilasta.⁶⁴⁰ Epäilyjä vauhditti se, että Julianuksen ollessa Antiokiassa siellä oli paljastunut hänen murhaamiseensa tähdännyt salaliitto. Keisarin murhaaminen kesken sotaretkettä tuntuu kuitenkin melkoisen uhkarohkealta ajatukselta. Diana Bowderin mukaan on myös

haarniskaa Julianus osoitti Efraim Syyrialaisen mukaan sen, että hän halusi ennemmin kuolla, kuin palata valtakuntaansa ja joutua häpeämään kristittyjen edessä.

⁶³⁵ Ammianus Marcellinus, 25. 3. 4–7; vrt. Ephrem The Syrian. Hymni Julianusta, kuningasta joka oli luopio, ja vääriä opettajia ja juutalaisia vastaan (Hymni contra Julianum), 3. 14. Efraim Syyrialaisen mukaan keihäs lävisti Julianuksen vatsan.

⁶³⁶ Ammianus Marcellinus, 25. 3. 10.

⁶³⁷ Ammianus Marcellinus, 25. 3. 15–19, 25. 3. 23; Ammianuksen versio tapahtumista on kyseenalainen, vaikka hän olikin mukana sotaretkellä. Ammianus ei kuulunut kuitenkaan Julianuksen lähipiiriin ja näin ollen hän ei ole voinut olla todistamassa Julianuksen viimeisiä hetkiä. Ammianuksen kuvaama keskustelu kuolinvuoteella vertautuukin ehkä tarkoituksellisesti myrkkymaljan tyhjentäneeseen Sokrateeseen ja hänen kuolinvuoteellaan oppilaidensa kanssa käymään keskusteluun.

⁶³⁸ BOWDER 1978, 54.

⁶³⁹ Ammianus Marcellinus, 25. 3. 23.

⁶⁴⁰ Gregory of Nazianzen, 5. 13; Libanius. Oratio 18, 274; Salaminius Hermias Sozomen, 6. 2.

mahdollista, että Julianus kuoli vahingossa.⁶⁴¹ Kiiwaassa lähitaistelussa kuoleman saattoi tuottaa lähes kenen tahansa ase. Todennäköisin vaihtoehto Julianuksen surmaajaksi on kuitenkin Smithin esittämä vaihtoehto. Hänen mukaansa kohtalokkaan keihään kantaja oli todennäköisimmin persialaisten puolella taistellut arabi.⁶⁴² Hyökkäyksen kuvaus viittaa siihen, ettei kyseessä ollut varsinainen Persian pääjoukko. Vaikka Persialaiset olivat ehkä luvanneetkin Julianuksen päästä palkkion, saattaa olla niin, ettei Julianuksen surmaaja edes tiennyt ketä tuli keihäällään pistäneeksi, eikä kukaan tullut koskaan vaatimaan itselleen keisarista luvattua palkkiota.⁶⁴³

Julianus kuoli lapsettomana ja vailla perillistä. Hänen avioliittonsa Constantiuksen siskon Helenan kanssa ei tuottanut jälkikasvua, eikä Julianus ehtinyt avioitua uudelleen. Julianus Apostatan kuollessa sammui siis myös Flaviusten dynastia.⁶⁴⁴ Julianus ei myöskään nimennyt kuolinvuoteellaan itselleen ketään seuraajaa perheensä ulkopuolelta.⁶⁴⁵ Osaa sotajoukoista komentanut Julianuksen etäinen sukulainen Procopius, vaati kuitenkin valtaistuinta itselleen vuonna 365.⁶⁴⁶ Ammianus Marcellinus tunsii tapauksen ja väittikin siksi teoksessaan Julianuksen nimenneen jo aiemmin kahdenkeskisessä keskustelussa Procopiuksen seuraajakseen.⁶⁴⁷

Julianuksen kuoltua kuoli myös hänen uudistuspolitiikkansakin. Julianuksen seuraaja piti valita keskellä sodan melskeitä armeijan vielä ollessa Persiassa. Tuolloin muodostui uskonnollisia kysymyksiä tärkeämmäksi se, ketä armeija oli valmis seuraaman. Julianuksen seuraajaksi ehdotettiin ensin Rooman itäisten provinssien prefektiä Salutius Secundusta, joka oli tunnettu pakana, uusplatonismin kannattaja ja Julianuksen luottomies.⁶⁴⁸ Tämä kuitenkin kieltäytyi kunniaa vedoten korkeaan ikäänsä ja horjuvaan terveyteensä. Seuraava valinta osui henkivartiokaartin upseerina jo Constantiuksen kaudella palvelleeseen Jovianukseen.⁶⁴⁹ Tämä nautti joukkojen luottamusta ja oli siksi tehtävään sopiva. Hän oli kuitenkin intomielinen kristitty. Armeijalla ei kuitenkaan ollut

⁶⁴¹ BOWDER 1978, 54.

⁶⁴² Libanius. Oratio 24, 6; BOWERSOCK 1978, 117; SMITH 1995, 9. Smith pohjaa väitteensä Libaniokseen, jonka mukaan Julianuksen surmaajaksi oli palkattu *taienos*. Sana tulee ilmeisesti syyriän kielen saraseenia tarkoittavasta sanasta *tayyaye*.

⁶⁴³ BROWNING 1977, 214.

⁶⁴⁴ BOWDER 1978, 54.

⁶⁴⁵ Ammianus Marcellinus, 25. 3. 20.

⁶⁴⁶ SMITH 1995, 9; BOWDER 1978, 54.

⁶⁴⁷ Ammianus Marcellinus 23. 3. 2.

⁶⁴⁸ SMITH 1995, 9; BOWDER 1978, 54.

⁶⁴⁹ BOWDER 1978, 54.

aikaa jaaritteluun, joten Jovianus puettiin purppuraviittaaan ja esiteltiin vaatimattomasti aamulla marssille lähtevälle armeijalle Rooman uutena keisarina.⁶⁵⁰

Seuraajan valinnassa oli kyse kriisitilanteesta, joten uuden hallitsijan uskonto oli toissijainen valintaperuste. Armeijan ja Rooman harmiksi Jovianus ei kuitenkaan osoittanut kovinkaan loisteliasta sotilaallista ajattelua peräytymisvaiheen aikana. Hän ajatteli ilmeisesti pelin olevan menetetty, siitä huolimatta roomalaiset olivat voittaneet jokaisen käymänsä taistelun. Viimeinen niistä, joka oli jatkunut Julianuksen haavoituttua yhä, oli vaatinut kuitenkin monen roomalaisen hengen. Ehkä tästä syystä johtuen Jovianus pelasi varman päälle ja solmi Persian kanssa rauhan kolmeksi kymmeneksi vuodeksi. Rauha oli Roomalle epäedullinen, sillä se menetti viholliselle viisi pientä provinssia ja 18 linnoitusta itäisestä Mesopotamiasta.⁶⁵¹

Julianuksen aikalaisen, runoilija Efraim Syyrialaisen mukaan Rooman armeijan mukana kotiin matkannut Julianuksen ruumissaatto odotti Nisibiksen kaupungin ulkopuolella, kun persialaiset saapuivat tuohon heille luovutettuun kaupunkiin ja nostivat sen muureille liehumaan oman lippunsa.⁶⁵² Sieltä Julianuksen balsamoitu ruumis kuljetettiin Procopiuksen johdolla Vähään-Aasiaan Tarsokseen, minne Julianus oli halunnut sodan jälkeen palata.⁶⁵³ Ammianus Marcellinuksen mukaan Julianus olisi kuulunut kuitenkin haudata Roomaan ja reetori Libanioksen mukaan taas Ateenaan.⁶⁵⁴ Kyse on tässä erimielisyydessä lähinnä siitä, että Ammianus kirjoitti latinaksi Rooman kaupungin yläluokalle, joiden mielestä Rooma oli edelleen maailman ja itseoikeutettu keskus ja siten myös suurimpien sankareiden viimeinen lepopaikka. Libanios taas oli kreikankielisen yläluokan edustaja ja pakana. Siksi hän ei kelpuuttanut soveliaaksi hautapaikaksi sen enempää latinalaista Roomaa kuin kristittyä Konstantinopoliakaan. Julianuksen ainoa oikea hautapaikka oli siksi hänen mukaan Julianuksen henkisessä isänmaassa Kreikassa ja sen maineikkaimmassa kaupungissa Ateenassa. Erilaisista mielipiteistä huolimatta Julianus haudattiin Tarsokseen lähelle keisari Maximinus Daialle pystytettyä hautaa.⁶⁵⁵ Keisari Jovianus rakennutti sittemmin paikalle komean hautamuistomerkin, jota koristaneessa tekstissä ylistettiin Julianuksen sotilaallisia saavutuksia. Uskonnosta siinä ei mainittu mitään.⁶⁵⁶ Rooman viimeinen pakanakeisari haudattiin riittävän etäälle valtakunnan

⁶⁵⁰ BROWNING 1977, 216.

⁶⁵¹ SMITH 1995, 9; BOWDER 1978, 54.

⁶⁵² Ephrem The Syrian. Hymni Julianusta vastaan (Hymni contra Julianum), 3. 1–3.

⁶⁵³ BAYNES 1967, 85; BROWNING 1977, 217.

⁶⁵⁴ BOWDER 1978, 54.

⁶⁵⁵ Ammianus Marcellinus, 25. 9. 12.

⁶⁵⁶ Ammianus Marcellinus, 25. 10. 5.

poliittisista ja uskonnollisista keskuksista, niin ettei hänen muistonsa jäänyt liian elävänä kummitelemaan. Viimeinen pakanakeisari oli poissa näkyvistä ja poissa mielestä.

9. Päätäntö

Persian sotaretken saama käänne oli Smithin mukaan roomalaisille nöyryyttävä kokemus.⁶⁵⁷ He hävisivät sodan kärsimättä yhtään tappiota taistelussa. Tämän epäonnisen sotaretken jälkeen Rooman mahtiasema idässä oli menetetty. Julianuksen kuoltua menetettiin monia muitakin asioita. Yksi näistä oli Gallia. Julianus oli viimeinen Rooman keisari, jonka aikana provinssi kyettiin nostamaan jaloilleen. Julianuksen valtakaudella alueella riehuneet barbaariheimot saatiin rauhoitettua, rajoja vahvistettiin ja niiden takana asuvat kansat pakotettiin Roomalle suotuisiin rauhanehtoihin. Julianuksen kuoltua Gallian rappio alkoi uudelleen. Tällä kertaa provinssin roomalaisvallalle ei kuitenkaan löytynyt pelastajaa. Gallia luisui vähin erin germaanisten kansojen käsiin.

Julianuksen kuoltua myös roomalainen pakanaus menetti viimeisen toivonsa renessanssista. Kristilliselle kirkolle ja sen papistolle palautettiin sen etuoikeutettu asema taloudellisine erioikeuksineen. Pakanatemppelit suljettiin uudelleen ja pakanajumalien palvominen kiellettiin. Julianuksen lyhyen hallituskauden jälkeen kristinusko jatkoi jälleen voittokulkuaan. Rahvaan parissa, ainakin valtakunnan länsiosissa, eli silti vielä pitkään pakanakultteihin liittyneitä uskomuksia. Muun muassa, nämä pinttyneet tavat vaikuttivat katolisen kirkon piirissä siihen, että lukuisien jumalien tilalle ryhdyttiin kansan suosion saavuttamiseksi nostamaan lukuisia pyhimyksiä. Näin katolinen kirkko peri niitäkin piirteitä, jotka olivat leimanneet roomalaisten harjoittamaa pakanauskontoa.

Julianusta ei täysin unohdettu. Hänen toimensa olivat olleet niin radikaaleja, että niissä riitti ihmettelemistä niin aikalaisille, kuin seuraaville sukupolvillekin. Julianuksen merkittävydestä kertoo jo se, että hänestä tuli päähenkilö Ammianus Marcellinuksen Rooman historiasta kertovassa teoksessa. Julianus kiinnosti myös myöhäisantiikin kristittyjä historiankirjoittajia, kuten Sozomenosta. Näitä Julianuksesta kirjoittaneita henkilöitä ja myös heidän teoksiaan jälkipolville kopioineita kirjureita on paljolti kiittäminen siitä, että meidän lähteistömme Julianus Apostatasta on niin laaja ja että hänen

⁶⁵⁷ Smith 1995, xi.

tekonsa eivät ole vaipuneet unohduksen alhoon kristinuskon voittokulun vuosina. Tässä on merkittävästi auttanut myös se, että Julianuksen omia tekstejä on säilynyt runsaasti.

Julianus oli omille aikalaisilleen ennen kaikkea sotilaskeisari. Hänen ulkomuotonsa ja esiintymisensä edustivat filosofiaa, mutta pääosa teoista puhui karua sotilaallista kieltä. Julianus oli melkoisen menestyksekkäs sotilasjohtaja, varsinkin kun huomioi hänen olemattoman koulutuksensa alalle. Julianukselle itselleen hänen sotilasuransa ei ollut kuitenkaan yhtä tärkeä kuin hänen henkisten ihanteidensa toteuttaminen hallitsijana.

Julianus ihanoi palavasti antiikin hellenististä kulttuuria ja oli valmis tekemään kaikkensa sen säilyttämiseksi. Surullisen hahmon ritariksi Julianus jäi palavasta innostaan huolimattasi, että hänen ajatuksensa eivät saaneet riittävästi vastakaikua ollakseen toteuttamiskelpoisia lyhyen hallituskauden aikana. Julianus itse oli myös sen verran taipumaton, ettei ollut valmis kompromisseihin perimmäisten tavoitteidensa saavuttamiseksi. Useat tutkijat ovat nähneet vain Julianuksen toiminnan epäonnisen lopputuloksen. Tämä johtui kuitenkin etupäässä Julianuksen äkillisestä poismenosta, eikä kerro vielä mitään siitä, millaiset mahdollisuudet hänen uudistuksillaan olisi ollut mikäli hallituskausi olisi jatkunut pidempään. Hänen uudistuksensa olisivat voineet saavuttaa ajan myötä laajempaakin kannatusta. Julianuksen aika vain loppui ennen konkreettisten tulosten saavuttamista. Tätä voidaan perustella sillä, että Konstantinus Suuri oli aloittanut omat uudistustoimensa vasta n. 50 vuotta aikaisemmin. Koko Rooman henkistä kehitystä oli mahdotonta kääntää toiseen suuntaan niin lyhyessä ajassa. Siksi pakanuuden kannatukselle löytyi potentiaalia vielä Julianuksen hallituskaudella. Sen hyödyntäminen olisi vaatinut kuitenkin pitkäjänteisyyttä. Siksi ne muutokset, joita Julianus ehti parissa vuodessa saada aikaan, eivät jättäneet kovin pysyvää jälkeä valtakuntaan.

Julianus syntyi kristittyyn perheeseen ja sai sen mukaisen kasvatuksen. Julianus kääntyi kuitenkin pakanuuteen monesta eri syystä. Ensinnäkin pakanuus edusti hänelle maailmaa, johon oli ihastunut jo lapsena klassiseen kirjallisuuteen tutustuessaan. Toisaalta pakanuus edusti hänelle sitä oikeaa ja perinteistä roomalaisuutta, sekä hellenististä kulttuuria. Pakanuus oli hänelle myös väylä ilmaista vihaansa hänen perheensä tragediasta vastuussa ollutta kristittyä Constantiusta kohtaan. Pakanuus oli osa nuoren miehen kapinaa. Se tarjosi Julianukselle myös väylän uusplatonistien pienen eliitin joukkoon, missä hänen ei tarvinnut olla yksin ajatuksineen. Paitsi samanhenkistä seuraa ja uskonnon filosofoimista

uusplatonistit tarjosivat Julianukselle myös ajatuksen jumalien johdatuksesta. Pakanuuden ja uusplatonismin ansiosta hänestä saattoi tulla koko hellenistisen maailman pelastaja.

Julianukselle pakanaus ei ollut yksinomaan uskontoa. Se oli elämäntapa. Siihen kuului paideiasta saatu kirjallinen sivistys, tiettyjen tapojen ja uskomusten tunteminen, sekä tähän niveltävä uskontoelämä. Kyse oli Julianuksen sanoin hellenismistä. Hänelle oikea hellenismi oli näiden elämänalueiden muodostama kokonaisuus, jonka laadun hän itse sen määritteli. Siihen kuului sulassa sovussa ajatus kaiken olevaisen takana olevasta yhdestä jumalaisesta perusperiaatteesta ja toisaalta käytännön palveluselämä perinteisine rituaaleineen ja monine jumalineen. Julianuksen hellenismiin kuului siis monia eri uskontoja ja myös monia eri filosofisia ajatussuuntia. Kaikki suuntaukset eivät kuitenkaan mahtuneet hänen hellenisminsä piiriin. Tällaisia olivat erityisesti kynnikkofilosofit ja tietenkin kristityt. Näistä etenkin jälkimmäinen ryhmä sai tuntea keisarin diskriminaation.

Julianus yhdisti ainoana Rooman keisarina uusplatonismin ja pakanuuden. Uusplatonismi oli jo sinällään varsin uskonnollinen ajattelusuunta jumalineen ja eri olevaisuuden tasoinen. Julianuksen kaltaiselle kirjallisesti sivistyneelle henkilölle se tarjosi allegorioineen loistavan teoreettisen kattorakennelman jonka alle saattoi koota kaikki valtakunnassa vaikuttaneet pakanakultit. Filosofia tarjosi Julianukselle synkretistisen teologian rakennuspalikat. Niiden avulla oli mahdollista sovittaa kaikki kultit yhdeksi valtionuskonnoksi. Jos koko kansa olisi saatu tämän yhden uskonnon ja ajattelun taakse, olisi se tehnyt sisäisten kiistojen repimästä Roomasta vahvan torjumaan myös ulkoisia uhkia yksimielisesti. Tämä ajatusrakennelma olisi toteutuessaan myös onnistunut säilyttämään antiikin kulttuuriperinteen elävänä. Julianuksen ongelmaksi koitui uusplatonistisen ajattelun elitistisyys. Sen kansan parissa saama kaukupohja ei ollut tarpeeksi laaja nopeita muutoksia ajatellen.

Filosofia, uskonto ja ylipäätään kirjallinen sivistys niveltivät Julianuksen elämässä yhdeksi kokonaisuudeksi. Tämän kokonaisuuden toteuttaminen oli Julianuksen ”jumalainen missio”. Vaikka hän ehkä osin tietoisestikin perusteli jumalien johdatuksella omaa toimintaansa, luulen että hän samalla myös vilpittömästi uskoi asian olevan näin. Siitä mihin hän uskoi, tuli totta

Julianuksen pyrkimykset valtakunnan henkiseen yhtenäisyyteen eivät olleet kovinkaan erilaisia kuin Diocletianuksen valtiokultin nimissä toimeenpanemat kristittyjen vainot, tai Konstantinuksen toimet katolisen kristinuskon suosimiseksi. Tavoite oli kaikilla sama: sellaisen yhtenäisen ideologian aikaansaaminen, mikä olisi sekä yhdistänyt valtakuntaa, että legitimoinut heidän asemansa sen johdossa.

Historian tapahtumilla spekulointi puoltaa Julianuksen tapauksessa paikkaansa näköalojen avaajana. Jos hän ei olisi kuollut niin nuorena, hän olisi ehkä saattanut onnistua. Spekulointi ei silti muuta sitä tosiasiaa että Julianuksen kuoltua hänen uudistuksensa kumottiin ja me saimme kristillistyvän Euroopan historian. Julianus Apostata ja hänen aikansa muodostavat kuitenkin eriskummallisen ja mutkikkudessaan ja monivivahteisuudessaan kiehtovan väliepisodin Rooman ja Euroopan historiassa., joka on ehdottomasti tutkimuksen arvoinen.

Lähteet ja kirjallisuus:**Painetut alkuperäislähteet:**

Ammianus Marcellinus. The Surviving books of The History of Ammianus Marcellinus. Edited and translated by John Rolfe. Aberdeen 1971.

Artemii Passio. Transl. Magna S. Morgan. In The Emperor Julian. Panegyric And Polemic. Edited by Samuel N. C. Lieu. Oxford 1989 (1986).

Claudius Mamertinus. A Speech of Thanks To the Emperor Julian On the Occasion Of His Elevation To the Consulate 1.1.362. Transl. Marna M. Morgan. In The Emperor Julian. Panegyric And Polemic. Edited by Samuel N. C. Lieu. Oxford 1989 (1986).

Ephrem the Syrian. Hymn Against Julian, The King, Who Apostasised and Against The False Teachers And Against The Jews. Transl. Judith M. Lieu. In The Emperor Julian. Panegyric And Polemic. Edited by Samuel N. C. Lieu. Oxford 1989 (1986).

Eusebius. The History of the Church From Christ to Constantine. Translated by G. A. Williamson. St Ives 1989 (1965).

Homeros. Ilias. Suomentanut Otto Manninen. Juva 1997 (1919).

John Chrysostom. Homily on Saint Babylas, Against Julians And The Pagans. Transl. Marna M. Morgan. The Emperor Julian; Panegyric And Polemic. Edited by Samuel N. C. Lieu. Oxford 1989 (1986).

Julianus Flavius Claudius. The Works of the Emperor Julian. Edited and translated by Wilmer Cave Wright. Vol. I–III. Norwich (Harvard University Press) 1980 (1913).

Libanius. Aurobiography and Selected Letters. Vol. 1, 2. Transl. A. F. Norman. Suffolk 1992.

Libanius. Selected Works. Vol. 1, 2. Transl. A. F. Norman. Cambridge, Massachusetts 1977.

Philostratus and Eunapius. Lives of the Sophists. Transl. Wilmer C. Wright. Cambridge, Massachusetts (1921) 1961.

Suetonius. The Works. Vols. 1 & 2. Transl. John C. Rolfe. London (1914) 1964.

Suetonius. The Works. Vol. 2. Transl. John C. Rolfe. London (1914) 1959.

Tacitus. Keisarillisen Rooman historia (Annales). Kääntänyt Iiro Kajanto. Juva (WSOY) 1997.

Tertullianus Quintus Septimus. Apologeticum. Torino 1965.

Alkuperäislähteet internetissä:

Codex Theodosianus. <http://www.gmu.edu/departments/fld/CLASSICS/theod.html>
13.12.2000.

Gregory of Nazianzen. Orationes. <http://www.digiserve.com/mystic/Christian/Nazianzus/>
13.12.2000.

Iamblichus. Excepts from On The Mysteries. On The Sacrifices To The Gods. Transl. Thomas Taylor. De Mysteriis.
http://www.goddess-athena.org/Encyclopedia/Friends/Iamblichus/On_the_Mysteries_x.htm
13.12.2000.

Socrates Scholasticus. Ecclesiastical history. Edited by J. Vanderspoeel.
<http://www.ucalgary.ca/~vandersp/Courses/texts/socrates/socrhe3.html>
13.12.2000.

Salaminius Hermias Sozomen. Ecclesiastical history.
<http://bible.crosswalk.com/History/AD/EarlyChurchFathers/Post-Nicene/HermiasSozomen/>
 13.12.2000.

Kirjallisuus:

BAYNES, Norman H. Constantines Successors to Jovian; And the Struggle With Persia. In The Cambridge Medieval History vol. I. Cambridge 1967.

BEARD, NORTH & PRICE. Beard, Mary; North, John; Price, Simon. Religions of Rome; Vol. I, A History. Cambridge 1997.

BJØL, Erling & HJORTSØ, Leo. Otavan maailmanhistoria osa 4. Rooman valtakunta. Suom. Kirsti ja Arto Ingervo. Keuruu 1983.

BOWDER, Diana. The Age of Constantine and Julian. Plymouth 1978.

BOWERSOCK, Glenn Warren. Julian The Apostate. Bristol 1978.

BOYLE, Leonard. A Short Guide To St. Clement's. Rome. Rome 1989 (1960).

BROWNING, Robert. The Emperor Julian. London 1977 (1975).

CAMERON, Averil. Christianity and The Rhetoric of The Empire; The Development of Christian Discourse. s. l. 1994 (1991).

CLASTER, Jill N. The Medieval Experience 300–1400. New York 1982.

COOK, William R. & HERZMAN, Ronald B. The Medieval World View; An introduction. New York 1983.

DUDLEY, Donald. The Romans. Essex 1970.

FINLEY, M. I. *Politics in the Ancient World*. Bath 1983.

FOUCAULT, Michel. *Tarkkailla ja rangaista*. Suomentanut Eevi Nivanka. Keuruu 1980 (1971).

FOUCAULT, Michel. *Seksuaalisuuden historia; tiedontahto, nautintojen käyttö, huoli itsestä*. Suomentanut Kaisa Sivenius. Tampere 1998.

FOWDEN, Garth. *Polytheist Religion and Philosophy*. In *The Cambridge Ancient History* vol. XIII *The Late Empire, A. D. 337–425*. Edited by Averill Cameron and Peter Garnsey. Cambridge 1998.

HENRIKSON, Alf. *Antiikin tarinoita 1–2*. Kääntänyt Maija Westerlund. Juva 1996.

HUNT, David. *Julian*. In *The Cambridge Ancient History* vol. XIII *The Late Empire, A. D. 337–425*. Edited by Averill-Cameron and Peter Garnsey. Cambridge 1998.

JONES, Arnold Hugh Martin. *The Later Roman Empire*. Vol. I–II. Baltimore 1990 (1964).

KATZ, Solomon. *The Decline of Rome and the Rise of Medieval Europe*. Connecticut 1982.

LIEU, Samuel N. C. *Introduction*. In *The Emperor Julian. Panegyric And Polemic*. Edited by Samuel N. C. Lieu. Oxford 1989 (1986).

LINDSAY, T. M. *The Triumph of Christianity*. In *The Cambridge Medieval History* vol. I. Cambridge 1967.

ROLFE, John C. *Introduction*. In *The Surviving Books of The History of Ammianus Marcellinus*. Cambridge, Massachusetts 1971 (1935).

SMITH, Rowland. *Julian's Gods; Religion and philosophy in the thought and action of Julian the Apostate*. Padstow 1995.

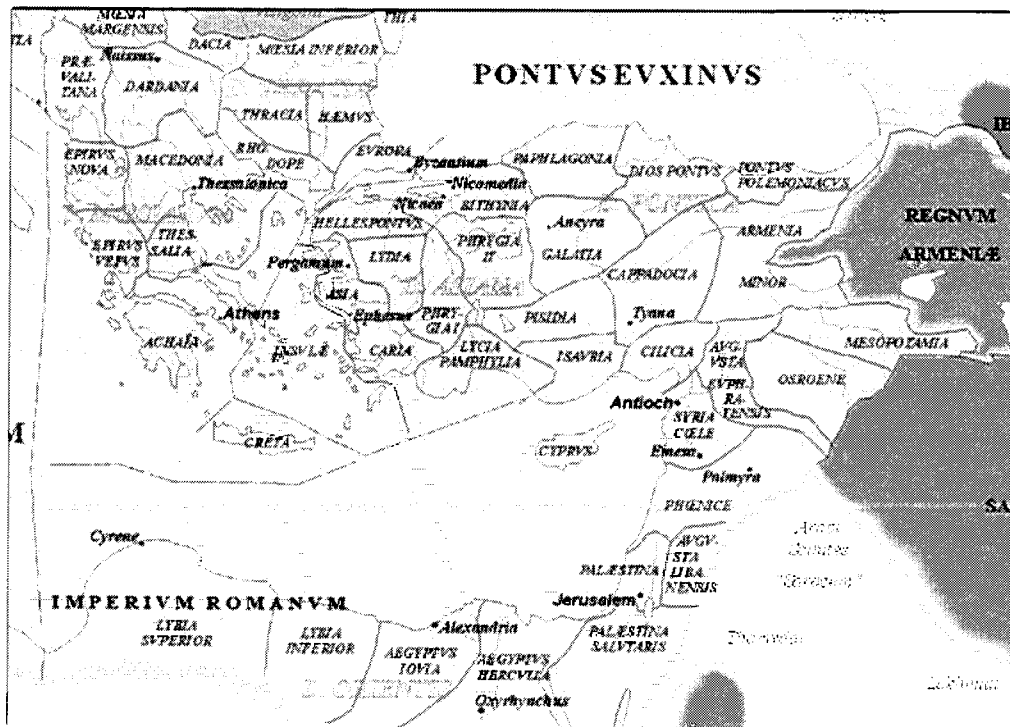
SORDI, Marta. *The Christians and the Roman Empire*. Translated by Annabel Bedini. Worcester 1983.

Trevor-Roper, Hugh. *The Rise of Christian Europe*. Singapore 1989.

Liite:

Kuva 1. Rooman itäiset osat n. vuoden 300 paikkeilla. <http://www.roman-emperors.org/sest3.htm>

13.12.2000.

Kuva 2. Gallia n. vuoden 300 paikkeilla. <http://www.roman-emperors.org/nouest3.htm>

13.12.2000.

Kuva 3. Julianuksen Galliassa lyöttämä hopeakolikko.

http://artemis.austinc.edu/acad/cml/rcap/vcrc/search/1ResultList1.asp?Recordset37_Action=Filter%28%22%28Comments+LIKE+%27%25Julian%25%27%29+OR+%28Contributor+LIKE+%27%25Julian%25%27%29+OR+%28Inscription+LIKE+%27%25Julian%25%27%29+OR+%28Issuer+LIKE+%27%25Julian%25%27%29+OR+%28Obverse+LIKE+%27%25Julian%25%27%29+OR+%28Reference+LIKE+%27%25Julian%25%27%29+OR+%28Reverse+LIKE+%27%25Julian%25%27%29%22%29

13.12.2000.

Kuva 4. Constantiuksen lyöttämä pronssikolikko.

http://artemis.austinc.edu/acad/cml/rcap/vcrc/search/1ResultList1.asp?Recordset37_Action=Filter%28%22%28Comments+LIKE+%27%25Constans%25%27%29+OR+%28Contributor+LIKE+%27%25Constans%25%27%29+OR+%28Inscription+LIKE+%27%25Constans%25%27%29+OR+%28Issuer+LIKE+%27%25Constans%25%27%29+OR+%28Obverse+LIKE+%27%25Constans%25%27%29+OR+%28Reference+LIKE+%27%25Constans%25%27%29+OR+%28Reverse+LIKE+%27%25Constans%25%27%29%22%29

13.12.2000.

Kuva 5. Julianus Apostataa esittävä patsas Louvressa.

<http://www.geocities.com/Athens/Forum/6946/images/julian.jpg>

13.12.2000.

